नेपालको संविधानको धारा ५३

एवम्

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन २०६४ को दफा ४१ बमोजिमको

नेपाल सरकारको वार्षिक प्रतिवेदन

आर्थिक वर्ष २०७५/७६

नेपाल सरकार

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय

सिंहदरबार, काठमाडौं

विषय-सूची

कार्यकारी सारांश 1

परिच्छेद- एक
परिचय

१.१ पृष्ठभूमि ११
१.२ उद्देश्य १२
१.३ प्रतिवेदनको सीमा १२
१.४ प्रतिवेदन तयारी विधि १२
१.५ प्रतिवेदनको संरचना १२

परिच्छेद- दुई
राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वहरूको कार्यान्वयन अवस्था र उपलब्धि

२.१ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त १३
- **२.१.१** राजनीतिक उद्देश्य १३
- **२.१.२** सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य १३
- **२.१.३** आर्थिक उद्देश्य १३
- **२.१.४** अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी उद्देश्य १४

२.२ राज्यका नीतिहरू कार्यान्वयनको अवस्था र उपलब्धि १४
- **२.२.१** राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीति १४
- **२.२.२** राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति १८
- **२.२.३** सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीति २६
- **२.२.४** अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति ३०
- **२.२.५** कृषि र भूमिसुधारसम्बन्धी नीति ४२
- २.२.६ विकाससम्बन्धी नीति ४७
- **२.२.७** प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति ५९
- **२.२.८** नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति ६९
- **२.२.९** श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति ८०
- **२.२.१०** सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति ८४
- **२.२.११** न्याय र दण्ड व्यवस्थासम्बन्धी नीति ९५
- **२.२.१२** पर्यटनसम्बन्धी नीति १००
- **२.२.१३** अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी नीति १०२

परिच्छेद- तीन

उपसंहार १०९

अनुसूचीहरू

अनुसूची **१** हेलो सरकारमा प्राप्त गुनासा र गुनासा फछ्र्यौटको विवरण १०९
अनुसूची **२** चालू, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्थाको विनियोजन र खर्च विवरण ११०
अनुसूची **३** उच्चस्तरीय भ्रमणहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण ११२

कार्यकारी सारांश

नेपालको संविधानको भाग चारमा व्यवस्था गरिएका राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व राज्य सञ्चालनको मार्गनिर्देशनका रूपमा रहेका छन्। राज्यका यिनै निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वसम्बन्धी प्रावधानले सरकारलाई नीतिगत स्पष्टतासहित कार्यका आधारहरू तयार गरेको छ। संविधानको धारा **५३** बमोजिमका निर्देशक सिद्धान्त, नीति एवम् दायित्व अन्तर्गत रहेर नेपाल सरकारले सम्पादन गरेका कामकारबाहीको वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारले सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने र सम्माननीय राष्ट्रपतिले त्यस्तो प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय संसद् समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था छ।

सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन **२०६४** को दफा **४१** ले नेपालको संविधानको धारा **५३** बमोजिमको प्रतिवेदनमा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति एवम् दायित्वहरूको कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल सरकारले गरेका कार्य र त्यसबाट हासिल भएका उपलब्धि एवम् शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा भए गरेका काम कारबाहीको प्रतिवेदन संघीय संसदसमक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्थाबमोजिम आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** को प्रतिवेदन तयार गरिएको हो। यो प्रतिवेदन सबै मन्त्रालय तथा केन्द्रीय निकायहरूबाट यस आ.व.मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भए गरेका कार्य र तिनबाट प्राप्त उपलब्धि एवम् शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा भए गरेका काम कारबाहीसम्बन्धी विवरणलाई एकीकृत गरी तयार गरिएको छ।

राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षा

राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विभिन्न ऐन, नियम एवम् कार्यविधिहरू तर्जुमा तथा परिमार्जन गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई सक्रियताका साथ परिचालन गर्दै आन्तरिक सुरक्षा सुदृढ गर्ने एवम् बाह्य सुरक्षामा देखिन सक्ने चुनौतीहरूको विश्लेषण गरी राष्ट्रिय एकता तथा देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता एवम् स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी यस आ.व.मा सरकारका काम कारबाहीहरू सञ्चालन गरिएका छन्।

शान्ति र सुव्यवस्था मजबुत बनाउन नेपाल प्रहरीका एकाइहरू **७५३** वटै स्थानीय तहमा र सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका गण र गुल्महरूलाई ७७ वटै जिल्लाहरूमा विस्तार गरिनुका साथै नेपाल प्रहरीको "हाम्रो एक दिन" कार्यक्रमबाट प्रहरीको भौतिक उपस्थिति दर **१३.२५** प्रतिशतले वृद्धि गरी जनतामा सुरक्षाको अनुभूति बढाइएको छ। राजमार्गमा हुने अपराध नियन्त्रण गर्न सुरक्षा कारबाहीको कार्यविधि कार्यान्वयनमा लगिएको छ।

साइबर अपराध तथा मानव बेच-बिखनसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने छुट्टै ब्यूरो स्थापना गरिनुका साथै ७ वटै प्रदेशका विभिन्न सहरहरूमा **३,०२९** थान CCTV जडान गरी शान्ति सुरक्षा र अपराध नियन्त्रणका लागि निगरानी बढाइएको छ। लागू औषधसम्बन्धी मुद्दामा फरार अपराधीहरू विरुद्ध विशेष अपरेशन सञ्चालन हुनुका साथै लागू औषधको अवैध ओसार-पसार नियन्त्रणको क्रममा **३,०१२** जनालाई पक्राउ र **१,८२६** वटा

मुद्दा दर्ता गरिएको छ। विभिन्न अपराधमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएका फरार १,१०४ जना पक्राउ गरी फैसला कार्यान्वयन गरिएको छ। सीमा क्षेत्रमा हुने अपराध एवम् अवाञ्छित गतिविधि, सीमा सुरक्षा, राजस्व चुहावट तथा सीमापार अपराध नियन्त्रणका लागि बोर्डर आउट पोष्टको सङ्ख्या विस्तार गरी १०७ पुऱ्याइएको छ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्था

विखण्डनकारी क्रियाकलापमा संलग्न स्वतन्त्र मधेश गठबन्धनसँग संवाद गरी ११ बुँदे सहमति मार्फत राजनीतिक मूलधारमा ल्याउन सफलता प्राप्त भएको छ। यस्तैगरी संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक प्रणालीको विरुद्धमा भ्रम फैलाउने, अराजकता मच्चाउन हिंसाको समेत सहारा लिने समूहका गतिविधिमा प्रतिबन्ध लगाइएको छ।

मानव अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन तथा परिपूर्तिका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना बमोजिम विभिन्न जिल्लाका स्थानीय तह तथा शैक्षिक संस्थामा गरी २५ स्थानमा कानूनी सचेतना कार्यक्रम सम्पन्न भई ४,०५६ जना प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका छन्।

भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालयहरूलाई सेवाग्राहीमैत्री, सुशासनमैत्री र प्रविधिमैत्री बनाउने उद्देश्यका साथ नमूना मालपोत कार्यालयको अवधारणा अनुरूप कार्यको थालनी गरिएको छ।

क्याबिनेट अटोमेशन प्रणाली (CAS) लागू गरी मन्त्रिपरिषद्को बैठक व्यवस्थापनलाई प्रविधिमैत्री बनाइएको छ। राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको सञ्चालनका क्रममा उत्पन्न हुने समस्या तत्काल समाधान गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा एक्सन रूमको स्थापना गरी सञ्चालनमा आएको छ। राजस्व चुहावटलाई प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गर्न सरोकारवालाहरूको परामर्शमा सवारी साधन र पठाइएका सामान ट्र्याकिङ प्रणाली (VCTS) कार्यान्वयनमा आएको छ।

नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम एवम् वार्षिक बजेट कार्यान्वयनका लागि सबै मन्त्रालय/निकायहरूको वार्षिक कार्ययोजना बनाइ उक्त कार्ययोजना अनुसार भएको प्रगति अनुगमन गर्ने प्रयोजनका लागि एकीकृत अनलाइन अनुगमन प्रणालीको विकास गरी सो प्रणालीबाट समेत अनुगमन गर्ने गरिएको छ।

स्थानीय तहको बजेट तर्जुमा, कोष व्यवस्थापन, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदनका लागि "स्थानीय तह कोष व्यवस्थापन प्रणाली" (SuTRA) लागू भएको छ। यसबाट स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा, कोष व्यवस्थापन, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली व्यवस्थित गर्न सहयोग पुगेको छ।

हेलो सरकारमा प्राप्त गुनासाहरूको प्रभावकारी रूपले सम्बोधन गर्न नयाँ गुनासो पोर्टल निर्माण भई सञ्चालनमा आएको छ। यस आ.व.मा २३,२०४ गुनासाहरू प्राप्त भएकोमा १२,६७० (५५%) फछ्र्योट भएका छन्।

सार्वजनिक सेवा प्रवाह, विकास निर्माण, अनियमिततासम्बन्धी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रमा प्राप्त १,८७१ उजुरीमध्ये १,४११ वटा उजुरीहरू छानबीन गरी फछ्र्योट गरिएको छ। ६ जिल्लाका ६०० जना सेवाग्राहीसँग सरकारी कार्यालयले प्रवाह गर्ने सेवाको स्तरसम्बन्धी सेवाग्राही सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। ९४१ कार्यालयका नागरिक वडापत्र अनुगमन गरी सेवा प्रवाहमा सुधार गर्ने वातावरण निर्माण गरिएको छ।

सरकारी सेवाको सङ्गठन संरचना तथा कर्मचारी दरबन्दी पुनरावलोकन गरी कुल १,३७,६२२ दरबन्दी कायम भएको छ। कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम तीनै तहमा गरी कुल ९९,५७२ जना कर्मचारी समायोजन गरिएको छ।

स्थानीय तहका लागि विभिन्न नमूना कानून, मापदण्ड तथा कार्यविधिहरू निर्माण गरी उपलब्ध गराइएको छ। स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ जारी गरी सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार विकाससम्बन्धी आयोजनाहरू सबै निर्वाचन क्षेत्रमा कार्यान्वयन भएका छन्। अन्तर प्रदेश परिषद्को बैठकबाट २९ बुँदे कार्ययोजना बनाइ संघीयता कार्यान्वयन र सहजीकरणका क्रियाकलाप सञ्चालन गरिएका छन्।

सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण

सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र विकास, भाषाहरूको संरक्षणलाई प्रवर्द्धन गर्दै सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्न विद्यालय तथा उच्च शिक्षामा कला र साहित्य जस्ता विषय अध्ययन अध्यापन गराउनका लागि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा सुधार, कक्षा ९ देखि १२ सम्मको प्राविधिक धार सञ्चालित विद्यालयमा सङ्गीत विषयको अध्यापन, विभिन्न भाषाका १३ वटा उत्कृष्ट ग्रन्थ कृति तथा साहित्यिक पुस्तकहरू तथा विभिन्न संस्कृतिसम्बन्धी जर्नल, अनुसन्धानात्मक लेख तथा सांस्कृतिक गतिविधिको विवरण प्रकाशन भएको छ।

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रममा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त्य गर्ने उद्देश्य पूरा गर्ने विषयवस्तु पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिइएको छ।

बहुभाषिक नीतिअनुरूप ३१ वटा लोपोन्मुख भाषाको शब्दकोष, शब्द सङ्कलन, लोकवार्ता, भाषिक इतिहास लेखन गरी भाषा संरक्षणको कार्य भइरहेको छ। अति लोपोन्मुख १५ वटा भाषाको भाषिक प्रोफाइल तयार गरिएको छ। विभिन्न २५ भाषामा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार भई सम्बन्धित समुदायको सहकार्यमा शिक्षण सिकाइ भइरहेको छ।

अर्थ, उद्योग र वाणिज्य

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिले निर्दिष्ट गरे बमोजिम नीति कार्यक्रम र आयोजनाहरू समावेश गरी आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिएको छ। यस आर्थिक वर्षका लागि रु. १३ खर्व १५ अर्ब १६ करोडको बजेटमा संशोधित लक्ष्य रु. १२ खर्व ८९ अर्ब ४ करोड ७३ लाख रहेकोमा रु. ११ खर्व १० अर्ब ३९ करोड ५८ लाख खर्च भई संशोधित लक्ष्यको तुलनामा ८६.१४ प्रतिशत खर्च भएको छ। कुल खर्च मध्ये, चालू खर्चतर्फ रु. ७१६ अर्ब ४१ करोड ७६ लाख, पूँजीगत खर्चतर्फ रु. २४१ अर्ब ५६ करोड २५ लाख र वित्तीय व्यवस्थातर्फ रु. १५२ अर्ब ४७ करोड ७० लाख खर्च भएको छ।

यस आर्थिक वर्षमा रु. ९ खर्व ४५ अर्ब ५६ करोड राजस्व सङ्कलन गर्ने बजेटको लक्ष्य रहेको थियो भने रु. ८ खर्व ६० अर्ब २३ लाख संशोधित लक्ष्य रहेकोमा रु. ८ खर्व ५९ अर्ब ५९ करोड ८८ लाख राजस्व सङ्कलन भएको छ। वैदेशिक सहायतातर्फ रु. २ खर्व ५७ अर्ब ४ करोड ५० लाख संशोधित लक्ष्य रहेकोमा

रु. १ खर्व ५९ अर्ब ४८ करोड ६४ लाख परिचालन गरिएको छ। त्यसैगरी आन्तरिक ऋणतर्फ रु. १ खर्व ७२ अर्ब परिचालन गर्ने संशोधित लक्ष्य रहेकोमा रु. ९६ अर्ब ३८ करोड २० लाख परिचालन गरिएको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता परिचालन नीति कार्यान्वयनमा आएको छ। वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय प्राथमिकता अनुकूल हुनेगरी वृद्धि गर्ने र उपलब्ध सहायताको उपयोग बढाउने प्रयास स्वरूप राष्ट्रिय बजेट प्रणाली भित्रै रहेर बजेट सहायता लिने व्यवस्था भएको छ। नेपाल सरकारले प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्ने सशर्त अनुदानका आधारहरू तयार गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यक्रम/ आयोजनाहरू हस्तान्तरण गरिएको छ।

वित्तीय सेवामा सहज पहुँच पुऱ्याउन सबै नेपालीको बैङ्क खाता खोल्ने अभियान निरन्तर रहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सङ्ख्या ८,६८६ पुगेको छ। ३४,५१२ प्रारम्भिक सहकारी संस्थामध्ये करिब २९ हजार सहकारी संस्था र व्यवस्थापन प्रणाली स्थानीय तह एवम् प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण गरिएको छ।

स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग प्रवर्द्धन गर्न स्वदेशी लगानीकर्ताको सहभागिताका लागि १०८ वटा खानी खोजतलासको प्रमाणपत्र तथा ९ वटा खानी उत्खननको प्रमाण पत्र निजी लगानीकर्तालाई प्रदान गरिएको छ।

आपूर्ति व्यवस्थालाई सुदृढ गरी उपभोक्ता हक हित संरक्षण गर्न यस आ.व.मा पेट्रोलियम पदार्थको आपूर्तिका लागि पाइपलाइन निर्माण द्रुततर गतिमा अघि बढाइएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य अनुसार तेलको स्वतः मूल्य निर्धारण प्रणाली लागू गरिएको छ। नेपाल खाद्य संस्थानबाट देशका २३ दुर्गम जिल्लाहरूमा करिब १५,२३९ मे. टन खाद्यान्न ढुवानी गरिएको छ।

कृषि र भूमिसुधार

सरकारी, सार्वजनिक तथा गुठी जग्गा संरक्षणका लागि आयोग गठन गरी काम अगाडि बढाइएको छ। हालसम्मको छानबीन र अनुसन्धानबाट हिनामिना भएको ४६७ विगाहा जग्गा सरकारी, सार्वजनिक र गुठी कायम भएको छ। २३४ बिघा ५ कट्ठा १५ धुर (१५ लाख ८६ हजार ७ सय ४१ वर्ग मिटर) जग्गा फिर्ता गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरिएको छ। भू-उपयोग योजना तर्जुमाका लागि अत्यावश्यक ५३२ स्थानीय तहहरूको भू-उपयोग नक्सा डाटा तयार भएको छ। ७५३ स्थानीय तहको प्रशासनिक सिमाना सहितको नक्सा डाटाबेस तयार भएको छ।

पशुपालन तथा मत्स्य विकासतर्फ थप उपलब्धि हासिल भएका छन् भने दूध, अण्डा, माछामा देश आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख रहेको छ। तरकारी उत्पादनमा नेपालले सफलता हासिल गरी बिस्तारै निर्याततर्फ अग्रसर हुन थालेको छ। रासायनिक मलको आपूर्ति सुनिश्चित गर्न सकिएकोले धानको उत्पादन यस वर्ष उल्लेखनीय रूपले वृद्धि भएको छ। कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसायको जोखिम न्यूनीकरणका लागि कृषकहरूलाई कृषि तथा पशुपन्छी बीमामा आबद्ध गराइ कुल रु. १८ अर्ब २ करोड बराबर कृषि तथा पशुधन बीमा गरिएको छ।

कृषकहरूलाई करिब ३,४३३ मे.टन बीउ उपलब्ध गराइएको छ भने उन्नत बीउबिजनको सुनिश्चितताका लागि ९५०.६० मे.टन स्रोत बीउ उत्पादन गरी सरकारी तथा निजी बीउ उत्पादन कम्पनीलाई उपलब्ध गराइएको छ।

प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत २,७७६ कृषि उत्पादन पकेट क्षेत्र, ३३६ ब्लक, ६९ वटा जोन तथा १४ वटा सुपरजोन स्थापना भई कृषि उत्पादन सामग्री आपूर्ति र व्यवस्थापन, यान्त्रिकीकरण लगायत उत्पादित वस्तुहरूको प्रशोधन र बजारीकरणका लागि सहयोग गरिएको छ।

विकास सम्बन्धी

समग्र विकास प्रयासलाई योजनाबद्ध ढङ्गले समन्वय, सहकार्य र एकीकृत रूपमा अगाडि लैजान, उपलब्ध साधन स्रोतको उच्चतम प्रयोग गरी सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता एवम् सहकार्यमा उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै स्वाधीन, समुन्नत तथा समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्र तथा समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली समाजको निर्माण गर्ने दीर्घकालीन सोच सहित योजना व्यवस्थापनको कार्य अघि बढाइएको छ।

वि.सं. २०७९ सम्म अति कम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नति हुने, वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यको प्राप्तिसँगै उच्च मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने तथा वि.सं. २१०० सम्म औद्योगिक राष्ट्रको स्तरमा पुग्ने लक्ष्यका साथ 'दीर्घकालीन सोच सहितको पन्ध्रौं योजनाको आधार-पत्र (२०७६/७७-२०८०/८१)' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको योजना बीच सामञ्जस्य कायम गर्न सहयोगी एवम् मार्गदर्शक हुनेगरी प्रदेशस्तरीय योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५ (नमूना) र स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, २०७५ (नमूना) तर्जुमा गरी प्रदेशस्तरमा क्षमता विकासका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

४४० कि.मि. नयाँ ट्र्याक निर्माण, १,३६३ कि.मि. सडक खण्डास्मित र ९८८ कि.मि. सडक कालोपत्रे स्तरमा स्तरोन्नति भएको, २३०.२ कि.मि. सडकको आवधिक मर्मत, स्थानीय सडक पुलतर्फ १३९ वटा र रणनीतिक महत्त्वका सडकहरू अन्तर्गत १०४ वटा पुलहरू गरी जम्मा २४३ वटा पुलको निर्माण भएको छ। डोल्पा सदरमुकाम सडक सञ्जालमा जोडिएको छ। काठमाडौं-तराई/मधेश द्रुत मार्गको निर्माणाधीन ५४ कि.मि. खण्डमध्ये हालसम्म २५.४४ कि.मि. सडक सब ग्रेड फर्मेशन लेबलसम्मको कार्य सम्पन्न भएको छ।

पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्गको काकडभिट्टा-गड्डाचौकी खण्ड ९४३ कि.मि. (१०५६ कि.मि. लिङ्क रोड सहित) को विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार भएको छ। काठमाडौं- वीरगञ्ज रेलमार्गको सम्भाव्यता अध्ययन भारतीय परामर्शदाताबाट सम्पन्न भएको र चीन सरकारको सहयोगमा केरुङ्ग-काठमाडौं रेलमार्गको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन कार्य भइरहेको छ। पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्गको बर्दिबास-निजगढ खण्डको बर्दिबास-लालबन्दी क्षेत्रमा २८ कि.मि. ट्र्याक बेड निर्माण भएको तथा ६० वटा कल्भर्ट, जनावर मार्ग निर्माण गर्ने लक्ष्य पूरा भएको छ।

ग्रामीण सडक स्तरोन्नति (कालोपत्रे सहित)- ६०५ कि.मि., नयाँ ट्र्याक- ४८.९ कि.मि. र ग्राभेल सडक निर्माण- २२६ कि.मि. सडक निर्माण भएका छन्। ७३ वटा सडक पुल र ५२४ वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण भएका छन्।

झापाको दमकमा भ्यू-टावर तथा देशका विभिन्न जिल्लाहरूमा २६ वटा सभा हलहरू निर्माण भइरहेका छन् भने ५ वटा सम्पन्न भइसकेका छन्।

सूचना प्रविधिको प्रयोग र त्यसबाट हुनसक्ने अपराधजन्य गतिविधि पूर्वानुमान गर्न, साइबर सुरक्षाका लगि निरन्तर अनुगमन गरी अपराधजन्य गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न तथा राष्ट्रिय सुरक्षा, अर्थ व्यवस्था र अन्य सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित सूचना प्रविधि प्रणालीमा अवरोध भएमा तत्काल समस्या समाधान गरी सञ्चालनमा ल्याउन सूचना प्रविधि आकस्मिक सहायता समूह गठन गरिएको र त्यसको प्रत्यक्ष निगरानीमा रहने गरी राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा अनुगमन केन्द्रको स्थापना भएको छ।

नेपाल सरकारको राजस्व भुक्तानी, आय, व्यय, खर्च आदि ई-पेमेण्ट मार्फत गर्न National Payment Gateway सञ्चालनसम्बन्धी सफ्टवेयर खरिद गरी राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको सर्भरमा स्थापना गरिएको छ।

नेपाल टेलिकममार्फत 4G सेवा परियोजना शुरु गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को अन्त्यसम्म ३१८ वटा स्थानीय तहको कार्यालय, १,५७४ वडा कार्यालय, १,५६७ वटा स्वास्थ्य सेवा केन्द्र र १,८४९ वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा ब्रोडव्याण्ड इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराइएको छ।

प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग

जलविद्युत क्षेत्रमा २०७६ असारसम्म ३३६ वटा (१७,७०९ मेगावाट) सर्भे अनुमतिपत्र वितरण गरिएको छ भने १८८ वटा (७,९५१ मेगावाट) उत्पादन अनुमतिपत्र लिई निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन्। त्यसैगरी १२८ वटा प्रसारण लाइन सर्भे अनुमतिपत्र तथा ११३ वटा प्रसारण लाइन अनुमतिपत्र वितरण गरिएको छ।

३३ के.भी. र ११ के.भी.का गरी कुल ४० हजार ६ सय ३३ किलोमिटर वितरण लाइन तथा ६६ के.भी. भन्दा माथिका ७ सय ५७ किलोमिटर प्रसारण लाइन निर्माण भएको छ। ११२ मेगावाट विद्युत थप उत्पादन भई हालसम्म विद्युत जडित क्षमता १,२२० मेगावाट पुगेको छ।

सन् २०१० सम्म ८०.४०% जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानी सेवा पुगेकोमा हाल ८९% जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानी सेवा पुगेको छ। पहाडी बस्तीहरूमा खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराउन एक हजार मिटर माथिसम्म पानी पम्प गर्ने प्राविधिक रूपमा जटिल प्रकृतिका दुईवटा मल्टीस्टेज लिफ्ट प्रणालीका आयोजना मार्फत १८,५६१ जनसङ्ख्यालाई उच्च तथा मध्यमस्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराइएको छ।

नेपालको कुल क्षेत्रफलको २३.३९ प्रतिशत भू-भाग संरक्षित क्षेत्र कायम गरिएको छ। संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापनबाट संरक्षित क्षेत्रमा बस्ने ११,४२,५९९ जनाभन्दा बढी जनसङ्ख्या लाभान्वित भएका छन्। २,०४४ हेक्टर वन अतिक्रमण हटाइ वनको पुनर्स्थापना गरिएको छ। कुल २ करोड ५ लाख बिरुवाहरू उत्पादन गरी वितरण गर्नुका साथै ४,१०० हेक्टर क्षेत्रफलमा वृक्षरोपण भएको छ। वायुको गुणस्तर मापनलाई क्रमशः देशव्यापी बनाउने उद्देश्यका साथ यस आ.व.मा दमक, धनकुटा र वीरेन्द्रनगर गरी ३ ठाउँमा वायु गुणस्तर मापन यन्त्र सहित वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना गरिएको छ।

संघबाट सञ्चालित आयोजनाबाट थप ३,७०५ हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुगी हालसम्म करिब १४,७६,७३१ हेक्टर कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइ पूर्वाधार विकास भएको छ भने नदी नियन्त्रण कार्यक्रमतर्फ ५३.७ कि.मि. तटबन्ध निर्माण भएको छ।

५० वटा स्वचालित जल मापन केन्द्र, ४५ वटा स्वचालित वर्षा मापन केन्द्र तथा १८ वटा स्वचालित मौसम मापन केन्द्रहरूको स्थापना भएको छ। विभिन्न नदी प्रणालीका ८४ स्थानहरूमा बाढीसम्बन्धी Mass SMS प्रवाह भइरहेको र कोशी तथा पश्चिम राप्ती नदीहरूमा ३ दिनसम्मको बाढी पूर्वसूचना प्रवाह गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको पुनर्निर्माणका लागि राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण मार्फत पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनाको कार्य निरन्तर भइरहेको छ। २०७६ असार मसान्तसम्म जम्मा लाभग्राही ८,२६,५८८ रहेका छन् जसमध्ये ९३% ले सम्झौता गरिसकेका छन्। सम्झौता गरेका मध्ये ९९% लाई प्रथम किस्ता भुक्तानी भएको छ। भूकम्पबाट जोखिमयुक्त देखिएका १,०६० वटा बस्तीहरूमध्ये भौगर्भिक अध्ययनबाट ३०५ वटा बस्तीहरू संरक्षण गर्नुपर्ने र २८३ वटा बस्ती जोखिमयुक्त पहिचान भई उक्त बस्तीहरूमा रहेका जोखिम क्षेत्रका ४,७७६ मध्ये २,७८६ लाभग्राहीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा बसोबासको व्यवस्था मिलाइएको छ।

नागरिकका आधारभूत आवश्यकता

विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, २०७५ स्वीकृत भएको छ। कक्षा ११ र १२ का चार वटा अनिवार्य विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ। अध्यापन अनुमति पत्रमा सुधार गरी गुणस्तरीय बनाउन अध्यापन अनुमति पत्रका लागि विषयगत अवधारणा अनुसार पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ। विषयगत अध्यापन अनुमति पत्रका लागि २४ विषयको पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जन गरिएको छ। वैशाखको दोस्रो हप्तामित्र सार्वजनिक विद्यालयका ५६,३८,२७० विद्यार्थीले निःशुल्क पाठ्यपुस्तक प्राप्त गरेका छन्।

२०७५/७६ को अन्त्यसम्म ५४१ वटा स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको अवसर उपलब्ध गराइएको छ। १४ वटा बहुप्राविधिक शिक्षालयमा विभिन्न विषयमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन्। ७५६ वटा सरकारी तथा निजी सेवा प्रदायक संस्थाबाट ५० हजार युवाहरूले व्यावसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमूलक तालिम प्राप्त गरेका छन्। ७१,७६८ जनाले छोटो अवधिको प्राविधिक तालिम प्राप्त गरेका छन्।

बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि अति आवश्यक पोषण र खाद्य उपलब्ध गराउने क्रममा ४३ जिल्लाका १३ लाख १२ हजार १६ जना बालबालिकालाई दिवा खाजा उपलब्ध गराइएको छ।

सफ्टवेयर विकास गरी सवारी दुर्घटनाको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायमा शीघ्र सूचना प्राप्त हुने व्यवस्था गरिएको छ। काठमाडौं उपत्यका र सबै महानगरपालिका, उपमहानगरपालिकामा प्रदूषण जाँचपास नभएका सवारी साधन सञ्चालनमा प्रतिबन्ध लगाइएकोले उपत्यकाभित्रको वातावरणमा प्रदूषणको स्तर घटाउन सहयोग पुगेको छ।

यस आ.व.मा ५०,१७५ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाबाट १ करोड ४० लाख ८५ हजार १८९ जनालाई सेवा प्रदान गरिएको छ। ७९ वटा सूचीकृत अस्पतालहरूबाट ८ प्रकारका रोगहरूको निःशुल्क उपचारका लागि ५३,३३० जना विपन्न नागरिकलाई रु. २ अर्ब ६२ करोड १७ लाख ३५ हजार भुक्तानी भएको छ। यस वर्ष ५ वर्ष मुनिका ३,४७,०५५ जना निमोनिया र १०,९०,१९० जना झाडा पखालाका बिरामीहरूले उपचार पाएका छन्। मुलुकभरका सबै अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक स्वास्थ्य

एकाइ, नगर स्वास्थ्य केन्द्र र गाउँघर क्लिनिकका साथै घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिएको छ। परिवार नियोजनको सेवाबाट १७,५०,८६० दम्पती लाभान्वित भएका छन्।

संघीयता कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा साबिकका जिल्ला/जन स्वास्थ्य कार्यालय, जिल्ला अस्पताल, अञ्चल अस्पताल, क्षेत्रीय/उप क्षेत्रीय अस्पताल, क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, क्षेत्रीय मेडिकल स्टोर, क्षेत्रीय तालीम केन्द्र लगायतका संरचनाहरू प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गरिएको छ।

आ.व. २०७५/७६ मा २२१२ हजार मे.टन दूध, ३७२ हजार मे.टन मासु र १६० करोड गोटा अण्डा उत्पादन हुँदा क्रमशः दूध ७१ लिटर, मासु १२.४ के.जी. र अण्डा ५४ गोटा प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति उपलब्ध भएको छ।

श्रम तथा रोजगार

प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत स्थानीय सामुदायिक पूर्वाधार आयोजनामा १ लाख ८७ हजार बेरोजगार व्यक्तिलाई औसत १३ दिनको रोजगारी प्रदान गरिएको छ। श्रमिकहरूको न्यूनतम पारिश्रमिकमा ३९ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।

सामाजिक न्याय र समावेशीकरण

मानव विकास सूचकाङ्कमा पछि परेका २९ जिल्लाका ६४ वटा संस्था (गैसस र सहकारी) का १,९२० जना महिलालाई तालिम दिई प्रत्येक सहभागीलाई व्यवसाय सञ्चालन टेवा पूँजी रु. १७ हजार अनुदान उपलब्ध गराइएको छ। एकल महिला सुरक्षा कोषमा रु. १० लाख जम्मा गरिएको र कोषमा रु. ४,११,१८,२५०। - पुऱ्याइ कोषबाट नियमानुसार एकल महिलाहरूलाई सहायता रकम उपलब्ध गराइएको छ। मानव बेच-बिखन तथा ओसारपसारमा परेका ३११ नेपालीलाई भारत र म्यानमारबाट उद्धार गरी स्वदेश फिर्ता ल्याइएको छ।

सातै प्रदेशका महिला उद्यमीलाई उद्यमशीलता विकास तथा वित्तीय पँहुचसम्बन्धी तालिम दिइएको छ। महिला विकासका विधिविधा पुस्तिका तयार गरी स्थानीय तहमा पठाइएको छ। हराएका ३,४२२ जना बालबालिका मध्ये २,५४० जना बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्रबाट फेला पारिनुका साथै ५११ जना बेबारिसे बालबालिका फेला परेकाले ती बालबालिकाहरूको पारिवारिक पुनर्मिलन र बालगृहमा पुनर्स्थापना गरी व्यवस्थापन गरिएको छ।

मुक्त हलियाको जग्गा खरिदका लागि ४८६ परिवारलाई अनुदान, ४५० परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र ३४० परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ। घर निर्माणका लागि ४५० परिवारलाई अनुदान, ६३९ परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र ६२९ परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ। घर मर्मतका लागि ३,१०० परिवारलाई अनुदान, ४९६ परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र ९०८ परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ।

तराई मधेश समृद्धि कार्यक्रमबाट सामूहिक आवास, छात्रावास निर्माण, खानेपानी जस्ता आयोजनाहरू सञ्चालन भई मानव विकास सूचकाङ्कमा पछाडि परेका सीमान्तकृत समुदाय, विपन्न, दलित, मुसहर, चमार, विपन्न मुस्लिम वर्गहरूले प्रत्यक्ष लाभ प्राप्त गरेका छन्।

सबै प्रकारको गरिबी निवारण गरी पिछडिएका व्यक्ति, परिवार, वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गराइ विकासको प्रतिफल न्यायोचित वितरण गरी मुलुकमा आर्थिक असमानता घटाउनका लागि योजनावद्ध प्रयास अगाडि बढाइएको छ। २६ जिल्लाका ३ लाख ९१ हजार ८३१ परिवारको परिचय पत्र तयार गरिएको छ।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कोषबाट औषधी उपचार, स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा, दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा, आश्रित परिवार सुरक्षा र वृद्धावस्था सुरक्षा योजना अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा सुविधा प्राप्त गर्ने सुनिश्चितता गरिएको छ। सामाजिक सुरक्षा योजनामा १२ हजार ९२ रोजगारदाता र १ लाख ४० हजार ९५१ श्रमिकहरू सूचीकृत भई रु. ४९ करोड २८ लाख ९८ हजार ६३९ योगदान जम्मा भएको छ।

२२ जिल्लाका ३२ वटा युवा उद्यमी समूहलाई प्रति समूह रु. ५ लाखका दरले उद्यम सञ्चालन गर्न रकम निकासा गरी उद्यमशीलताको विकासमा प्रोत्साहन गरिएको छ। २४८ जना युवाले सीप तथा नेतृत्व विकाससम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेका छन्।

कीर्तिपुर, भैरहवा, पोखरा, बैजनाथपुर, लमही, कोहलपुर र कञ्चनपुरको क्रिकेट मैदान खेल्न योग्य भएको छ। दशरथ रङ्गशालाको साधारण प्याराफिट र ट्रयाक एण्ड फिल्डको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। ललितपुरको सातदोबाटोमा कराँते र तेक्वान्डो कभर्ड हल र पोखरामा बहुउद्देश्यीय कभर्ड हल निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। ललितपुरको सातदोबाटोमा पौडी पोखरी र सुटिङ्ग रेञ्जको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

न्याय र दण्ड व्यवस्था

विद्यमान न्याय प्रणालीलाई समयानुकूल सुदृढ गर्दै लैजान सूचना प्रविधिमैत्री न्याय सम्पादन, भौतिक पूर्वाधार विकास र न्यायिक जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। हिरासतमा रहेका थुनुवा र कैदीका सम्बन्धमा खुला अनुगमन गरी उनीहरूको मानव अधिकारको प्रत्याभूतिमा जोड दिइएको छ।

नेपालको संविधान जारी हुँदाका बखत लागू रहेका तथा त्यसपछि बनेका ऐनहरूको पुनरावलोकन गरी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५ र संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५ बाट १६५ वटा ऐनहरूलाई संशोधन गरिएको छ। नयाँ ऐन निर्माण तथा संशोधन सहित अन्य विभिन्न ३२ वटा ऐनहरू जारी भएका छन्। संघीय संसदमा विभिन्न ५९ वटा विधेयक दर्ता तथा पेश गरिएको छ।

पर्यटन

पर्यटन उद्योगले हाल नेपालको निर्यात उपभोग्य वस्तुको ३८% वस्तुहरू र गैर-उद्योग सेवाहरूको कुल २०% र विदेशी विनिमय आय आर्जनको लगभग ३% योगदान पुऱ्याएको छ। नेपालको उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र समावेश हुनेगरी ५८ कि.मि. (GHT सहित) पदमार्ग निर्माण भएको छ। विभिन्न स्थानमा जम्मा ३९ कि.मि. पदमार्ग पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। सबै स्थानीय तहमा कम्तीमा एक हेलिप्याड निर्माण गर्न जमिनको सतहमा हेलिप्याड निर्माण तथा सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थललाई दैनिक **२१** घण्टा सञ्चालनमा ल्याइएको छ। बुटिक एयरपोर्टको कार्यविधि स्वीकृत भई सौन्दर्यीकरण र सुविधा विस्तारका कार्य भइरहेको छ। जनकपुर, धनगढी र चन्द्रगढी गरी **३** वटा विमानस्थलहरूमा समेत रात्रिकालीन उडान शुरु गर्नेगरी पूर्वाधार तयार गरिएको छ।

Visit Nepal Year 2020 को प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा **५** वटा प्रवर्द्धन विशेष कार्यक्रम/मार्ट, **१५** वटा सेल्स मिसन तथा **१५** भन्दा बढी देशहरूका **३८** वटा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन मेलाहरूमा सहभागिता जनाइ यससम्बन्धी प्रवर्द्धनको कार्य गरिएको छ। करिब **१०** हजार जनालाई तालिम प्रदान गरिएको छ।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध

नेपालबाट द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय गरी **१९** भन्दा बढी उच्चस्तरीय भ्रमण भएका छन्। फलस्वरूप लामो समयपछि नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा उच्चस्तरको पहुँच बढेको तथा नेपाल प्रति अन्तर्राष्ट्रिय अभिरुचि बढाउन मद्दत पुगेको छ। यस अवधिमा राहदानी विभागबाट **५,१५,१४६** थान राहदानी जारी भएका छन्।

रोजगारी, अध्ययन तथा अन्य कामको सिलसिलामा विदेशमा पुगी अलपत्र र कठिनाइमा परेका **५,७८२** जना नेपालीलाई विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूले उद्धार गरेका छन्। अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले पारित गरेका नेपाल पक्ष भएका विभिन्न **११** वटा महासन्धिहरूमध्ये **६** वटा महासन्धिहरूको कार्यान्वयन अवस्थाको प्रतिवेदन अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनमा पठाइएको छ।

परिच्छेद- एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको भाग चारमा व्यवस्था गरिएका राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्व राज्य सञ्चालनको मार्गनिर्देशनका रूपमा रहेका छन्। यी निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार स्रोत साधन उपलब्ध गराउने र संविधानको मर्म र भावना अनुसार कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरी जनताका हक अधिकारको रक्षा गर्ने कर्तव्य राज्यको रहेको छ।

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वसम्बन्धी संविधानमा उल्लिखित प्रावधानले सरकारलाई नीतिगत स्पष्टतासहित कार्यका आधारहरू तयार गरिदिएको छ। यी निर्देशक सिद्धान्त, नीति एवम् दायित्व अन्तर्गत रहेर नेपाल सरकारले सम्पादन गरेका कामहरू सार्वभौमसत्ता सम्पन्न जनताले मूल्याङ्कन गर्न पाउनु पर्ने भन्ने मान्यताका आधारमा यस अन्तर्गत भए गरेका कामहरूको वार्षिक प्रतिवेदन नेपाल सरकारले सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष पेश गर्ने र सम्माननीय राष्ट्रपतिले त्यस्तो प्रतिवेदन प्रधानमन्त्री मार्फत संघीय संसद् समक्ष पेश गर्ने व्यवस्था संविधानको धारा **५३** ले गरेको छ।

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वहरू शासन व्यवस्थाका लागि मौलिक हक जत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। संविधानले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हकको कार्यान्वयनका लागि संविधानले नै उपचारको व्यवस्था गरेको भए पनि अधिकांश मौलिक हकहरूको वास्तविक उपभोगको सुनिश्चितता ती निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको कार्यान्वयनबाट मात्र सम्भव हुन्छ। तसर्थ, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त नीति एवम् दायित्वहरूको वास्तविक कार्यान्वयन नागरिकका मौलिक हकसँग अन्तरसम्बन्धित रहेको हुन्छ।

निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको कार्यान्वयनबाट नागरिकहरूको जीवनमा आर्थिक समृद्धि सहितको सामाजिक न्याय सुनिश्चित भई समतामूलक समाज निर्माण हुने अपेक्षा गरिएको छ। एकैपटक निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरूको पूर्ण कार्यान्वयन सम्भव नभए पनि राज्यले आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म निश्चित मापदण्डहरू निर्धारण गर्दै सकारात्मक उपायहरूको अवलम्बनद्वारा क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै जानु पर्दछ भन्ने मान्यता रहेको छ।

यस्तैगरी सम्पूर्ण मन्त्रालय, विभाग र केन्द्रीय निकायबाट प्राप्त प्रतिवेदनहरूका आधारमा प्रत्येक वर्ष शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा भए गरेका उल्लेखनीय प्रगतिसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रधानमन्त्रीले संघीय संसदसमक्ष पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन **२०६४** मा गरिएको छ। सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐनको दफा **४१** बमोजिम शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा भए गरेका उल्लेखनीय प्रगतिसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रधानमन्त्रीले संघीय संसदसमक्ष पेश गर्नुपर्ने प्रतिवेदनका विषयहरू समेत यसै वार्षिक प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ।

नेपालको संविधान र सुशासन (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन **२०६४** मा रहेका प्रावधान अनुसार राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति एवम् दायित्वहरूको कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष **२०७५/७६**

मा गरेका कार्य र त्यसबाट हासिल भएका उपलब्धि एवम् शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा भए गरेका काम कारबाहीलाई समेटी यो वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। वर्तमान नेपालको संविधान जारी भएपछि तयार गरिएको यो चौथो प्रतिवेदन हो।

१.२ उद्देश्य

संविधानमा निर्दिष्ट गरिएका राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयनका क्रममा नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा सञ्चालन गरेका विभिन्न कार्यक्रमहरू एवम् ती कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट प्राप्त उपलब्धिहरूका सम्बन्धमा सम्माननीय राष्ट्रपति मार्फत संघीय संसद् समक्ष तथा शासकीय सुधार र सुशासन सम्बन्धमा नेपाल सरकारबाट भए गरेका उल्लेखनीय प्रगतिसम्बन्धी वस्तुस्थिति विवरण संघीय संसद् समक्ष अवगत गराइ सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनता प्रतिको उत्तरदायित्व निर्वाह गर्ने उद्देश्यले यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

१.३ प्रतिवेदनको सीमा

यस प्रतिवेदनमा नेपाल सरकारका तर्फबाट आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा सम्पादन गरिएका नीतिगत, कानूनी, संस्थागत, योजनागत एवम् कार्यक्रमगत उपलब्धिका विषयहरू मात्र समेटिएका छन्। न्यायपालिका र व्यवस्थापिकाबाट सम्पादित कार्यहरू तत्‌तत् निकायबाट नै प्रतिवेदन प्रस्तुत हुने व्यवस्था भएकाले यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छैन। यस्तैगरी संविधानबमोजिम गठित संवैधानिक निकायहरूबाट सम्पादित कार्यहरूका सम्बन्धमा संविधानको धारा **२९४** बमोजिम छुट्टाछुट्टै प्रतिवेदन पेश हुने संवैधानिक व्यवस्था भएकाले ती निकायहरूबाट सम्पादित कार्य र उपलब्धिसम्बन्धी विवरण यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छैन।

१.४ प्रतिवेदन तयारी विधि

यो प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सबै मन्त्रालय र केन्द्रीय निकायहरूबाट आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा भए गरेका कार्य र तिनबाट प्राप्त उपलब्धि सहितको विवरण प्राप्त गरिएको र सोही विवरणलाई एकीकृत गरी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। यसरी तयार गरिएको एकीकृत विवरणका सम्बन्धमा मन्त्रालय/निकायहरूसँग विभिन्न चरणमा छलफल एवम् परिमार्जन गरी प्रतिवेदनलाई अन्तिम रूप दिइएको छ।

१.५ प्रतिवेदनको संरचना

यस प्रतिवेदनमा तीन परिच्छेदहरू रहेका छन्। परिच्छेद एकमा प्रतिवेदनको पृष्ठभूमि, उद्देश्य, प्रतिवेदनको सीमा र प्रतिवेदन तयारी विधि उल्लेख गरिएका छन्। परिच्छेद दुईमा राज्यले अङ्गीकार गरेका निर्देशक सिद्धान्त तथा नीति कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा गरेका क्रियाकलापहरू एवम् उपलब्धिहरू प्रस्तुत गरिएको छ। परिच्छेद तीनमा उपसंहार रहेको छ। हेलो सरकारमा प्राप्त गुनासा र गुनासा फछ्र्योटको विवरण, चालू, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्थाको विनियोजन र खर्च विवरण र उच्चस्तरीय भ्रमणहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूचीमा समावेश गरिएको छ।

परिच्छेद- दुई

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वहरूको कार्यान्वयन अवस्था र उपलब्धि

२.१ राज्यका निर्देशक सिद्धान्त

नेपालको संविधानको धारा ५० मा राज्यका निर्देशक सिद्धान्त अन्तर्गत देहायबमोजिम राज्यका राजनीतिक उद्देश्य, सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य, आर्थिक उद्देश्य एवम् अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी उद्देश्यहरू उल्लेख गरिएका छन्:

२.१.१ राजनीतिक उद्देश्य

संविधानको धारा ५० को उपधारा (१) मा राज्यको राजनीतिक उद्देश्य अन्तर्गत निम्नलिखित सिद्धान्तहरूलाई समावेश गरिएको छः

नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई सर्वोपरि राख्दै नागरिकको जीउ, धन, समानता र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी कानूनको शासन, मौलिक हक तथा मानव अधिकारका मूल्य र मान्यता, लैङ्गिक समानता, समानुपातिक समावेशीकरण, सहभागिता र सामाजिक न्यायको माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनका सबै क्षेत्रमा न्यायपूर्ण व्यवस्था कायम गर्दै लोककल्याणकारी राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने तथा परस्पर सहयोगमा आधारित संघीयताका आधारमा संघीय एकाइहरू बीचको सम्बन्ध सञ्चालन गर्दै स्थानीय स्वायत्तता र विकेन्द्रीकरणको आधारमा शासन व्यवस्थामा समानुपातिक सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै लोकतान्त्रिक अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्न संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक व्यवस्था सुदृढ गर्ने ।

२.१.२ सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य

संविधानको धारा ५० को उपधारा (२) मा सामाजिक र सांस्कृतिक उद्देश्य अन्तर्गत निम्न सिद्धान्तहरूलाई समावेश गरिएको छः

धर्म, संस्कृति, संस्कार, प्रथा, परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै पनि आधारमा हुने सबै प्रकारका विभेद, शोषण र अन्यायको अन्त्य गरी सभ्य र समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने एवं राष्ट्रिय गौरव, लोकतन्त्र, जनपक्षीयता, श्रमको सम्मान, उद्यमशीलता, अनुशासन, मर्यादा र सहिष्णुतामा आधारित सामाजिक सांस्कृतिक मूल्यहरूको विकास गर्ने तथा सांस्कृतिक विविधताको सम्मान गर्दै सामाजिक सद्भाव, ऐक्यबद्धता र सामञ्जस्य कायम गरी राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने।

२.१.३ आर्थिक उद्देश्य

संविधानको धारा ५० को उपधारा (३) मा आर्थिक उद्देश्य अन्तर्गत निम्नलिखित सिद्धान्तहरूलाई समावेश गरिएको छः

सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता तथा विकास मार्फत उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालनद्वारा तीव्र आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै दिगो आर्थिक विकास गर्ने तथा प्राप्त उपलब्धिहरूको न्यायोचित वितरण गरी आर्थिक असमानताको अन्त्य गर्दै शोषणरहित समाजको निर्माण गर्न राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतिशील बनाउँदै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने।

२.१.४ अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी उद्देश्य

संविधानको धारा ५० को उपधारा (४) मा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी उद्देश्य अन्तर्गत निम्नलिखित सिद्धान्तहरूलाई समावेश गरिएको छः

नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्दै सार्वभौमिक समानताका आधारमा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध कायम गरी विश्व समुदायमा राष्ट्रिय सम्मानको अभिवृद्धि गर्नेतर्फ राज्यको अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध निर्देशित हुनेछ ।

आवधिक योजना, मध्यमकालीन खर्च संरचना, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम एवम् बजेटको तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्दा संविधानले अङ्गीकार गरेका राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूलाई आत्मसात् गर्ने गरिएको छ। यी सिद्धान्तहरूलाई मार्गदर्शनका रूपमा अनुसरण गर्ने र नीति कार्यान्वयनबाट हासिल हुने उपलब्धिको आधारमा राज्यको कार्यकुशलता मापन गरिने भएकाले राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा गरेका काम र प्राप्त, उपलब्धिहरूको विवरण छुट्टै उल्लेख नगरी यस प्रतिवेदनको खण्ड **२.२** मा समग्रमा उल्लेख गरिएको छ।

२.२ राज्यका नीतिहरू कार्यान्वयनको अवस्था र उपलब्धि

संविधानको धारा **५१** को खण्ड (क) देखि (ड) सम्मका विभिन्न **१३** शीर्षकहरूमा राज्यका नीतिहरूको उल्लेख गरिएको छ। ती नीतिहरू एवम् राज्यका निर्देशक सिद्धान्त तथा दायित्वहरूको कार्यान्वयनको अवस्थालाई समग्रमा देहायमा उल्लेख गरिएको छ।

२.२.१ राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (क) ले राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षाका सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छ :

१. नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनताको संरक्षण गर्दै राष्ट्रिय एकता अक्षुण्ण राख्ने,
२. विभिन्न जात, जाति, धर्म, भाषा, संस्कृति र सम्प्रदायबीच पारस्परिक सद्भाव, सहिष्णुता र ऐक्यबद्धता कायम गरी संघीय एकाइबीच परस्परमा सहयोगात्मक सम्बन्ध विकास गर्दै राष्ट्रिय एकता प्रवर्द्धन गर्ने,
३. राष्ट्रिय सुरक्षा प्रणालीको विकास गरी शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था गर्ने,
४. सर्वाङ्गीण मानवीय सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्ने,
५. राष्ट्रिय सुरक्षा नीतिका आधारमा नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल लगायत सबै सुरक्षा निकायलाई सबल, सुदृढ, व्यावसायिक, समावेशी र जनउत्तरदायी बनाउने,

६. राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप नागरिकलाई राष्ट्रको सेवा गर्न तत्पर र सक्षम बनाउने,
७. पूर्व कर्मचारी, सैनिक र प्रहरी लगायतका पूर्व राष्ट्रसेवकहरूमा रहेको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई राष्ट्र हितमा समुचित उपयोग गर्ने।

राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीतिहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त प्रमुख उपलब्धिहरूः

संविधानमा उल्लिखित राष्ट्रिय एकता र राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी नीतिलाई कार्यान्वयन गर्ने क्रममा विभिन्न नीति, ऐन, नियम एवम् कार्यविधिहरू तर्जुमा तथा परिमार्जन गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई सक्रियतासाथ परिचालन गर्दै आन्तरिक सुरक्षा सुदृढ गर्ने एवम् बाह्य सुरक्षामा देखिन सक्ने चुनौतीहरूको विश्लेषण गरी राष्ट्रिय एकता तथा देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता एवम् स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी यस आ.व.मा गरिएका मुख्य-मुख्य कार्य एवम् प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

(१) राष्ट्रिय सुरक्षा

राष्ट्रिय सुरक्षालाई थप सबल र सुदृढ गराउन देहायबमोजिमका नीति, ऐन तथा नियमहरू तर्जुमा एवम् परिमार्जन गरिएको छः

(क) राष्ट्रिय सुरक्षा नीति, **२०७५**,
(ख) शान्ति सेना छनौट कार्यविधि, **२०७५**,
(ग) नेपाली सैनिक प्रतिष्ठान शैक्षिक अध्यापन कार्यविधि, **२०७५**,
(घ) सैनिक सेवा (दोस्रो संशोधन) नियमावली, **२०७५**
(ङ) सैनिक प्राविधिक सेवा नियमावली, **२०७६**।

पूर्वाधार विकास तथा सङ्गठनात्मक सुधारतर्फ देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन गरिएको छः

(क) नेपाली सेना अन्तर्गत निर्माणाधीन पाँचवटा ठूला भवनहरूमध्ये सैनिक मुख्यालय, सैनिक प्रहरी गण भद्रकाली, वीरेन्द्र सैनिक अस्पताल छाउनी, लक्ष्मी निवास महाराजगञ्ज र गणेश दल गण तोपखाना तथा बङ्करदेखि ब्यारेकसम्म कार्यक्रम अन्तर्गत **१६४** वटा भवन निर्माण भएका छन्।
(ख) वि.सं. **२०७२** सालको भूकम्पका कारण क्षति पुगेका संरचनाहरूमध्ये **६९७** वटा भौतिक पूर्वाधारहरूको मर्मत तथा रेक्ट्रोफिट र **६९** वटा नयाँ भौतिक पूर्वाधारहरूको पुनर्निर्माण भइरहेको छ।

(२) आन्तरिक सुरक्षा

जनताको अपेक्षा अनुरूप गृह प्रशासनलाई सञ्चालन गरी देशमा भरपर्दो शान्ति सुरक्षा प्रदान गर्ने, आमजनतामा शान्ति र सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउने, गृह प्रशासनको प्रभावकारितामा अभिवृद्धि गर्ने र नेपाली नागरिकहरूको राष्ट्रिय पहिचानको प्रबन्ध गर्ने तथा स्थानीय प्रशासनलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने कुरालाई निर्देशक सिद्धान्तको रूपमा लिई "राष्ट्रिय एकता र जनसेवाका लागि गृह प्रशासनः विकास र समृद्धिका लागि शान्ति, सुरक्षा र सुशासन" भन्ने मूल उद्देश्य अनुरूप गृह मन्त्रालयले देशभरि नै शान्ति सुरक्षा र अमन चयन कायम गर्दै आएको छ। नेपालको संविधानबमोजिम बन्नुपर्ने देहायबमोजिमका कानूनहरू तर्जुमा र परिमार्जन गरिएको छ।

(क) नागरिकतासम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, आन्तरिक शान्ति र व्यवस्थासम्बन्धी विधेयक, नेपाल प्रहरी र प्रदेश प्रहरीको सञ्चालन सुपरिवेक्षण तथा समन्वयसम्बन्धी विधेयक तथा प्रहरी कर्मचारीलाई नेपाल प्रहरी तथा प्रदेश प्रहरीमा समायोजन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक संसदमा पेश गरिएको छ।

(ख) स्थानीय प्रशासन ऐन **२०२८** तथा विभूषण ऐन **२०६४** लाई समसामयिक संशोधन गरिएको छ।

(ग) फौजदारी कसूर (कैद कट्टा) नियमावली, **२०७६** तथा प्रहरी नियमावली, छैठौं संशोधन, **२०७६** स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(घ) कारागारसम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, सामाजिक व्यवहार सुधारसम्बन्धी विधेयक, नेपाल प्रहरीसम्बन्धी विधेयक तथा पूर्व पदाधिकारीहरूको सेवा सुविधासम्बन्धी विधेयकको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(३) **शान्ति सुरक्षा**

जनताको जीउधन र सम्पत्तिको संरक्षण गरी प्रत्येक नागरिकले भयरहित वातावरणमा पेशा व्यवसाय तथा जीवनयापन गर्न सक्ने तुल्याउन मुलुकको शान्ति सुरक्षा सुदृढ पारिएको छ। यस क्रममा देहायबमोजिमका मुख्य कार्य सम्पादन भएका छन्:

(क) आन्तरिक सुरक्षा व्यवस्थासम्बन्धी कार्यकारी आदेश जारी गरी संघ र प्रदेशबीच सुरक्षा समन्वयको व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ख) सबै प्रमुख जिल्ला अधिकारीसँग कार्यसम्पादन सम्झौता गरी कार्यसम्पादन संस्कृतिको विकास गरिएको छ।

(ग) शान्ति र सुव्यवस्था मजबुत बनाउन नेपाल प्रहरीका एकाइहरू **७५३** वटै स्थानीय तहमा र सशस्त्र प्रहरी बल नेपालका गण र गुल्महरूलाई **७७** वटै जिल्लाहरूमा विस्तार गरिनुका साथै नेपाल प्रहरीको "हाम्रो एक दिन" कार्यक्रमबाट प्रहरीको भौतिक उपस्थिति दर **१३.२५** प्रतिशतले वृद्धि गरी जनतामा सुरक्षाको अनुभूति बढाइएको छ।

(घ) राजमार्गमा हुने अपराध हटाउन सुरक्षा कारबाहीको कार्यविधि (SOP) र सिंहदरवार सुरक्षाको गुरुयोजना कार्यान्वयनमा लगिएको छ। राजमार्गहरूमा नेपाल प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बल नेपालबाट Quick Response Team- QRT र Immediate Response Team- IRT परिचालन गरी राजमार्ग अवरोध न्यूनीकरण गरिएको छ।

(ङ) सन् **२०१९** जनवरी **१** बाट लागू हुनेगरी नेपाल र संयुक्त राज्य अमेरिका बीच भिसामा पारस्परिकता कायम गरिनुका साथै हुम्लाको हिल्सा, इलामको पशुपतिनगर, मोरङको विराटनगरबाट अध्यागमन सेवा प्रारम्भ गरिएको छ।

(च) कारागारमा रहेका कैदी बन्दीलाई मानवोचित व्यवहार सहितको भौतिक सुविधा उपलब्ध गराउन कारागार कार्यालयहरूको भौतिक क्षमतामा विस्तारतर्फ भएका क्रियाकलाप निम्न अनुसार रहेका छन्।

- नुवाकोट जिल्लाको त्रिशुलीमा करिब **५३९** रोपनी क्षेत्रफलमा सात हजार कैदी बन्दी क्षमता भएको केन्द्रीय कारागार बनाउने लक्ष्य अनुसार **१,५००** क्षमताका **४** वटा पुरुष ब्लक र एक हजार

क्षमताको महिला ब्लक बनाउने गुरुयोजना तयार भएको छ। हाल १,५०० क्षमताको एउटा पुरुष ब्लक निर्माण कार्य भइरहेको छ।

- केन्द्रीय कारागार अस्पताल १५ शैयाबाट ३० शैयामा स्तरोन्नति गरिएको, नख्खुमा १५ शैयाको मानसिक अस्पताल निर्माण कार्य अन्तिम चरणमा रहेको र सर्लाही, सिन्धुली, दोलखा, सिन्धुपाल्चोक, पाल्पा, मनाङ, मुगु, डोल्पा, हुम्ला, सुर्खेत, जाजरकोट, तनहुँ, ललितपुर (नख्खु), काठमाडौं (केन्द्रीय कारागार), धादिङ्ग जिल्लामा कारागार भवनहरूको निर्माण भइरहेको छ।

(४) अपराध नियन्त्रण

अपराध नियन्त्रण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन यस अवधिमा भए गरेका मुख्य काम कारबाहीहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

(क) त्रिवर्षीय अपराध नियन्त्रण कार्ययोजनाको तेस्रो वर्षको कार्यान्वयन भइरहेको छ। साइबर अपराध तथा मानव बेच-बिखनसम्बन्धी अनुसन्धान गर्ने छुट्टै ब्यूरो स्थापना गरिनुका साथै ७ वटै प्रदेशका विभिन्न सहरहरूमा ३०२९ थान CCTV जडान गरी शान्ति सुरक्षा र अपराध नियन्त्रणका लागि निगरानी बढाइएको छ।

(ख) लागू औषध मुद्दामा फरार अपराधीहरू विरुद्ध विशेष अपरेशन सञ्चालन हुनुका साथै लागू औषधको अवैध ओसार-पसार नियन्त्रणको क्रममा ३०१२ जनालाई पक्राउ र १८२६ वटा मुद्दा दर्ता गरिएको छ। करिब ६८५३.२४ के.जी. विभिन्न किसिमका लागू औषध बरामद गरिएको छ।

(ग) विभिन्न अपराधमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएका फरार ११०४ जना पक्राउ गरी फैसला कार्यान्वयन गरिएको छ।

(घ) सीमा क्षेत्रमा हुने अपराध एवम् अवाञ्छित गतिविधि, सीमा सुरक्षा, राजस्व चुहावट तथा सीमापार अपराध नियन्त्रणका लागि बोर्डर आउट पोष्टको सङ्ख्या विस्तार गरी १०७ पुऱ्याइएको छ।

(५) सर्वाङ्गीण मानवीय सुरक्षाको प्रत्याभूति

बहुराष्ट्रिय संगठित अपराध विरुद्धको संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासन्धि अन्तर्गत मानव बेच-बिखन खासगरी महिला र बालबालिकाको बेच-बिखन तथा ओसारपसारको रोकथाम, दमन तथा सजाय गर्ने व्यवस्थासम्बन्धी परिपूरक आलेख (Palermo Protocol, 2000) मा नेपालले सम्मिलन गर्ने र सम्मिलन पश्चात् नेपाललाई सिर्जना हुने थप दायित्वहरूको कार्यान्वयन गर्दै जाने प्रयोजनका लागि कार्यान्वयन कार्ययोजना तयार गरी संघीय संसदमा पेश गरिएको छ। यसका अलावा मानवीय सुरक्षाको प्रत्याभूतिका क्षेत्रमा निम्नानुसार कार्यहरू भएका छन्।

(क) ६४ वटा आपतकालीन उद्धार उडान (हेलिकोप्टर) मार्फत १८ जना सुत्केरी र गर्भवती सहित १२७ जनाको उद्धार गरी सुविधा सम्पन्न अस्पताल पुऱ्याइ जोखिममा रहेका आमा तथा नवजात शिशुको जीवन रक्षा गरिएको छ।

(ख) सम्बन्धित जिल्लाहरू मार्फत सशस्त्र द्वन्द्वका पीडितहरूलाई जीवन निर्वाह भत्ता बापत रु. ८ करोड ९० लाख ३४ हजार वितरण गरिएको छ। ५६ जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू मार्फत द्वन्द्व पीडित

(मृतक तथा बेपत्ता) लाई विगत आ.व.हरूमा वितरण गर्न छुट भएको रकम रु. **३९,६५,०८,५००।-** राहत स्वरूप वितरणको व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ग) "सशस्त्र द्वन्द्वमा घाइते भई अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अपाङ्गता प्रतिशत निर्धारण तथा पुनरावलोकन (प्रथम संशोधन) कार्यविधि, **२०७४**" तथा सोसँग सम्बन्धित निर्देशिकामा आवश्यक संशोधन तथा परिमार्जन भएको छ।

(घ) **३२५** जना प्रहरी कर्मचारीलाई मानव अधिकारसम्बन्धी प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम सम्पन्न गरिएको र **१४,९४५** प्रहरी कर्मचारीलाई मानव अधिकारसम्बन्धी विषयमा प्रशिक्षण दिइनुका साथै सबै प्रदेशका **१/१** वटा जिल्लामा सरकार र स्थानीय जनता बीच मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तरक्रिया गरिएको छ।

२.२.२ राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ख) ले राजनीतिक तथा शासन व्यवस्था सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छ :

१. राजनीतिक उपलब्धिको रक्षा, सुदृढीकरण र विकास गर्दै आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक रूपान्तरणका माध्यमबाट जनताको सर्वोत्तम हित र समुन्नति प्रत्याभूत गर्ने,

२. मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने,

३. नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, सम्झौताहरूको कार्यान्वयन गर्ने,

४. सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, पारदर्शी, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्ने,

५. आमसञ्चारलाई स्वच्छ, स्वस्थ, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने,

६. संघीय एकाइबीच जिम्मेवारी, स्रोत साधन र प्रशासनको साझेदारी गर्दै सुमधुर र सहयोगात्मक सम्बन्धको विकास र विस्तार गर्ने।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीतिहरूको कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

राजनीतिक उपलब्धिको रक्षा एवम् सुदृढीकरण गर्ने, मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने, सार्वजनिक प्रशासनमा सुधार गर्ने, आम सञ्चारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउने सम्बन्धमा यस आर्थिक वर्षमा देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन भएका छन्।

(१) राजनीतिक क्षेत्र

(क) विखण्डनकारी क्रियाकलापमा संलग्न स्वतन्त्र मधेश गठबन्धनसँग संवाद गरी **११** बुँदे सहमति मार्फत राजनीतिक मूलधारमा ल्याउन सफलता प्राप्त भएको छ। यसबाट देशको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता र सुरक्षामा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ।

(ख) संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक प्रणालीको विरुद्धमा भ्रम फैलाउने, अराजकता मच्चाउन हिंसाको समेत सहारा लिने समूहका गतिविधिमा प्रतिबन्ध लगाइएको छ। यसबाट नागरिकमा सुशासन र सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न सघाउ पुगेको छ।

(ग) संघ र प्रदेश सरकारबीचको सहकार्य र समन्वयलाई सबल र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले अन्तर प्रदेश परिषद्को बैठकबाट स्वीकृत संघीयता कार्यान्वयन सहजीकरण कार्ययोजना अनुसार कामकारबाहीहरू अगाडि बढाइएको छ।

(२) मानव अधिकार संरक्षण

कानूनी राज्यको अवधारणा अनुसार कानूनको तर्जुमा तथा मौजुदा कानूनहरूमा समसामयिक संशोधन लगायत न्याय प्रशासनसँग सम्बन्धित कार्यहरूको सम्पादन गर्नुका साथै मानव अधिकारको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गर्ने, विधिको शासन कायम गर्ने र नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनमा समेत सहयोग पुग्ने गरी देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पन्न भएका छन् :

(क) मानव अधिकारको संरक्षण गर्दै विधिको शासन कायम राख्ने तथा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनको क्षेत्रमा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट कानून निर्माण, सचेतनामूलक कार्यक्रम, क्षमता विकास कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ। मानव अधिकारको संरक्षण, प्रवर्द्धन तथा परिपूर्तिका लागि राष्ट्रिय कार्ययोजना बमोजिम विभिन्न जिल्लाका स्थानीय तह तथा शैक्षिक संस्थामा गरी २५ स्थानमा कानूनी सचेतना कार्यक्रम सम्पन्न भई ४,०५६ जना प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका छन्।

(ख) मुलुकी देवानी संहिता लगायतका संहिताहरूले गरेका नवीनतम व्यवस्थाको बारेमा नेपाल टेलिभिजन, रेडियो नेपाल लगायतका सञ्चार माध्यमबाट जानकारीमूलक सन्देश प्रवाह गरिनुका साथै विभिन्न ६ जिल्लामा १,०३६ जनाको प्रत्यक्ष सहभागितामा ६ वटा अन्तरक्रिया गरिएको छ।

(ग) स्थानीय न्यायिक समितिको काम कारबाहीमा प्रभावकारिता ल्याउन विभिन्न १० जिल्लाका स्थानीय तहको न्यायिक समितिका ९४८ जना पदाधिकारीहरूको सहभागितामा अन्तरक्रिया तथा न्याय सम्पादनसम्बन्धी प्रशिक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ। यस्तैगरी निःशुल्क कानूनी सहायता कार्यक्रमको प्रभावकारिताका लागि ७ जिल्लामा स्थलगत अनुगमन र अन्तरक्रिया गरिएको र यसबाट ५४३ जना लाभान्वित भएका छन्।

(घ) राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ समयानुकूल संशोधनका लागि विधेयक संघीय संसदमा पेश गरिएको छ।

(ङ) मानव अधिकार आयोगबाट ५७२ वटा मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूका सम्बन्धमा अनुसन्धान भएको तथा ७८३ वटा उजूरीहरू फछ्र्यौट गरिएका छन्। मानव अधिकार अवस्थाका सम्बन्धमा २२२ पटक अनुगमन गरी तत्काल सुधारका लागि संघीय सरकारलाई १०८ वटा, प्रदेश सरकारलाई २ वटा, स्थानीय सरकारलाई २ वटा, राजनीतिक दलहरूलाई ५ वटा, नागरिक समाज/गै.स.स. हरूलाई १५ वटा, सञ्चार माध्यमलाई ६ वटा र संवैधानिक आयोगहरूलाई ५ वटा विभिन्न प्रकारका सिफारिसहरू गरिएको छ।

(च) १८० स्थानीय तहका न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूलाई न्याय सम्पादनमा मानव अधिकारको दृष्टिकोणका सम्बन्धमा प्रशिक्षण प्रदान गरिनुका साथै स्थानीय तहका प्रमुख एवम् वडाध्यक्षहरूलाई मानव अधिकारमुखी विकास पद्धति विषयमा प्रशिक्षण प्रदान गरिएको छ।

(छ) मानव अधिकारका सम्बन्धमा शैक्षिक सामग्रीको रूपमा सम्वाहक जर्नल त्रैमासिक रूपमा प्रकाशन गरिएको छ।

(३) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन

नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनतर्फ देहायबमोजिम कार्यहरू सम्पन्न भएका छन्ः

(क) विभिन्न महासन्धि, द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय समझदारीपत्र एवम् सन्धि सम्झौता, संयुक्त राष्ट्रसंघमा पेश गर्ने प्रतिवेदन आदिका मस्यौदा तयारी गरी ११२ वटा विषयमा राय तथा परामर्श उपलब्ध गराइएको छ।

(ख) मानव अधिकार पाँचौं राष्ट्रिय कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(ग) संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषद् अन्तर्गतका विशेष समाधिक्षकहरू (Special Rapporteurs -Mandate holders) को १३ वटा प्रतिवेदनमा जबाफ तथा टिप्पणी तयार गरी पठाइएको छ। साथै, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र अन्तर्गतको मानव अधिकार समितिमा परेको मुद्दामा मानव अधिकार समितिमा जबाफ पेश गरिएको छ।

(घ) SAFTA (South Asian Free Trade Area), WTO (World Trade Organization), WCO (World Customs Organization), DTAA (Double Taxation Avoidance Agreement), लगायत लगानीसम्बन्धी द्विपक्षीय र बहुपक्षीय सन्धि सम्झौताहरूको कार्यान्वयन भइरहेको र नेपाल पक्ष भएका सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयन गर्न स्रोतको सुनिश्चितता प्रदान गरिएको छ।

(ङ) अन्तर्राष्ट्रिय कारोबारमा शुद्धता ल्याउन मित्रराष्ट्र बंगलादेशसँग दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोधसम्बन्धी सम्झौतामा हस्ताक्षर सम्पन्न भएको तथा संयुक्त अधिराज्य बेलायतसँग दोहोरो कर मुक्ति तथा वित्तीय छल निरोधसम्बन्धी सम्झौता प्रक्रियालाई अगाडि बढाइएको छ।

(४) नीतिगत, कार्यविधिगत एवम् संरचनागत सुधार

यस आ.व.मा शासकीय प्रणालीमा सुधार गर्ने उद्देश्यका साथ नीतिगत एवम् कानूनी क्षेत्रमा निम्नानुसार सुधारका कदमहरू चालिएका छन्ः

(क) सार्वजनिक-निजी साझेदारी तथा लगानी सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक संघीय संसदबाट पारित भई कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ख) राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको द्रुततर निर्माण तथा विकाससम्बन्धी विधेयक, राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, संघीय निजामती सेवासम्बन्धी विधेयक, संघीय आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्वसम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा पेश भएका छन्।

(ग) राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजना निर्धारण गर्ने मापदण्ड, २०७५ तथा नीति अनुसन्धान प्रतिष्ठान विकास समिति (गठन) आदेश, २०७५ कार्यान्वयनमा आएका छन्।

(घ) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (NPSAS) मा आधारित वित्तीय प्रतिवेदनको ढाँचा लागू गरिएको छ। यसबाट संघीय संरचनामा प्रतिवेदनको ढाँचा तयार भई वित्तीय प्रतिवेदनमा एकरूपता कायम हुने अवस्था सिर्जना भएको छ।

(ङ) तीनै तहका सरकारहरूको एकीकृत वित्तीय प्रतिवेदन कानूनले तोकेको समयभन्दा अगावै तयार गरी महालेखा परीक्षक समक्ष पेश गरिएको र म.ले.नि.का. को वेबसाइट मार्फत सार्वजनिक गरिएको छ।

(च) संघीय प्रणालीमा आधारित भई तीनै तहका सरकारका लागि लागू हुनेगरी १४२ वटा सरकारी लेखा फारामहरू वि.सं. २०७६/४/१ बाट पूर्ण रूपमा लागू हुने व्यवस्था भएको छ। वि.सं. २०२० सालदेखि विभिन्न समयमा लागू भएका म.ले.प. फारामहरू परिमार्जन एवम् संशोधन गरी संघीय प्रणालीमा आधारित एकीकृत नयाँ सरकारी लेखा फारामहरू तयार भएको छ।

(छ) सबै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीबाट (Electronic Fund Transfer) बैंक खातामा रकम जम्मा गर्ने कार्य शुरु भएको छ। साथै, एक लाख रूपैयाँभन्दा बढीको राजस्व विद्युतीय माध्यमबाट बुझाउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

(ज) आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली दिग्दर्शन, २०७५ निर्माण गरी तीनै तहका सरकारका लागि लागू हुनेगरी खाका प्रदान गरिएको छ। यसबाट सरकारी निकायहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली लागू गर्न सहज भई आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली प्रभावकारी हुन गएको छ।

(झ) सरकारी सम्पत्तिको अभिलेख तयार गर्न खर्च सङ्केतीकरण तथा वर्गीकरण, २०७४ तयार भएको छ। यसबाट सरकारी सम्पत्तिहरूको अभिलेख, लेखाङ्कन र प्रतिवेदनमा सुधार हुन गएको छ।

(ञ) साबिकमा मालपोत कार्यालयहरूबाट प्रचलनमा ल्याइएका ठूला आकारका फारामहरूलाई सरलीकरण गरी उपयुक्त साइजमा ल्याई सर्वसाधारण आफैंले भरी सेवा लिनसक्ने गरी सेवाग्राहीमैत्री बनाइएको छ। यसबाट सेवा प्रवाहमा सरलीकरण हुनुका साथै सेवा प्रवाहमा रहने मध्यम व्यक्तिहरूको अनुचित बोलवाला घटेको छ।

(ट) सेवाग्राहीलाई अनलाइन सेवा दिने उद्देश्यले पब्लिक एक्सेस मोड्यूलको विकास गरी कलंकी मालपोत कार्यालयलाई सेवामैत्री कार्यालयको रूपमा विकास गरिएको छ।

(ठ) "सिटिजन एक्सेस" को अवधारणा अनुरूप कार्यालयहरूलाई स्मार्ट कार्यालयमा रूपान्तरण गर्ने क्रममा पाँचथर, इलाम र साँखुस्थित मालपोत कार्यालयको पूर्वाधार विकास सम्पन्न भएको छ। भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालयहरूलाई सेवाग्राहीमैत्री, सुशासनमैत्री र प्रविधिमैत्री बनाउने उद्देश्यका साथ नमूना मालपोत कार्यालयको अवधारणा मार्फत निम्न कार्य गर्न शुरु गरिएको छः

- सेवाग्राही सहायता कक्षबाट कागजातहरू रुजू गरी चेकलिस्ट भर्ने र टोकन दिने,
- कार्यकक्षहरू पारदर्शी बनाउँदै One stop service लागू गर्ने,
- सेवाग्राहीले एउटै कोठाबाट सबै काम पूरा गरी सेवा लिन सक्ने गरी One stop service को ले-आउट मिलाउने,

- सेवाग्राही प्रतीक्षालयको व्यवस्था गरी उक्त प्रतीक्षालयमा सेवाग्राहीलाई सूचना तथा जानकारी उपलब्ध गराउने,
- अपाङ्गमैत्री कार्यालय परिसर र महिला तथा पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै शौचालयको व्यवस्था गर्ने,
- सुधारिएका फारामहरू वेबसाइटमा उपलब्ध गराउने।

(ङ) शासकीय व्यवस्थापन र सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी विभिन्न विषयका ७४ वटा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् जसबाट १,९४० जना नेपाल सरकारका अधिकृत कर्मचारीहरू लाभान्वित भएका छन्।

(ढ) शासकीय व्यवस्थापन र सार्वजनिक प्रशासनसम्बन्धी विभिन्न विषयमा ८ वटा अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भएको तथा निजामती सेवाको मूलभूत सक्षमताहरूको पहिचान गरी सक्षमता प्रारूप (competency framework) निर्धारण गरिएको छ।

(ण) शासकीय व्यवस्थापनका विविध आयामहरूलाई समेटी नेपाल राष्ट्रिय शासकीय सर्वेक्षण २०७४/७५ र संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका कर्मचारीहरूको सक्षमता पहिचान (competency mapping) को कार्य सम्पन्न भएको छ।

विद्युतीय शासन प्रणालीलाई सार्वजनिक प्रशासनका क्षेत्रमा अवलम्बन गर्दै जाने उद्देश्यअनुरूप यस आ.व.मा निम्नानुसारका कार्य सम्पादन भएका छन्ः

(क) मन्त्रिपरिषद् बैठकलाई व्यवस्थित बनाउन Cabinet Automation System (CAS) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यसबाट मन्त्रिपरिषद्को बैठक व्यवस्थापनलाई कागजरहित बनाइ छरितो र प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुगेको छ।

(ख) मन्त्रिपरिषद् बैठकको २०७४ सालसम्मको सबै निर्णयको स्क्यान गरी अभिलेख राख्नुका साथै मन्त्रिपरिषद् बैठक व्यवस्थापन (प्रस्ताव दर्ता, कार्यसूची तथा बैठक सञ्चालन) मा अनलाइन प्रविधिको प्रयोग भएको छ।

(ग) राष्ट्रिय गौरवका आयोजना र राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाको सञ्चालनका क्रममा उत्पन्न हुने समस्या तत्काल समाधान गर्न Action Room को स्थापना भई सञ्चालनमा आएको छ। राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरूको सघन अनुगमनका लागि छनौट भएका ११ वटा आयोजनाहरूमध्ये गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, पोखरा क्षेत्रीय अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, भेरी बबई डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजना, रानी जमरा कुलरीया सिँचाइ आयोजना, सिक्टा सिँचाइ आयोजना, मेलम्ची खानेपानी आयोजना, माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजना, काठमाडौं-तराई/मधेश द्रुतमार्ग, पुष्पलाल लोकमार्ग, हुलाकी सडक आयोजना र राष्ट्रपति चुरे आयोजनामा Surveillance System जडान गरी सघन अनुगमन गर्ने कार्यको शुरुवात भएको छ।

(घ) राजस्व चुहावटलाई प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गर्न सरोकारवालाहरूको परामर्शमा Vehicle and Consignment Tracking System (VCTS) कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ङ) नेपाल सरकारको नीति तथा कार्यक्रम एवम् वार्षिक बजेट कार्यान्वयनका लागि सबै मन्त्रालय/निकायहरूको वार्षिक कार्ययोजना बनाइ उक्त कार्ययोजना अनुसार भएको प्रगति प्रतिवेदन

गर्न तथा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, अर्थ मन्त्रालय एवम् राष्ट्रिय योजना आयोगबाट अन्तरआबद्धता र अनुगमन गर्ने प्रयोजनका लागि एकीकृत अनलाइन अनुगमन प्रणालीको विकास गरी त्यसै मार्फत सबै निकायहरूको प्रगतिको अनुगमन गर्ने गरिएको छ। यसै प्रणालीबाट मन्त्रालयहरूको प्रगति समीक्षा गर्ने कार्यको शुरुवात गरिएको छ।

(च) मालपोत कार्यालयहरूबाट प्रवाह हुने सार्वजनिक सेवामा शुद्धता, स्वच्छता र सहजता ल्याउने उद्देश्यले हालसम्म **७५** मालपोत कार्यालयहरूमा अनलाइन सेवा पुऱ्याइएको छ। यसबाट मुलुकका करिब **३** करोड कित्ता जग्गामध्ये **२** करोड कित्ता जग्गाको अभिलेख तथा कारोबार अनलाइन प्रणालीमा समेटिएको एवम् राजस्वमा पनि उल्लेख्य वृद्धि भएको छ।

(छ) संविधान अनुसार बाँडफाँट हुने राजस्व व्यवस्थापनका लागि विभाज्य कोषहरू स्थापना भई सञ्चालनमा आएका छन्। प्रदेश तहमा कोष व्यवस्थापनका लागि प्रदेश एकल खाता कोष प्रणाली (PTSA) र प्रदेश राजस्व व्यवस्थापन प्रणाली (PRMIS) लागू गरिएको छ। जसबाट प्रदेशहरूको प्राप्ति र भुक्तानीको एकीकृत वित्तीय प्रतिवेदन तयार हुनसक्ने अवस्था रहेको छ।

(ज) स्थानीय तहको बजेट तर्जुमा, कोष व्यवस्थापन, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदनका लागि "स्थानीय तह कोष व्यवस्थापन प्रणाली" (SuTRA) लागू भएको छ। यसबाट स्थानीय तहमा बजेट तर्जुमा, कोष व्यवस्थापन, लेखाङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणाली व्यवस्थित गर्न सहयोग पुगेको छ।

(झ) अध्यागमनमा प्रचलनमा रहेको IMMI सफ्टवेयरलाई प्रतिस्थापन गर्न बनेको वायोमेट्रिक सहितको 'नेपाली पोर्ट' नामक सफ्टवेयर विकास कार्य सम्पन्न भई उक्त सफ्टवेयरको परीक्षण भइरहेको छ। हुम्लाको हिल्सा, इलामको पशुपतिनगर, मोरङको विराटनगर र सिन्धुपाल्चोकको तातोपानीमा अध्यागमन सेवा प्रारम्भ भएको छ।

(ञ) विभिन्न ८ वटा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूलाई नमूना सेवा प्रदायक कार्यालयको रूपमा विकास गरिएको छ। सबै जिल्ला प्रशासन कार्यालय, **५५** वटा इलाका प्रशासन कार्यालय, २ वटा सीमा प्रशासन कार्यालयबाट Citizenship Information Management System (CIMS) मार्फत कम्प्युटर प्रणालीबाट नागरिकता वितरण गर्ने व्यवस्थाका साथै ४२ वटा जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूमा डिजिटल नागरिक वडापत्र सञ्चालनमा आएको छ।

(ट) नागरिकमैत्री सेवा प्रवाहको सुनिश्चितताका लागि सबै **७५३** वटै स्थानीय तहमा समुदाय प्रहरी साझेदार कार्यक्रम सञ्चालन गरी प्रहरी र जनता बीचको सम्बन्ध सुदृढ गरिएको छ।

(ठ) सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने लाभग्राहीहरूको अनलाइन दर्ता अभिलेख राख्नुका साथै **२,३००** वडाहरूमा अनलाइन पञ्जीकरण सेवा शुरु गरिएको छ।

(ड) प्रहरी आचरण र व्यवहारका सम्बन्धमा **२,३९२** पटक अनुगमन गरिएको, **९,७८६** जना प्रहरी कर्मचारीलाई विभागीय कारबाही र **१९,६५३** जनालाई पुरस्कृत गरिएको छ। सशस्त्र प्रहरी बल नेपालतर्फ आचरण विपरीत कार्य गर्ने विभिन्न दर्जाका **३२३** जनालाई कारबाही गरिएको छ।

(५) गुनासो व्यवस्थापन

हेलो सरकारमा प्राप्त गुनासाहरूको प्रभावकारी रूपले सम्बोधन गर्न नयाँ गुनासो पोर्टल निर्माण भई सञ्चालनमा आएको छ। यसमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा रहेको हेलो सरकार कक्षमा

प्राप्त भएका नागरिकका गुनासोहरूलाई सम्बन्धित निकायहरूमा प्रवाह गरी गुनासो फछ्र्यौट गराइ सुशासन प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल भएको छ। कुल **२३,२०४** गुनासाहरू प्राप्त भएकोमा **१२,६७०** (**५५**%) फछ्र्यौट भएका छन्। आगामी आ.व. देखि **७५३** वटै स्थानीय तह, सात वटै प्रदेश र संघ मातहत रहेका सबै सरकारी निकाय सम्बद्ध गुनासो यही पोर्टल मार्फत सम्बोधन गर्न सकिने गरी आबद्ध गरिएको छ। हेलो सरकारबाट यस आ.व.मा विभिन्न मन्त्रालय/निकायमा पठाइएका गुनासो र गुनासो फछ्र्यौटको निकायगत विवरण अनुसूची- **१** मा उल्लेख गरिएको छ।

राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रमार्फत गुनासो व्यवस्थापन सम्बन्धमा निम्नानुसारका कार्य सम्पादन भएका छन्ः

(क) सार्वजनिक सेवा प्रवाह, विकास निर्माण, अनियमिततासम्बन्धी राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रमा प्राप्त **१,८७१** उजुरी मध्ये **१,४११** वटा उजुरीहरू छानबीन गरी फछ्र्यौट गरिएको छ।

(ख) **६** जिल्लाका **६००** जना सेवाग्राहीसँग सरकारी कार्यालयले प्रवाह गर्ने सेवाको स्तरसम्बन्धी सेवाग्राही सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। सर्वेक्षणबाट देखिएको अवस्थाका सम्बन्धमा सरोकारवाला जनप्रतिनिधि, राजनीतिक दल, नागरिक समाज, पत्रकार, गैरसरकारी संस्थाको उपस्थितिमा अन्तरक्रिया गरी विद्यमान अवस्थामा सुधारका लागि आधार तयार गरिएको छ।

(ग) विभिन्न **५२** जिल्लाका **९८०** कार्यालयमा अनुगमन गरी आचरण पालना नगरेका **२,५६५** कर्मचारीहरूलाई कारबाहीका लागि पठाइएको तथा **९४१** कार्यालयका नागरिक वडापत्र अनुगमन गरी सेवा प्रवाहमा सुधार गर्ने वातावरण निर्माण गरिएको छ।

(घ) **६** वटा जिल्लामा "भ्रष्टाचार नियन्त्रण : हाम्रो साझा दायित्व" विषयक सुशासन प्रवर्द्धनको गोष्ठी र **२०** वटा सामुदायिक विद्यालयमा भ्रष्टाचार विरुद्धको सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

विद्युतीय र अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत प्राप्त एवम् भ्रष्टाचार र अनियमितता उपर निगरानी गर्ने निकायबाट प्राप्त उजुरी तथा गुनासोहरूको तत्काल सम्बोधन गर्न गृह मन्त्रालयमा गुनासो व्यवस्थापन शाखाको व्यवस्था गरिएको र उक्त मन्त्रालयमा प्राप्त **४,६९२** वटा गुनासो/उजुरीहरू उपर कारबाही गरी **६८**% फछ्र्यौट भएको छ।

(६) आमसञ्चार प्रणालीमा सुधार

आमसञ्चारका माध्यमलाई व्यावसायिक र जनता प्रति जिम्मेवार बनाउन देहाय अनुसारका कार्यहरू सम्पादन भएका छन्ः

(क) केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, **२०७५** मार्फत राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, **२०४९** मा संशोधन गरी नेपालको संविधानमा उल्लिखित अधिकार सूचीअनुरूप कार्य जिम्मेवारी हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ख) मिडिया काउन्सिलसम्बन्धी विधेयक र विज्ञापन नियमन गर्ने विधेयक संघीय संसदमा पेश भएको छ।

(ग) सार्वजनिक सेवा प्रसारकको स्थापनासम्बन्धी विधेयक र आमसञ्चारसम्बन्धी विधेयक संघीय संसदमा पेश गर्ने प्रक्रियामा रहेको छ।

(घ) अनलाइन सञ्चार माध्यम सञ्चालन निर्देशिका, **२०७५** मा संशोधन गरी व्यवस्थित गर्ने प्रयास गरिएको छ।

(ङ) आ.व. २०७४/७५ र आ.व. २०७५/७६ मा विनियोजित जम्मा रु. ३ करोड र द्वन्द्व पीडित पत्रकार कल्याण कोषमा रहेको रु. २ करोड ३२ लाख रुपैयाँसमेत गरी ५ करोड ३२ लाख रुपैयाँ हुनेगरी पत्रकार वृत्ति कोष व्यवस्थापन तथा सञ्चालन निर्देशिका स्वीकृत भएको छ।

(च) पत्रकारले कार्य सम्पादनका बखत हुनसक्ने दुर्घटनाबाट हुने क्षतिपूर्ति बापत बीमा शुल्क (प्रिमियम) को ७५ प्रतिशत नेपाल सरकारले ब्यहोर्ने र बाँकी २५ प्रतिशत सञ्चार प्रतिष्ठान तथा स्वतन्त्र पत्रकारको हकमा स्वयंले बेहोर्ने गरी सञ्चालित दुर्घटना बीमा कार्यक्रम अन्तर्गत १,०२२ जना पत्रकारको बीमा गरिएको छ।

(७) संघीयता कार्यान्वयन एवम् सहजीकरण

नेपालको संविधानले अङ्गीकार गरेको संघीय शासन प्रणालीलाई सफल रूपमा कार्यान्वयनमा लैजाने क्रममा प्रशासनको पुनर्संरचना गर्न देहायका कदमहरू चालिएका छन् :

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा संशोधन तथा कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ जारी भएको छ। सरकारी सेवाको सङ्गठन संरचना तथा कर्मचारी दरबन्दी पुनरावलोकन गरी देहायबमोजिम कुल १,३७,६२२ दरबन्दी कायम भएको छ।

चित्र नं. १- तीन तहमा कर्मचारी दरबन्दीको वितरण

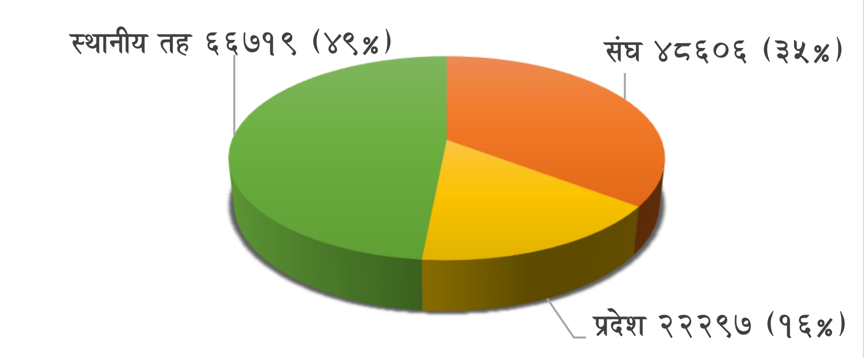

(ख) कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७५ बमोजिम तीनै तहमा गरी कुल ९९,५७२ जना कर्मचारीहरू समायोजन गरिएको छ।

चित्र नं. २- समायोजन भएका कर्मचारीहरूको विवरण

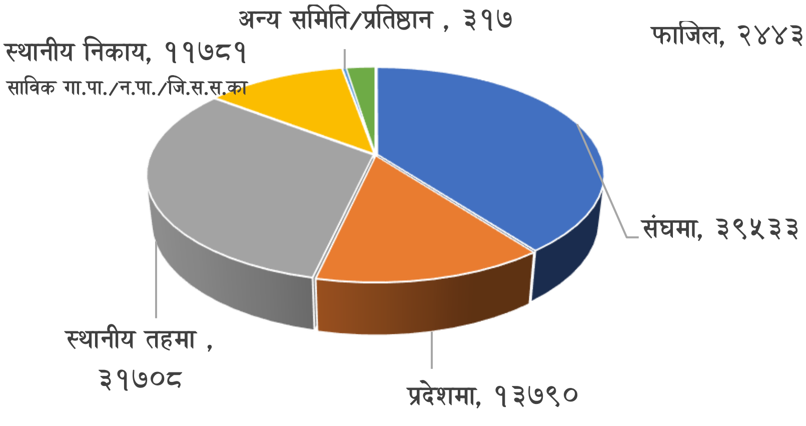

(ग) स्थानीय तहका लागि निम्न ४ वटा नमूना कानून, मापदण्ड तथा कार्यविधिहरू निर्माण गरी उपलब्ध गराइएको छ।

- स्थानीय तहको कर तथा गैर कर राजस्वसम्बन्धी कानून
- न्यायिक समितिको कार्य सञ्चालन कार्यविधिसम्बन्धी कानून,
- गाउँपालिका/नगरपालिकाको खरिद नियमावली,
- नदी तथा अन्य सार्वजनिक क्षेत्रको सरसफाइसम्बन्धी कार्यविधि।

(घ) स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि, **२०७५** जारी गरी सामाजिक, आर्थिक पूर्वाधार विकाससम्बन्धी आयोजनाहरू सबै निर्वाचन क्षेत्रमा कार्यान्वयन भएका छन्।

(ङ) स्थानीय तहबाट सम्पादन भएका विकास निर्माण तथा सेवा प्रवाहका कार्यहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउन ७ वटै प्रदेश हेर्ने गरी सहसचिवको नेतृत्वमा टोली गठन गरी सहजीकरण भएको छ।

(च) जग्गा प्राप्ति ऐन, **२०३४** अन्तर्गत स्थानीय तहले जग्गा प्राप्त गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रिया निर्धारण गरिएको छ।

२.२.३ सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ग) ले सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. स्वस्थ र सभ्य संस्कृतिको विकास गरी सामाजिक सुसम्बन्धमा आधारित समाजको निर्माण गर्ने,

२. ऐतिहासिक, पुरातात्त्विक तथा सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, संवर्द्धन र विकासका लागि अध्ययन, अनुसन्धान, उत्खनन तथा प्रचार प्रसार गर्ने,

३. सामाजिक, सांस्कृतिक तथा सेवामूलक कार्यमा स्थानीय समुदायको सिर्जनशीलताको प्रवर्द्धन र परिचालन गरी स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्दै सामुदायिक विकास गर्ने,

४. राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा रहेका कला, साहित्य र सङ्गीतको विकासमा जोड दिने,

५. समाजमा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त्य गर्ने,

६. देशको सांस्कृतिक विविधता कायम राख्दै समानता एवम् सहअस्तित्वका आधारमा विभिन्न जातजाति र समुदायको भाषा, लिपि, संस्कृति, साहित्य, कला, चलचित्र र सम्पदाको संरक्षण र विकास गर्ने,

७. बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने।

सामाजिक एवम् सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरूः

कला, साहित्य र सङ्गीत क्षेत्रको संवर्द्धन, प्रथा परम्पराको नाममा हुने शोषणको अन्त्य, सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र विकास, भाषाहरूको संरक्षणलाई प्रवर्द्धन गर्दै सांस्कृतिक रूपान्तरण गर्ने दिशामा यस आ.व.मा निम्नानुसार उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(१) कला, साहित्य र संगीतको विकास

(क) विद्यालय तथा उच्च शिक्षामा कला र साहित्य जस्ता विषयहरू अध्ययन अध्यापन गराउनका लागि पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकमा सुधार गरिएको छ।

(ख) विद्यालय स्तरीय राष्ट्रिय प्रतिभा पहिचान कार्यक्रम सञ्चालन भएको छ।

(ग) कक्षा ९ देखि **१२** सम्मको प्राविधिक धार सञ्चालित विद्यालयमा संगीत विषय पनि थप भई संगीत विषय अध्ययन अध्यापन भइरहेको छ।

(घ) यस आ.व.मा थप एक हजार वटा माध्यमिक विद्यालयमा पुस्तकालय स्थापना गरिएको छ। यस्ता पुस्तकालयको सङ्ख्या तीन हजार पुगेको छ।

(ङ) दोलखा जिल्लाको तात्कालीन लाँकुरी डाँडा गा.वि.स. वडा नं. ८ र ९ स्थित डाडडुडे डाँडा लगायत क्षेत्रमा आधुनिक सुविधा सम्पन्न चलचित्र नगरी निर्माण आयोजनाको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भएको छ।

(च) आदिवासी चलचित्र महासंघ र अन्तर्गतका **१३** वटा जातीय संस्थाहरूसँग सहकार्यमा **३** वटा विशेष तथा सन्देशमूलक चलचित्रहरूको छनौट गरी सबटाइटलिङ् गर्न प्रति चलचित्र रु. **२** लाख उपलब्ध गराएको र ती चलचित्रहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय चलचित्र महोत्सवमा सहभागी गराइ आदिवासी जनजातिको भाषा प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याइएको छ। साथै, आदिवासी जनजाति समुदायको मातृभाषाका विभिन्न विधाहरूमा योगदान पुऱ्याएका **३** जनालाई पुरस्कृत गरिएको छ।

(छ) विभिन्न भाषाका **१३** वटा उत्कृष्ट ग्रन्थ कृति तथा साहित्यिक पुस्तकहरू प्रकाशन गरिएको छ।

(ज) डिजिटल अर्काइभ निर्माण कार्यमा गोरखापत्र, रेडियो नेपाल, नेपाल टेलिभिजन, राष्ट्रिय समाचार समिति तथा चलचित्र विकास बोर्डमा रहेका पुराना अभिलेख, श्रव्य, दृष्य तथा श्रव्यदृष्य सामग्रीहरूको डिजिटाइजेशन, आर्काइभिङ गरी अभिलेखीकरण गर्ने कार्य सुचारु रहेको छ। गोरखापत्र, द राइजिङ्ग नेपालका पुराना प्रकाशनहरूको Microfilm format, JPEG Image Format र PDG फाइल तयार भई आर्काइभिङ भएको, रेडियो नेपालमा रहेका **३६** हजार **३** सय **८५** वटा श्रव्य सामग्री डिजिटाइजेशन भएको, चलचित्र विकास बोर्डमा रहेका पुराना **१०** वटा चलचित्र तथा **१५** घण्टा बराबरको वृत्तचित्र डिजिटाइज भएको छ।

(झ) विभिन्न संस्कृतिसम्बन्धी जर्नल, अनुसन्धानात्मक लेख तथा सांस्कृतिक गतिविधिको विवरण प्रकाशन भएको छ। भाषा, साहित्य, संस्कृति, इतिहास, वाङ्मय, नाट्यकला र ललितकला लगायत विभिन्न विधामा योगदान पुऱ्याउने ४५ जना स्रष्टाहरूलाई राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक पुरस्कारबाट सम्मान गरिएको छ।

(२) धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेदको अन्त्य

विभिन्न वर्ण लिङ्ग जातजाति भाषा धर्म संस्कृति बीचमा विद्यमान विभेद असमानता शोषण र अन्यायको अन्त्य गर्ने सन्दर्भमा यस आ.व.मा भएका कार्यहरू र प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रममा विद्यमान धर्म, प्रथा, परम्परा, रीति तथा संस्कारका नाममा हुने सबै प्रकारका विभेद, असमानता, शोषण र अन्यायको अन्त्य गर्ने उद्देश्य पूरा गर्ने विषयवस्तु पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरी शिक्षण सिकाइलाई निरन्तरता दिइएको छ।

(ख) समता सूचकको आधारमा समेत शैक्षिक प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरू वितरण गरिएको छ।

(ग) आधारभूत तह कक्षा **१-८** र माध्यमिक तह कक्षा **१-१२** मा लैङ्गिक समता दर **१** पुगेको छ।

(घ) शिक्षामा पहुँचको असमानता अन्त्य गर्न अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गरिएको छ।

(ङ) छाउपडी, लैङ्गिक हिंसा र मानव बेच-बिखन विरुद्ध तीनवटा जिङ्गल तयार गरी प्रसारण गरिएको छ।

(च) छाउपडी सम्बन्धमा सुदूरपश्चिम प्रदेशमा परामर्शदाताबाट अध्ययन अनुसन्धान गराइएको छ।

(३) सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण र विकास

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक मुलुकको रूपमा सुपरिचित रहेको छ। हाम्रा समृद्ध मूर्त र अमूर्त सम्पदाहरू राष्ट्रिय एकता सबलीकरण गर्ने माध्यमका रूपमा रहेका छन्। अमूल्य प्राचीन सांस्कृतिक सम्पदाहरूको जगेर्ना गर्ने, सांस्कृतिक विविधता कायम राख्ने तथा बहुभाषिक नीति अवलम्बन गर्ने सन्दर्भमा भएका कार्यबाट प्राप्त उपलब्धिहरू देहाय अनुसार छन्:

(क) विभिन्न ३४ जातजाति/समुदायका सांस्कृतिक अभियन्ता र संस्कृतिका प्रयोगकर्ताको सहभागितामा संस्कृति संरक्षणसम्बन्धी तालिम, अभिमुखीकरण/कार्यशाला सञ्चालन मार्फत ती जाति/समुदायमा भएका अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षणका लागि सम्पर्क व्यक्ति तयार पारिएको छ।

(ख) युनेस्कोको मापदण्ड अनुसारका विधागत क्षेत्रहरू समेटी लेप्चा र दरै जातिका अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको मौज्दात विवरण (Inventory) तयार गरिएको छ।

(ग) काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, वीरगञ्ज, बुटवल, सप्तरी, जनकपुर लगायतका ठाउँहरूमा ललितकला, मूर्तिकला, चित्रकला प्रदर्शनी/कार्यशाला आयोजना गरिएको साथै चीनमा भएको हस्तकला मेलामा नेपालको तर्फबाट सहभागी भई स्वदेश तथा विदेशमा नेपाली कला र संस्कृतिको संरक्षण तथा संवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याइएको छ।

(घ) अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध सम्मेलन "The Birthplace of Shakyamuni Buddha, Fountain of Buddhism and World Peace" भन्ने नाराका साथ सम्पन्न भएको छ।

(ङ) कैलाशकूट भवनको अध्ययन तथा उत्खनन गर्नका लागि भौतिक सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। जनकपुरको जानकी मन्दिर संरक्षण कार्य ३० प्रतिशत सम्पन्न भएको छ। कपिलवस्तु स्थित तिलौराकोट सङ्ग्रहालय भवनको निर्माण कार्य सम्पन्न भई प्रदर्शन शुरु भएको छ।

(च) अवैध रूपमा नेपालबाट बाहिरी मुलुकमा पुऱ्याइएका मध्ये ४५ वटा कलात्मक धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्त्वका मूर्तिहरू फिर्ता ल्याई ३६ वटा मूर्तिहरूलाई प्रदर्शनीमा राखिएको छ। कास्कीको लेखनाथ सङ्ग्रहालय, स्याङ्जाको गुरुङ सङ्ग्रहालय र सुनसरीको माझी सङ्ग्रहालयको निर्माण कार्य भएको छ।

(छ) राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सङ्कलित हस्तलिखित ग्रन्थहरूमध्ये २४ हजार ग्रन्थका १३ लाख इमेजको Cataloging, Tagging तथा सफ्टवेयरमा अपलोड मार्फत Digital Archiving गरी सुरक्षित गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

(ज) आदिवासी जनजातिहरू/अति लोपोन्मुख/सीमान्तकृत/अति सीमान्तकृत जातिहरूको अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको विधागत रूपमा सूची तयार गर्ने कार्यक्रम अनुरूप किसान, बोटे, लाप्चा, डोम जातिको विधागत रूपमा अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको विवरण सूची तयार गरिएको छ।

(झ) भूकम्पले क्षतिग्रस्त ८९१ मध्ये यस आ.व.मा थप ११८ वटा सम्पदा सहित हालसम्म ३८० वटा सांस्कृतिक एवम् पुरातात्त्विक सम्पदाको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(ञ) सरुमारानी गाउँपालिका (प्यूठान), चौकुने गाउँपालिका (सुर्खेत), मोन्याल गाउँपालिका (कैलाली), अग्नीसाइर कृष्णासवरन गाउँपालिका (सप्तरी), भोक्राहा नरसिं गाउँपालिका (सुनसरी), छथर गाउँपालिका (धनकुटा), जीतपुर सिमरा उपमहानगरपालिका (बारा), बकैया गाउँपालिका (मकवानपुर), गैंडाकोट नगरपालिका (नवलपरासी) मा स्थानीय न.पा./गाउँपालिकाका स्रोतहरूमा आदिवासी जनजातिहरूको पहुँच तथा समावेशी अवस्थाको स्थलगत अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

(४) बहुभाषिक नीतिको अवलम्बन र विकास

(क) बहुभाषिक नीतिअनुरूप **३१** वटा लोपोन्मुख भाषाको शब्दकोष, शब्द सङ्कलन, लोकवार्ता, भाषिक इतिहास लेखन गरी भाषा संरक्षणको कार्य भइरहेको छ। अति लोपोन्मुख **१५** वटा भाषाको भाषिक प्रोफाइल तयार गरिएको छ।

(ख) बहुभाषिक विद्युतीय शब्दकोष निर्माणका लागि सफ्टवेयर तयार गरी विभिन्न **२१** भाषाका शब्दहरूलाई प्रविष्टि गर्ने कार्य भइरहेको छ। विभिन्न **२५** भाषामा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार भई सम्बन्धित समुदायको सहकार्यमा शिक्षण सिकाइ भइरहेको छ।

(ग) संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा आदिवासी जनजातिहरूका लागि भएका भाषिक नीतिको अध्ययन तथा अनुसन्धान प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

(घ) ८ वटा भाषामा लोक कल्याणकारी विज्ञापनहरू निर्माण गरी वितरण, रेडियो नेपालबाट **२१** भाषामा समाचार र **२०** भाषामा कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारण, नेपाल टेलिभिजनबाट ४ भाषामा समाचार र ६ भाषामा कार्यक्रम उत्पादन र प्रसारण तथा गोरखापत्र संस्थानबाट **३९** वटा भाषामा समाचार, लेख रचना प्रकाशन हुने गरेको छ।

२.२.४. अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति

अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धमा संविधानको धारा ५१ को खण्ड (घ) ले निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता र स्वतन्त्र विकास मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्र सुदृढ गर्ने,

२. अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्त्व दिँदै उपलब्ध साधन र स्रोतको अधिकतम परिचालन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने,

३. सहकारी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्दै राष्ट्रिय विकासमा अत्याधिक परिचालन गर्ने,

४. आर्थिक क्षेत्रका सबै गतिविधिमा स्वच्छता, जवाफदेही र प्रतिस्पर्धा कायम गर्न नियमनको व्यवस्था गर्दै सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय विकासमा प्रोत्साहन र परिचालन गर्ने,

५. उपलब्ध साधन, स्रोत तथा आर्थिक विकासको प्रतिफलको न्यायोचित वितरण गर्ने,

६. तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तारद्वारा निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै वस्तु तथा सेवाको बजार विविधीकरण र विस्तार गर्ने,

७. कालाबजारी, एकाधिकार, कृत्रिम अभाव सिर्जना गर्ने र प्रतिस्पर्धा नियन्त्रण जस्ता कार्यको अन्त्य गर्दै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई प्रतिस्पर्धी बनाइ व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम गरी उपभोक्ताको हित संरक्षण गर्ने,

८. राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि राष्ट्रिय उद्योगधन्दा र साधन स्रोतको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

९. राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासका लागि स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिने,

१०. राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन, निर्यात प्रवर्द्धनका क्षेत्रमा वैदेशिक पूँजी तथा प्रविधिको लगानीलाई आकर्षित गर्दै पूर्वाधार विकासमा प्रोत्साहन एवम् परिचालन गर्ने,

११. वैदेशिक सहायता लिंदा राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकतालाई आधार बनाउँदै यसलाई पारदर्शी बनाउने र वैदेशिक सहायताबाट प्राप्त रकम राष्ट्रिय बजेटमा समाहित गर्ने,

१२. गैरआवासीय नेपालीहरूको ज्ञान, सीप, प्रविधि र पूँजीलाई राष्ट्रिय विकासमा उपयोग गर्ने,

१३. औद्योगिक करिडोर, विशेष आर्थिक क्षेत्र, राष्ट्रिय परियोजना, विदेशी लगानीका परियोजनाको सन्दर्भमा अन्तर प्रदेश तथा प्रदेश र संघ बीच समन्वय स्थापित गराइ आर्थिक विकासलाई गतिशीलता प्रदान गर्ने।

अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरूः

राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिले निर्दिष्ट गरे बमोजिम नीति कार्यक्रम र आयोजनाहरू समावेश गरी आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** को बजेट तर्जुमा र कार्यान्वयन गरिएको छ। यस आर्थिक वर्षका लागि रु. **१३** खर्व **१५** अर्ब **१६** करोडको बजेटमा संशोधित लक्ष्य रु. **१२** खर्व ८९ अर्ब ४ करोड **७३** लाख रहेकोमा रु. **११** खर्व **१०** अर्ब **३९** करोड **५८** लाख खर्च भई संशोधित लक्ष्यको तुलनामा ८६.१४ प्रतिशत खर्च भएको छ। कुल खर्च मध्ये, चालू खर्चतर्फ रु. ७१६ अर्ब ४१ करोड ७६ लाख, पूँजीगत खर्चतर्फ रु. **२४१** अर्ब **५६** करोड **२५** लाख र वित्तीय व्यवस्थातर्फ रु. **१५२** अर्ब ४७ करोड ७० लाख खर्च भएको छ।

यस आर्थिक वर्षमा रु. ९ खर्व **४५** अर्ब **५६** करोड राजस्व सङ्कलन गर्ने बजेटको लक्ष्य रहेको थियो भने रु. ८ खर्व ६० अर्ब **२३** लाख संशोधित लक्ष्य रहेकोमा रु. ८ खर्व **५९** अर्ब **५९** करोड ८८ लाख राजस्व सङ्कलन भएको छ। वैदेशिक सहायतातर्फ रु. **२** खर्व **५७** अर्ब ४ करोड **५०** लाख संशोधित लक्ष्य रहेकोमा रु. **१** खर्व **५९** अर्ब ४८ करोड ६४ लाख परिचालन गरिएको छ। त्यसैगरी आन्तरिक ऋणतर्फ रु. **१** खर्व **७२** अर्ब परिचालन गर्ने संशोधित लक्ष्य रहेकोमा रु. ९६ अर्ब **३८** करोड **२०** लाख मात्र परिचालन गरिएको छ।

नेपाल सरकारले राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वको कार्यान्वयन गर्ने तथा समग्रमा राज्य सञ्चालनका लागि आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा नेपाल सरकारले उठाएको राजस्व र अन्य आयको विवरण तथा नेपाल सरकारबाट निकायगत रूपमा गरिएको खर्च विवरण अनुसूची- **२** मा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. १- नेपाल सरकारको समष्टिगत आय प्राप्तिको विवरण

रु. लाखमा

विवरण	लक्ष्य	प्रगति	प्रगति प्रतिशतमा
राजस्व	८,६००,०२३।-	८५९५९८८.८४	९९.९५
वैदेशिक सहायता	२,५७०,४५०।-	१५९४८६४.६१	६२.०५
आन्तरिक ऋण	१,७२०,०००।-	९६३,८२०।-	५६.०४
जम्मा	१२,८९०,४७३।-	११११५४६७३.४५	८६.५३

आर्थिक विकासको प्रमुख आधारस्तम्भको रूपमा रहेको औद्योगीकरण मार्फत औद्योगिक उत्पादन वृद्धि गरी कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान बढाउँदै उद्योगधन्दा र स्रोत साधनको संरक्षण र प्रवर्द्धन गरी नेपाली श्रम, सीप र कच्चा पदार्थमा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्रवर्द्धन गर्दै तुलनात्मक लाभका वस्तुको उत्पादन वृद्धि गरी विश्व बजारमा प्रवेश गराइ बढ्दो व्यापार घाटा न्यून गर्दै सबल राष्ट्रिय अर्थतन्त्र निर्माण र खाद्यान्न तथा आधारभूत उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको देशव्यापीरूपमा सर्वसुलभ आपूर्ति सुनिश्चित गरी बजार प्रणालीलाई स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी र उपभोक्ता प्रति जिम्मेवार बनाइएको छ।

(१) अर्थ

(क) निवृत्तभरण कोष सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, भुक्तानी तथा फछ्र्यौट सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक, लेखापरीक्षण सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक पारित भई कार्यान्वयनमा आएका छन्। प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई वित्तीय संघीयताअनुरूप ७ वटा नमूना कानून/कार्यविधि/मार्गदर्शन तयार गरी प्रदेश तथा स्थानीय तहमा पठाइएको छ। बीमासम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, नागरिक लगानी कोष ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक र संघीय आर्थिक कार्यविधि तथा वित्तीय उत्तरदायित्व विधेयक संघीय संसदमा पेश भएको छ। यस्तैगरी विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विधेयक, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन संशोधन विधेयक, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन संशोधन विधेयक, सार्वजनिक ऋण व्यवस्थापन विधेयक र धितोपत्र ऐन संशोधन विधेयकको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(ख) विशिष्टीकृत लगानी कोष नियमावली, धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन (दोस्रो संशोधन) नियमावली र कर्जा सुरक्षण (पहिलो संशोधन) नियमावली स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ। सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययिता र प्रभावकारिता कायम गर्नेसम्बन्धी नीतिगत मार्गदर्शन, सहुलियतपूर्ण कर्जाका लागि एकीकृत ब्याज अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि, ग्रामीण स्वावलम्बन कोष कार्यविधि, राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको सावधिक बीमासम्बन्धी कार्यविधि र ग्रामीण स्वावलम्बन कोष सञ्चालन कार्यविधि कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ग) सरकारी वित्त तथ्याङ्क प्रणाली, **२०१४** मा आधारित भई आर्थिक वर्ष **२०७६/७७** को बजेट प्रस्तुत गरिएको छ। सामान्य सार्वजनिक सेवामा **३०.१६%**, रक्षामा **३.४६%**, सार्वजनिक शान्ति सुरक्षामा **३.६२%**, आर्थिक मामिलामा **३६.७३%**, वातावरण संरक्षणमा **१.७३%**, आवास तथा सामाजिक सुविधामा **५.०६%**, स्वास्थ्यमा **४.९७%**, शिक्षामा **१०.२०%**, सामाजिक सुरक्षामा **३.५७%** बजेट विनियोजन गरी स्रोतको प्रत्याभूति गरिएको छ। नेपाल सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरूको माग तथा आवश्यकता, दिगो विकास लक्ष्य सहित राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी बजेट विनियोजन गरिएको छ।

(घ) आ.व. **२०७६/७७** का लागि वित्तीय समानीकरण अनुदान, सशर्त अनुदान, विशेष अनुदान र समपूरक अनुदान देहायबमोजिम प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिएको छ।

तालिका नं. २- प्रदेश र स्थानीय तहमा अनुदान हस्तान्तरण

(रु. करोडमा)

तह	वित्तीय समानीकरण अनुदान	सशर्त अनुदान	समपूरक अनुदान	विशेष अनुदान	जम्मा
प्रदेश नम्बर १	६,६१	१०,५५	६८	६६	**१८,५०**
प्रदेश नम्बर २	७,०२	७,२०	२९	४६	**१४,९७**
प्रदेश नं. ३	५,९७	८,५६	६०		**१५,१३**
गण्डकी प्रदेश	६,७८	६,०५			**१२,८३**
प्रदेश नम्बर ५	६,८७	९,६९	६९		**१७,२५**
कर्णाली प्रदेश	९,१३	५,६५	९२	९१	**१६,६१**
सुदूर पश्चिम प्रदेश	७,९३	५,६८	८०	७९	**१५,२०**
स्थानीय तह सबै	८५,२८	१२०,५५	२,९१	१,८१	**२१०,५५**
जम्मा	**१३५,५९**	**१७३,९३**	**६,८९**	**४,६३**	**३२१,०४**

(ङ) प्रदेश र स्थानीय तहमा देहायबमोजिम राजस्व बाँडफाँट गरिएको छ।

तालिका नं. ३- प्रदेश र स्थानीय तहमा राजस्व बाँडफाँट

रु. करोडमा

तह	जम्मा
प्रदेश नम्बर १	७३,२७
प्रदेश नम्बर २	६९,५५
प्रदेश नं. ३	७३,८०
गण्डकी प्रदेश	६०,९९
प्रदेश नम्बर ५	७०,१७
कर्णाली प्रदेश	६१,५७
सुदूर पश्चिम प्रदेश	६१,९९
स्थानीय तह सबै	४७१,३८
कुल जम्मा	**९४२,७६**

(च) बदलिँदो अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश र संघीय शासन प्रणालीको मर्मअनुरूप प्रदेश तथा स्थानीय तहसम्म वैदेशिक सहायताको परिचालन हुने व्यवस्था मिलाउन अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता परिचालन नीति कार्यान्वयनमा आएको छ। वैदेशिक सहायतालाई राष्ट्रिय प्राथमिकता अनुकूल हुनेगरी वृद्धि गर्ने र उपलब्ध सहायताको उपयोग बढाउने प्रयासस्वरूप राष्ट्रिय बजेट प्रणालीभित्रै रहेर बजेट सहायता लिने व्यवस्था भएको छ।

(छ) कर्मचारी सञ्चयकोषबाट सञ्चयकर्ताका लागि औषधोपचारमा रु. १ लाख तथा घातक (कडा) रोगको उपचारमा रु. १० लाखसम्मको बीमा योजना कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। राष्ट्रसेवक कर्मचारीहरूको सावधिक बीमासम्बन्धी कार्यविधि कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। ७० वर्ष माथिका जेष्ठ नागरिकको स्वास्थ्य बीमा शुल्क सरकारले ब्यहोर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(ज) नेपाल सरकारका सबै केन्द्रीय निकायको नेपाल सार्वजनिक क्षेत्र लेखामान (NPSAS) मा आधारित वित्तीय प्रतिवेदन तयार गरिएको छ। सबै कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीबाट निकासा हुने व्यवस्था गरिएको छ। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहले सञ्चालन गर्ने कामको बाँडफाँट, राजस्व बाँडफाँट तथा अनुदान वितरणसम्बन्धी SuTRA नामक सफ्टवेयर कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(झ) वित्तीय संघीयता कार्यान्वयनका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको विभाज्य कोषहरू सञ्चालनमा ल्याइनुका साथै प्रदेश तथा स्थानीय विभाज्य कोष सञ्चालनको मार्गदर्शन समेत तयार गरी पठाइएको छ।

(ञ) मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्कको १५/१५ प्रतिशत प्रदेश र स्थानीय तहलाई उपलब्ध गराउने गरी राजस्व बाँडफाँटको विस्तृत आधार र ढाँचा निर्धारण गरिएको छ। प्रदेश र स्थानीय तहले प्रत्येक महिनाको १५ गतेभित्र राजस्व बाँडफाँट बापतको रकम प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। यस्तैगरी नेपाल सरकारले प्रदेश सरकार र स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गर्ने सशर्त अनुदानका आधारहरू तयार गरी प्रदेश र स्थानीय तहमा कार्यक्रम/ आयोजनाहरू हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ट) वित्तीय समानीकरण अनुदान र सशर्त अनुदान रकम नियमित रूपमा खर्च प्रतिवेदन प्राप्त भएका आधारमा निकासा गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ठ) नेपाल सरकार, प्रदेश र स्थानीय तहको आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को सञ्चित कोष एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गरी महालेखा परीक्षक समक्ष पेश गर्नाको साथै सार्वजनिक समेत गरिएको छ।

(ड) वाणिज्य बैंकहरूमा तरलता व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि स्थानीय तहको सञ्चित कोषमा ("ग" समूहका सम्पूर्ण खाताहरूमा) जम्मा भएको सम्पूर्ण रकमको ५० प्रतिशत रकम स्थानीय तहमा रहेका वाणिज्य बैंकहरूमा पठाउने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ढ) संघीय तथा प्रदेश सरकारको राजस्वको कारोबार समेटी एकीकृत आर्थिक सङ्केत, वर्गीकरण तथा व्याख्याअनुरूप राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली तयार गरी लागू गरिएको छ।

(ण) वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (२०७३/७४-२०७७/७८) कार्यान्वयनमा रहेको छ। यस रणनीतिको कार्यान्वयनबाट यस आर्थिक वर्षमा देहायका उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्-

१. ७३५ स्थानीय तहमा वाणिज्य बैङ्कहरूको शाखा स्थापना भएको छ।

२. साना निक्षेपकर्ताको निक्षेप र साना कर्जा सुरक्षणको सीमा वृद्धि गरी निक्षेप सुरक्षण रु. २ लाखबाट वृद्धि गरी रु. ३ लाख कायम गरिएको छ। रु. ३ लाखसम्मको बचत सुरक्षण भई निक्षेप सुरक्षण हुने खाता सङ्ख्या २ करोड २३ लाख पुगेको छ।

३. नागरिक लगानी कोष र कर्मचारी सञ्चय कोषमा रहेको बचतलाई सामाजिक सुरक्षा र आर्थिक वृद्धिमा सहयोगी बनाउन कानूनी, नीतिगत र सङ्गठनात्मक प्रावधानहरूलाई परिमार्जन गरिएको

छ। कुल बीमा कारोबारमध्ये लघु बीमाको कारोबार कम्तीमा १० प्रतिशत पुऱ्याउन लघु बीमा निर्देशिका, २०७१ मा संशोधन गरिएको छ।

४. बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले परिवर्त्य विदेशी मुद्रा लगायत भारतीय मुद्रामा समेत आफ्नो प्राथमिक पूँजीको ५० प्रतिशतसम्म ऋण लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ।

५. दीर्घकालीन कर्जा लगानीको मागलाई सम्बोधन गर्नका लागि बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले प्राथमिक पूँजीको शतप्रतिशतसम्म दीर्घकालीन ऋणपत्र जारी गर्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ।

६. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई थप विशिष्टीकृत गरी कृषि क्षेत्रमा न्यूनतम १० प्रतिशत र ऊर्जा तथा पर्यटन क्षेत्रमा न्यूनतम १५ प्रतिशत कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

७. बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले रु. ५० करोड वा सोभन्दा बढीको कर्जा उपयोग गर्ने ऋणीलाई कर्जा प्रवाह गर्दा वा कर्जा नवीकरण गर्दा सो संस्थाको क्रेडिट रेटिङ्ग एजेन्सीबाट रेटिङ्ग गरिएको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

८. विदेशी लगानी प्रवाहलाई सहजीकरण गरी नेपालको बाह्य क्षेत्रमा साख अभिवृद्धि गराउँदै लगानी भित्र्याउन सजिलो तुल्याउने दृष्टिकोणले मुलुकको क्रेडिट रेटिङ्ग प्रक्रिया शुरुवात गरिएको छ।

९. लगानीकर्ताहरूले वैदेशिक ऋण परिचालन गर्दा हुने विनिमय दरको जोखिम न्यूनीकरण गर्न यस्तो ऋणको हेजिङ्ग हुने व्यवस्था गरिएको छ।

१०. सूचना प्रविधिको माध्यमद्वारा पूँजीबजारमा लगानीकर्ताको प्रत्यक्ष पहुँचका लागि नेप्सेको स्वचालित प्रणाली मार्फत शेयर खरिद बिक्री शुरु गरिएको छ।

११. वित्तीय सेवामा सहज पहुँच पुऱ्याउन सबै नेपालीको बैङ्क खाता खोल्ने अभियान निरन्तर रहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाको शाखा सङ्ख्या ८,६८६ पुगेको छ।

१२. साना किसानहरूले तात्कालीन साझा सहकारी संस्थाहरूबाट लिएको सम्पूर्ण ऋण मिनाहा गरिएको छ।

१३. सबै प्रकारका भुक्तानीहरूलाई विद्युतीय माध्यमबाट गर्ने कार्य RTGS (Real Time Gross Settlement) प्रणालीको कानूनी आधार तर्जुमाको काम अन्तिम चरणमा पुगेको छ।

१४. पछिल्लो समयमा मुद्रा तथा पूँजी बजारमा देखिएका प्रवृत्तिहरूको (ब्याजदर, शेयर बजार, दीर्घकालीन ऋणपत्र) समग्र मूल्याङ्कन गरी वित्तीय स्थायित्व एवम् लगानीका लागि वित्तीय स्रोत व्यवस्थापनमा देखिएका समस्याहरू पहिचान गरी सुझाव पेश गर्न गठित समितिको प्रतिवेदन तोकिएको कार्ययोजनाअनुरूप कार्यान्वयन भइरहेको छ।

१५. कर प्रशासनमा रहेका संस्थागत विकृति र विसङ्गति हटाउन कर फछ्र्यौट ऐन खारेज गरी आयोगको व्यवस्था अन्त्य गरिएको छ। करको दायरा सुदृढ र कर व्यवस्था पारदर्शी बनाउन साबिकमा कायम रहेको बिक्रीमा सङ्कलित मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्तासम्बन्धी व्यवस्था खारेज गरिएको छ।

१६. १,९९,१६६ व्यावसायिक करदाता र २,२९,८५० व्यक्तिगत करदाता गरी कुल ४,२९,०१६ करदाता करको दायरामा आएका छन्। व्यावसायिक करदाता मध्ये ३६,५३२ करदाता मूल्य अभिवृद्धि करमा र १६,६८८ करदाता अन्तःशुल्कमा थप दर्ता भएका छन्। हालसम्म व्यावसायिक

करदाता १२,३७,४३२, व्यक्तिगत करदाता ९,९६,४९६, मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने करदाता २,३१,०७९ र अन्तःशुल्कमा दर्ता हुने करदाता ८२,१९९ पुगेको छ।

१७. राजस्व सङ्कलनमा प्रविधिको प्रयोग बढाउन राजस्व सङ्कलन गर्न तोकिएका सबै बैंकका जुनसुकै शाखाबाट राजस्व बुझाउन सक्ने व्यवस्था शुरु गरिएको छ।

१८. सरकारलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजस्व र सरकारको तर्फबाट हुने सबै प्रकारका भुक्तानी विद्युतीय प्रणालीबाट गर्ने सिलसिलामा नेपाल सरकारको तर्फबाट हुने सबै भुक्तानी र रु. १ लाखसम्मको राजस्व डिजिटल पद्धतिबाट गर्ने प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

१९. शिक्षा र स्वास्थ्य जस्ता आधारभूत क्षेत्रमा साविकदेखि लाग्दै आएको शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर खारेज गरिएको छ। स्वास्थ्य सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर समेत नलाग्ने व्यवस्था गरिएको छ।

२०. स्थानीय निकायले खरिद गर्ने (महानगरपालिका र उपमहानगरपालिकालाई बढीमा ३ थान, नगरपालिका र गाउँपालिकालाई बढीमा २ थान) एम्बुलेन्समा राजस्व छुटसम्बन्धी मापदण्ड, २०७५ अनुरूप छुट दिइएको छ।

२१. आन्तरिक राजस्व विभागको दोस्रो रणनीतिक योजना (२०१८/१९-२०२२/२३) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

२२. कुल ३५ भन्सार कार्यालयहरूमध्ये सम्भव भएका सबै २३ कार्यालयमा ASYCUDA World विस्तार गरिएको छ। यस प्रणालीले नेपालको कुल आयात निर्यातको करिब ९९ प्रतिशतलाई समेटेको छ। ८५ प्रतिशत माल वस्तु भन्सार परिसरमा प्रवेश गरेकै दिन जाँचपास हुने गरेका छन्। १६ भन्सार कार्यालयमा आइपी क्यामेरा जडान गरी भन्सार विभाग र मन्त्रालयबाट कार्यालयहरूको प्रत्यक्ष निगरानी गर्न सकिने व्यवस्था मिलाइएको छ।

२३. थप ७ वटा भन्सार कार्यालयमा बैंक काउन्टरको व्यवस्था गरी जम्मा १७ भन्सार कार्यालय परिसरमा बैंक काउन्टरको व्यवस्था भएको छ।

२४. भारत सरकारबाट निर्माण भई नेपाल सरकारलाई हस्तान्तरण भएको वीरगञ्जस्थित एकीकृत भन्सार जाँच चौकी सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

२५. व्यापार सहजीकरण र ढुवानी लागत एवम् समय कम गर्न कलकत्ता र विशाखापट्टनम् बन्दरगाहबाट आयात हुने माल वस्तुमा विद्युतीय माल वस्तु ट्रयाकिङ्क प्रणाली लागू गरिएको छ। व्यापारमा ढुवानी समय र लागत कम गर्न कलकत्ता बन्दरगाहमा रहेको भन्सार एजेन्टको व्यवस्था हटाइएको छ।

२६. ३५ करोड भन्दा माथि कारोबार गर्ने ३,२०४ वटा करदाताहरूले विद्युतीय माध्यमबाट बिजक जारी गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। यी करदातामध्ये ११८ करदाता केन्द्रीय विलिङ्ग अनुगमन प्रणाली (Central Billing Monitoring System, CBMS) मा आबद्ध भएका छन्। करसम्बन्धी सचेतना र सहभागिता अभिवृद्धि गर्न १,५१५ करदाता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

२७. भन्सार जाँचपास प्रक्रियाको प्रत्यक्ष अनुगमन गरी भन्सार बिन्दुमा हुने न्यून बिजकीकरण नियन्त्रण गर्ने क्रममा १,९६४ वटा प्रज्ञापन पत्रको प्रत्यक्ष अनुगमन गरी रु. ५३ करोड ५२ लाख थप राजस्व परिचालन गरिएको छ।

२८. भन्सारमा माल वस्तु जाँचपास गर्दा हाल **१२** वस्तुको मात्र खुद्रा मूल्य (MRP) लाई आधार लिने गरिएकोमा थप ८ वस्तुको समेत खुद्रा मूल्य (MRP) तोक्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

२९. भन्सार कार्यालयहरूबाट जोखिमका स्थान तथा क्षेत्र पहिचान गरी सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल, नेपाल प्रहरी र भन्सार प्रशासनको **५२५** पटक गस्ती टोली परिचालन गरिएको छ।

३०. सञ्चित मुनाफालाई पुनः लगानी गरेमा लाभांश कर छुट दिइएको छ। पचास करोड भन्दा बढी चुक्ता पूँजी भएको उद्योगलाई तीन वर्षका लागि आयकरमा दश प्रतिशतले छुट दिइएको छ।

३१. एकै स्थानबाट लगानीसम्बन्धी सम्पूर्ण सेवा दिन एकल बिन्दु सेवा केन्द्र स्थापना गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

३२. नेपाल सरकारको **१०** प्रतिशत स्वामित्व रहने गरी रु. **२०** अर्ब अधिकृत पूँजी भएको नेपाल पूर्वाधार विकास बैङ्क स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ। लगानीको रणनीतिक सोच भएका युवाहरूलाई बीउ पूँजी (Seed Money) उपलब्ध गराउन च्यालेञ्ज फण्डको व्यवस्था गरिएको छ।

३३. देशको द्रुततर आर्थिक विकास गर्न निजी क्षेत्र र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउने उद्देश्यले काठमाडौंमा आयोजना गरिएको नेपाल लगानी सम्मेलन सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको छ।

३४. आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा समष्टिगत आर्थिक सूचकहरू निम्न तालिकाबमोजिम रहेका छन्:

तालिका नं. ४- केही प्रमुख सूचकहरूको स्थिति

क्र.सं.	आर्थिक परिसूचकहरू	एकाइ	उपलब्धि/अवस्था
१.	आर्थिक वृद्धि	प्रतिशत	७.१
२.	उपभोक्ता मुद्रास्फीति औसत	प्रतिशत	४.६%
३.	सरकारी कोषको अवस्था (नगद प्रवाहमा आधारित)	रु. करोड	५८६४
४.	वैदेशिक व्यापार:		
	आयात	रु. करोड	१४१८५४
		वृद्धि प्रतिशत	१३.९
	निर्यात	रु. करोड	९७११
		वृद्धि प्रतिशत	१९.४
	व्यापार घाटा (वृद्धि)	रु. करोड	१३२१४३
		वृद्धि प्रतिशत	१३.५
५.	विदेशी विनिमय सञ्चिति पर्याप्तता		७.८ महिनाको वस्तु तथा सेवा
६.	विप्रेषण आप्रवाह	रु. करोड	८७९२७
७.	शोधनान्तर स्थिति	रु. करोड	६७४० (घाटा)
८.	कुल ग्रार्हस्थ्य उत्पादनसँग कुल गार्हस्थ्य बचतको अनुपात	प्रतिशत	२०.५
९.	कुल लगानी	रु. करोड	२१५७१८
		वृद्धि प्रतिशत	२९

(२) सहकारी

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको एक आधारस्तम्भको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धन गरी आर्थिक विकासमा यस क्षेत्रको योगदान बढाउनका साथै कृषि, लघुउद्यम र सहकारी बजार विकास गर्न एवम् सहकारीलाई गरिबी निवारणको सशक्त माध्यमको रूपमा विकास गर्न यस क्षेत्रमा भएका कार्य एवम् उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(क) सहकारी नियमावली, **२०७५**, सहकारी संस्थामा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण कानून पालनासम्बन्धी अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण कार्यविधि, **२०७५**, सहकारी संस्थाको सघन अनुगमन कार्यविधि, साधारण सभा सञ्चालन कार्यविधि, स्थिरीकरण कोषसम्बन्धी कार्यविधि तथा सहकारी संस्थाको लेखापरीक्षण निर्देशिका, **२०७५** जारी गरिएको छ।

(ख) सहकारी संस्थाको बचत तथा ऋण परिचालनसम्बन्धी ऐन, साझा सहकारी संस्था सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, सहकारी संस्था एकीकरण कार्यविधि, सहकारी प्रवर्द्धन कोषसम्बन्धी कार्यविधि, अन्तर सहकारी कारोबारसम्बन्धी कार्यविधिको मस्यौदा तयार भएको छ।

(ग) सहकारीसम्बन्धी वित्तीय सूचना विश्लेषण गर्न एकीकृत व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (COPOMIS) लागू भएको छ। सो प्रणालीमा हालसम्म करिब चार हजार सहकारी संस्था आबद्ध भएका छन्। **३४,५१२** प्रारम्भिक सहकारी संस्थामध्ये करिब **२९** हजार सहकारी संस्था र व्यवस्थापन प्रणाली स्थानीय तह एवम् प्रदेश सरकारमा हस्तान्तरण गरिएको छ।

(घ) नेपाल सरकारले राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम (यूएनडीपी) सँगको सहकार्यमा सहकारी बजार विकास कार्यक्रम (सीएमडीपी) सञ्चालनमा ल्याएको छ। काठमाडौँ जिल्लाको वरिपरि रहेका **६** जिल्लाका **१८** गाउँपालिकाका **७२** उत्पादन पकेटलाई सहकारीमा आबद्ध गरी **१४** हजार ४ सय कृषक परिवारलाई आय शृंखलामा जोडी काठमाडौंको बजारसँग प्रत्यक्ष सम्बन्ध स्थापना गरिएको छ। **२४** वटा सङ्कलन केन्द्र निर्माण सम्पन्न भएका र **२४** वटा सङ्कलन केन्द्र निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन्।

(ङ) **७३** वटा सहकारी संघ संस्थाहरूलाई सहकारी व्यवस्थापन, व्यावसायिक योजना, वित्तीय व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ। जसबाट **१०१८** जना व्यक्तिहरू प्रत्यक्ष लाभान्वित भएका छन्।

(च) सहकारी प्रवर्द्धनका लागि सहकारी प्रवर्द्धन कोष स्थापना, कर्जा जोखिम न्यूनीकरणका लागि स्थिरीकरण कोष, कर्जा सूचना केन्द्र र कर्जा संरक्षण कोष स्थापना गरिएको छ। साथै, सहकारी सुशासनका लागि सघन अनुगमन र मूल्याङ्कनका सूचक एवम् सन्दर्भ व्याजदर निर्धारणको कार्य थालनी भएको छ।

(३) उद्योग

लगानीमैत्री वातावरण बनाइ अर्थतन्त्रलाई चलायमान गराउँदै लगानी, उत्पादन र रोजगारी वृद्धि गरी आयातलाई प्रतिस्थापन गर्दै निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने र उद्योगलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने उद्देश्यका साथ मूलतः नीतिगत र कानूनी सुधार, प्रक्रियागत सरलीकरण, संस्थागत सुदृढीकरण र अन्तरनिकाय समन्वय र व्यवहारगत परिवर्तन गरी चारवटा क्षेत्रमा केन्द्रित भई काम भएको छ। यसै क्रममा भएका मुख्य-मुख्य कार्य एवम् प्राप्त उपलब्धि देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) यस अवधिमा विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०७५, विशेष आर्थिक क्षेत्र (संशोधन) ऐन, २०७५, औद्योगिक व्यवसाय नियमावली, २०७५, औद्योगिक ग्रामको स्थापना तथा सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५, एकल बिन्दु सेवा केन्द्रको खाका, २०७५, गरिबी निवारणका लागि लघुउद्यम विकास कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका (संशोधन), २०७५, निर्यातमा अनुदान प्रदान गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ र पहिलो संशोधन, २०७६, व्यापार घाटा न्यूनीकरणसम्बन्धी राष्ट्रिय कार्ययोजना, २०७६, नेपालमा विद्युतीय व्यापारको विकास र उपयोगसम्बन्धी विषयमा राष्ट्रिय रणनीति, २०७६ र नेपाल इन्टरमोडल यातायात विकास समिति गठन (पहिलो संशोधन) आदेश, २०७५ परिमार्जन, संशोधन तथा निर्माण भएका छन्।

(ख) औद्योगिक व्यवसाय विधेयक, २०७५, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान (संशोधन) विधेयक, २०७५, सेफगार्डस्, एन्टी-डम्पिङ्ग तथा काउण्टरभेलिङ्ग विधेयक, २०७५ र स्टाण्डर्ड नाप तौल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, २०७५ संसदमा पेश गरिएका छन्।

(ग) कम्पनी प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, पारदर्शी, निष्पक्ष, भ्रष्टाचारमुक्त र जनउत्तरदायी बनाइ सुशासनको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले कम्पनी निर्देशिका, २०७३ मा पहिलो संशोधन गरिएको छ। लगानीकर्ता संरक्षण कोष व्यवस्थापन तथा सञ्चालन कार्यविधि, २०७३ बमोजिम लगानीकर्ता संरक्षण कोष स्थापना भई जम्मा भएको मध्ये रु. १७ लाख १० हजार लगानीकर्ताहरूको मागबमोजिम फिर्ता समेत गरिएको छ। समावेशीकरणसम्बन्धी नीतिलाई कार्यान्वयन गर्न पब्लिक कम्पनीको सञ्चालन समितिमा कम्तीमा एकजना महिला सदस्य रहने प्रावधान ऐनमा समावेश गरिएको छ।

(घ) बौद्धिक सम्पत्ति विधेयक, निकासी पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन २०६३ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, नेपाल एक्रिडिटेशन ऐन, २०७५ को विधेयक, प्राइभेट फर्म रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१४ र एजेन्सी ऐन, २०१४ परिमार्जनका लागि एकीकृत गर्न बनेको विधेयक, साझेदारी ऐन, २०२० लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, कम्पनी ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, नेपाल एक्रिडिटेशन विधेयक, स्टाण्डर्ड नाप र तौल ऐन, २०२५ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयक, वस्तुको प्रत्यक्ष बिक्री नियमावली, प्राइभेट फर्म रजिस्ट्रेसन नियमावली, उपभोक्ता हित संरक्षण नियमावली, औद्योगिक व्यवसाय नियमावली, मोहर बन्द नियमावली, टर्मिनल पट्टा बहालमा दिनेसम्बन्धी नियमावली, २०७० को संशोधन, घरेलु तथा साना उद्योग प्रवर्द्धन केन्द्रको गठन आदेश आदि ऐन, नियम तथा कार्यविधिहरूको मस्यौदा तयार भएको छ।

(ङ) गोरखकाली रबर उद्योगको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा कारखानामा रहेका कर्मचारीहरूको अनिवार्य अवकाशको निर्णय भई पहिलो चरणको भुक्तानी समेत भएको छ। जनकपुर चुरोट कारखानाका कर्मचारीहरूको दायित्व फरफारक गरिएको छ। स्टार्टअप तथा ग्रामीण व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रमबाट ५५ वटा व्यवसाय शुरु गरिएको छ जसबाट ३६० जनाले प्रत्यक्ष्य रोजगारी प्राप्त गरेका छन्। निर्यात हुने वस्तुको गुणस्तर परीक्षणका लागि Plant Diagnostic Reference प्रयोगशालाको स्थापना गर्ने कार्यका लागि ल्याव भवन निर्माण भइरहेको छ।

(च) जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयहरू र जिल्ला घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिका कार्यालयहरू सम्बन्धित प्रदेशको उद्योग, पर्यटन, वन तथा वातावरण मन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी हस्तान्तरण गरिएको छ। वीरगञ्ज र तातोपानी सुख्खा बन्दरगाह सञ्चालनमा आएको छ भने विराटनगरको सुख्खा बन्दरगाह निर्माण अन्तिम चरणमा रहेको छ। साथै, काठमाडौंको चोभार र

रसुवाको टिम्मुरेमा सुख्खा बन्दरगाहको निर्माण कार्य शुरु गरिएको छ। कलकत्ता बन्दरगाहमा Pilot Basis मा Electronic Cargo Tracking System (ECTS) परीक्षणको रूपमा लागू गरिएको छ।

(छ) वस्तुको उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने विषयलाई थप प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले Online मार्फत उत्पत्तिको प्रमाणपत्र जारी गर्ने कार्यको शुरुवात भएको छ। मुस्ताङको नेचुङ नाकाको वस्तुस्थिति र व्यापारिक सम्भाव्यता अध्ययन सम्पन्न गरिएको छ।

(ज) आर्थिक समृद्धिका लागि उद्योग खोलौँ, औद्योगीकरणका लागि सबै जुटौँ भन्ने मूल नाराका साथ २०७६/०२/२२ देखि २६ गतेसम्म ३० औँ राष्ट्रिय लघु, घरेलु तथा साना औद्योगिक प्रदर्शनी सम्पन्न गरिएको छ। उद्योग विभागको परिसरमा एकल बिन्दु सेवा केन्द्र सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(झ) स्वदेशी वस्तु र सेवाको उत्पादन, गुणस्तर र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गर्न नेपाल गुणस्तर परिषद्बाट ५० वटा नेपाल गुणस्तर पारित भएका छन् भने ७४ वटा उद्योगको ८५ वटा वस्तुहरूमा नेपाल गुणस्तर प्रमाण चिह्न प्रयोग गर्न अनुमति दिइएको छ। नेपाल गुणस्तर प्राप्त सिमेन्ट, डन्डी, खाना पकाउने ग्याँस भर्ने सिलिण्डर, पाइप, बिजुलीको तार, खाद्यवस्तु आदि उत्पादन गर्ने उद्योगहरूमध्ये १८० उद्योगहरूको अनुगमन गरिएको छ। नेपाल गुणस्तर विभाग अन्तर्गतका गुणस्तर तथा नापतौल कार्यालयहरूबाट २२,०८७ वटा नापतौल तथा नाप्ने तौलने यन्त्रहरूको जाँच भएको छ। उपभोक्ता हक हित संरक्षणका लागि १,७६६ वटा फर्मको अनुगमन गरिएको छ।

(ञ) धौवादि फलाम खानी-१३०० के.जी. (३६%-Fe-Content) नमूना परीक्षणबाट व्यावसायिक रूपमा उपयोग हुनसक्ने एकिन भई प्रतिवेदन प्राप्त भएको, Sichuan Institute of Metallurgical, Geology and Exploration, Chengdu, China को प्राविधिक टोली तथा विभागीय प्राविधिक टोलीद्वारा संयुक्त रूपमा फलाम खानीको थप अध्ययन तथा निरीक्षण कार्य सम्पन्न, भई सोको औद्योगिक परीक्षणका लागि थप ५ टन सङ्कलन गरी सो इन्स्टिच्युटमा पठाउन तयारी भएको छ।

(ट) खास खनिज अन्तर्गत उत्खननतर्फ चुन ढुङ्गा-४, ग्रेनाइट-१, म्याग्नेसाइट-१ खनिज खोजतलासतर्फ तामा-४, सुन-२, ग्रेनाइट-१, कोइला-१, चुन ढुङ्गा-१ को अध्ययन अनुसन्धानको कार्य अगाडि बढाइएको छ। स्वदेशी कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग प्रवर्द्धन गर्न स्वदेशी लगानीकर्ताको सहभागिताका लागि १०८ वटा खानी खोजतलासको प्रमाणपत्र तथा ९ वटा खानी उत्खननको प्रमाण पत्र निजी लगानीकर्तालाई प्रदान गरिएको छ। यस्तैगरी राष्ट्रिय हित अनुकूल आयात प्रतिस्थापन तथा निर्यात प्रवर्द्धनका लागि खनिज क्षेत्रमा खनिज खोजतलास कार्यका लागि एउटा तथा खनिज उत्खनन कार्यका लागि एउटा वैदेशिक लगानीकर्ताहरूलाई खानी खोजतलास तथा उत्खननको प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको छ।

(ठ) चुन ढुङ्गा ड्रिलिङ् कार्य (खोटाङ तथा महादेवस्थान)- ६०० मि., चुन ढुङ्गा (खोटाङ, महादेवस्थान, लखरपाटा सुर्खेत) को १८० व.कि.मि. अन्वेषण, ६०० मि. क्षेत्रको नमूना सङ्कलन तथा २०० हेक्टर सर्भे, फलाम (मकवानपुर), चुन ढुङ्गा (खोटाङ, धादिङ, सुर्खेत), फोस्पोराइट (बैतडी)- ३५० व.कि.मि. भौगर्भिक अन्वेषण सम्पन्न गरिएको छ।

(ड) भैरहवा विशेष आर्थिक क्षेत्र निर्माण सम्पन्न गरी सोमा एउटा उद्योगको परीक्षण उत्पादन शुरु गरेको, ३ वटा उद्योगको भवन निर्माण कार्य सम्पन्न भइसकेको र ७ वटाले Site Clear गरी निर्माण कार्य शुरु गरेका छन्। सिमरा विशेष आर्थिक क्षेत्र भित्रको Block A मा गार्मेन्ट प्रशोधन क्षेत्रको निर्माण कार्य

भइरहेको छ। पाँचखालमा विशेष आर्थिक क्षेत्रको निर्माण कार्य शुरु भएको छ भने पाँचखाल, नुवाकोट र रसुवामध्ये एक स्थानलाई Cross Border Economic Zone को रूपमा स्थापनाका लागि चिनियाँ पक्षबाट स्थलगत अध्ययन भएको छ।

(ढ) दमक औद्योगिक क्षेत्रभित्र प्रथम चरणको मुआब्जा वितरण कार्य भइरहेको र थप जग्गा प्राप्तिका लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भई औद्योगिक क्षेत्र निर्माण तथा सञ्चालन विषयमा दमक क्लिन इण्डष्ट्रियल पार्क (DCIP) सँग प्रारम्भिक सम्झौता भएको छ। मयुरधाप औद्योगिक क्षेत्रको जग्गा घेरवार गर्ने कार्य सम्पन्न भएको र वातावरण मूल्याङ्कनसम्बन्धी कार्य भइरहेको छ। शक्तिखोर, नौवस्ता र दैजी औद्योगिक क्षेत्रको सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ।

(४) वाणिज्य

यस आ.व.मा व्यापारका मार्गमा विविधीकरण गरी दुवै छिमेकी मुलुकसँगको व्यापारलाई सहजीकरण गरिएको, बहुपक्षीय व्यापारमा विविधीकरण गरिएको र तेस्रो मुलुकसँगको व्यापार वृद्धि गर्न थप प्रयास भएको तथा व्यापार घाटा न्यून गर्न ठोस कदमहरू चालिएका छन्। यसका अतिरिक्त वाणिज्य क्षेत्रमा भएका मुख्य-मुख्य कार्य एवम् प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) नेपाल-चीन पारवहन ढुवानी सम्झौताको तेस्रो परामर्श बैठक (५-६ सेप्टेम्बर २०१८) काठमाडौं र नेपाल तिब्बत व्यापार सहजीकरण समितिको बैठक (२-४ जुलाई २०१९) ल्हासामा सम्पन्न भएको छ। BIMSTEC Free Trade Area (FTA) अन्तर्गतको Trade Negotiation Committee (TNC) को बैठक Working Group on Rules of Origin तथा SAARC-ADB Fourth Special Meeting on Regional Economic Integration विषयक क्षेत्रीय व्यापारसम्बन्धी बैठकमा नेपालले सक्रिय सहभागिता जनाइ राष्ट्रिय आर्थिक तथा व्यापारिक हित कायम गर्न पहल गरिएको छ।

(ख) व्यापार सहजीकरणका लागि विद्यमान सुख्खा बन्दरगाह र एकीकृत जाँच चौकीको क्षमता विस्तारका लागि थप पूर्वाधार विकास गरिएको छ।

(ग) सरकारी तथा निजी साझेदारीमा नेपाली निर्यातयोग्य वस्तुहरूको प्रचार प्रसार गरी निर्यात प्रवर्द्धन गर्न विभिन्न देशहरूमा आयोजना भएको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार मेलाहरू तथा राष्ट्रिय व्यापार मेलाहरूमा सहभागिता जनाएको तथा उक्त अवसरमा उद्यमी व्यवसायीहरूलाई सहभागी गराइ B2B बैठक सम्पन्न गरिएको छ।

(घ) निर्यातजन्य वस्तु उत्पादन, सीप विकास तथा सीप हस्तान्तरणसम्बन्धी तालिम करिब एक हजार जनालाई तालिम तथा आवश्यकता अनुसार मेशिन औजार हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ङ) संयुक्त राज्य अमेरिकाले सन् २०२५ सम्म नेपाललाई विभिन्न ७७ वटा वस्तुहरूमा सहुलियतपूर्ण बजार पहुँच सुविधा उपलब्ध गराएको हुँदा उक्त सुविधाको अधिकतम उपयोग गरी त्यसतर्फ निर्यात अभिवृद्धि गर्न सरोकारवाला उद्योगी व्यवसायीहरूसँग अन्तरक्रिया गरिएको छ।

(च) च्याङ्ग्रा पश्मिनाको यु.ए.ई मा सामूहिक व्यापार चिह्न दर्ता प्रक्रिया अघि बढाइएको तथा ४६ देशहरूको नवीकरण प्रक्रियामा रहेको छ। नेपालमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रदर्शनीस्थलको गुरुयोजना तयार गरी निर्माणसम्बन्धी बोलपत्र तयार गर्ने क्रममा रहेको छ।

(छ) **१** जुलाई **२०१८** बाट युरोपियन युनियनबाट नेपाललाई प्राप्त जी.एस.पी. सुविधा Registered Exporter System (REX) नामक अनलाइन पोर्टलबाट मात्र उपलब्ध गराउने व्यवस्थाबमोजिम नेपाली निर्यातकर्ताहरूलाई REX मा दर्ता गराइ सहजीकरण गरिएको छ।

(५) उपभोक्ता हक हित संरक्षण

आपूर्ति व्यवस्थालाई सुदृढ गरी उपभोक्ता हक हित संरक्षण गर्न यस आ.व.मा पेट्रोलियम पदार्थको निर्बाध आपूर्तिका लागि पाइपलाइन निर्माण द्रुततर गतिमा अघि बढाइएको छ। अत्यावश्यक तथा दैनिक उपभोग्य वस्तुहरूको आपूर्ति एवम् पिछडिएको दुर्गम क्षेत्रको आपूर्ति सुदृढ गर्न विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ। यसै क्रममा भएका मुख्य-मुख्य कार्य एवम् प्राप्त उपलब्धिहरूलाई देहायबमोजिम उल्लेख गरिएको छः

(क) उपभोक्ताको हक हितलाई संरक्षण गरी न्याय प्रदान गर्नका लागि उपभोक्ता अदालतको गठन गर्नेगरी ऐन जारी भएको र त्यस्तो अदालत गठनको प्रक्रिया शुरु भइसकेको छ।

(ख) नेपाल खाद्य संस्थानबाट देशका **२३** दुर्गम जिल्लाहरूमा करिब **१५,२३९** मे. टन खाद्यान्न ढुवानी गरिएको छ। सार्क खाद्य सुरक्षा बैंकमा ८ हजार मे.टन र राष्ट्रिय सुरक्षा भण्डारमा **२५** हजार मे.टन खाद्यान्न मौज्दात राखिएको छ।

(ग) साल्ट ट्रेडिङ्ग कर्पोरेशन लिमिटेड मार्फत कण्ठ रोग नियन्त्रण कार्यक्रम अन्तर्गत देशका दुर्गम तथा आंशिक दुर्गम **१७** जिल्लाहरूमा नेपाल सरकारको ढुवानी अनुदानमा आयोडिनयुक्त नुन ढुवानी गर्ने क्रममा यस आ.व. मा **७१,८१६.११** क्विन्टल आयोडिनयुक्त नुन ढुवानी भएको छ।

(घ) देशका **१७** दुर्गम जिल्लाहरूको **५३** स्थानहरूमा ४० हजारभन्दा बढी आयोडिनयुक्त नुन मौज्दात रहेको छ।

(ङ) नेपाल भारतबीचको अन्तर्देशीय मोतिहारी-अमलेखगञ्ज पेट्रोलियम पाइपलाईन बिछ्याउने कार्य **२०७५** वैशाख **६** (**२०१८** अप्रिल) देखि शुरु भएको छ।

(च) अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य अनुसार तेलको स्वतः मूल्य निर्धारण प्रणाली लागू गरिएको छ। टैंक ट्रकहरूमा चुहावट नियन्त्रण गर्न Mechanical Security Locking System प्रयोग गरिएको छ। यसबाट प्रति टैंक ट्रक न्यूनतम पनि **५०-६०** लिटर बचत भएको प्रारम्भिक अनुमान रहेको र वार्षिक झण्डै रु. **७०-८०** करोडको न्यूनतम बचत हुने देखिएको छ।

२.२.५. कृषि र भूमिसुधारसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ङ) ले कृषि र भूमिसुधारका सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. भूमिमा रहेको दोहोरो स्वामित्व अन्त्य गर्दै किसानको हितलाई ध्यानमा राखी वैज्ञानिक भूमिसुधार गर्ने,

२. अनुपस्थित भू-स्वामित्वलाई निरुत्साहित गर्दै जग्गाको चक्लाबन्दी गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने,

३. किसानको हक हित संरक्षण र संवर्द्धन गर्दै कृषिको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन भू-उपयोग नीतिको अवलम्बन गरी भूमिको व्यवस्थापन र कृषिको व्यावसायीकरण, औद्योगीकरण, विविधीकरण र आधुनिकीकरण गर्ने,

४. भूमिको उत्पादनशीलता, प्रकृति तथा वातावरणीय सन्तुलन समेतका आधारमा नियमन र व्यवस्थापन गर्दै त्यसको समुचित उपयोग गर्ने,

५. कृषकका लागि कृषि सामग्री, कृषि उपजको उचित मूल्य र बजारमा पहुँचको व्यवस्था गर्ने।

कृषि तथा भूमिसुधारसम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

भूमिसुधारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन तथा कृषि एवम् पशुपन्छी क्षेत्रको विकास र प्रवर्द्धनबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई सबल बनाउन गरिएका प्रयासहरू तथा प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(१) भूमि व्यवस्था

नेपालको संविधानमा व्यवस्था भएका नागरिकका भूमिसम्बन्धी हकको कार्यान्वयन एवम् विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्नेगरी उपलब्ध सीमित भूमि तथा भूमि स्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्न आवश्यक रहेको छ। भूमिको न्यायोचित उपयोग सुनिश्चित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने र आधुनिक प्रविधिको प्रयोग मार्फत नापनक्सामा शुद्धता कायम गर्दै परम्परागत जग्गा प्रशासनको शैलीमा समय सापेक्ष सुधार गरी सुरक्षित, पारदर्शी, विश्वसनीय बनाउनुका साथै देशको सम्पूर्ण भूमिलाई नापनक्सा तथा भू-सूचना प्रणालीमा आबद्ध गरी अनलाइन सेवा प्रवाह तथा डिजिटल अभिलेख तयार गर्न आवश्यक रहेको छ। यसै क्रममा भएका मुख्य-मुख्य उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(क) भूमिको समुचित उपयोग सुनिश्चित गर्न, कृषि क्षेत्रको जग्गाको संरक्षण र उपयोग मार्फत उत्पादन वृद्धि र खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति, सुरक्षित तथा व्यवस्थित आवास सुनिश्चित गर्न भू-उपयोग ऐन, २०७६ लागू गरिएको छ।

(ख) भूमिहीन, सुकुम्बासी, अव्यवस्थित बसोबासीहरूको समस्या सधैंका लागि समाधान गर्ने लगायतका अन्य विषयहरू समेत समेटेर भूमिसम्बन्धी ऐनको आठौं संशोधन तयार भएको र संसदको दुबै सदनबाट पारित भई प्रमाणीकरणको चरणमा रहेको छ।

(ग) राष्ट्रिय भूमि नीति, २०७५ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। भूमि बैंक र भूमि बजार स्थापना लगायतका विषय समावेश गरी भू-उपयोग नियमावलीको मस्यौदा गरिएको छ। भूमिहीन, दलितलाई एक पटक जग्गा उपलब्ध गराउनु पर्ने संवैधानिक प्रावधान कार्यान्वयन गर्न भूमिसम्बन्धी ऐन (सातौं संशोधन) मार्फत व्यवस्था गरिएको छ।

(घ) सरकारी, सार्वजनिक तथा गुठी जग्गा संरक्षणका लागि आयोग गठन गरी काम अगाडि बढाइएको छ। हालसम्मको छानबीन र अनुसन्धानबाट हिनामिना भएको ४६७ विगाहा जग्गा सरकारी, सार्वजनिक र गुठी कायम भएको छ। २३४ बिघा ५ कट्ठा १५ धुर (१५ लाख ८६ हजार ७ सय ४१ वर्ग मिटर) जग्गा फिर्ता गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गरिएको छ। १३ बिघा १८ कट्ठा ११ धुर (९४ हजार ३ सय २३ वर्ग मिटर) जग्गा दर्ता बदर गरी नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्नका लागि रोक्का राखिएको छ। हदबन्दी भन्दा बढीको १० हजार १ सय ९२ बिघा (७ करोड १३ लाख ६

हजार २ सय ३८ वर्ग मिटर) जग्गा नेपाल सरकारको नाममा कायम गर्नका लागि रोक्का राखिएको छ। उदयपुर जिल्लाको बेलका नगरपालिका-३ को १० वर्ग किलोमिटर क्षेत्रभित्र १,७८६ घरधुरीको ३,३०० कित्ता जग्गाको अनौपचारिक भू-सम्बन्धको तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ।

(ङ) अनौपचारिक भू-सम्बन्ध र अव्यवस्थित बसोबास व्यवस्थापनका लागि "Fit-For-Purpose" Land Administration कार्यान्वयनका लागि विभिन्न स्थानीय तहसँग MoU गरी पाइलटिङ्ग गरिएको छ। जग्गा नाप जाँच, कित्ताकाट लगायतका कित्ता नापीसँग सम्बन्धित सेवा प्रवाहलाई सेवाग्राही र प्रविधिमैत्री बनाउन Cadastral Application System तयार गरी नमूना परीक्षण गरिएको छ।

(च) जग्गा प्रशासनका आधारभूत सेवाहरू स्वचालित तवरले प्रदान गर्नेगरी ATM शैलीको KIOSK मेसिन तयार गर्नेसम्बन्धी विस्तृत अध्ययन गरिएको छ।

(छ) केही जिल्लाहरूको गाउँ ब्लक जग्गाको स्रेस्तामा नेपाल सरकार जनिएका कारण विगत लामो समयदेखि गाउँ ब्लकमा रहेको ब्लक जग्गाको दर्ता हुन नसकेकोमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबाट दर्ता गर्न सकिने गरी निकासा भए पश्चात् पूर्जा वितरण कार्य शुरु भएको छ यसबाट आफ्नै जग्गाको पूर्जा पाउनबाट वञ्चित करिब २ लाख जग्गाधनी लाभान्वित हुने अनुमान गरिएको छ। ६२३.१९ हेक्टर गाउँ ब्लक नापी, ४८२५.७९ हेक्टर पुनः नापी र २०,७२७ हेक्टर द्वन्द्वबाट क्षतिग्रस्त नापनक्सा पुनर्स्थापना कार्य सम्पन्न भएको छ।

(ज) राष्ट्रिय गौरवको रूपमा रहेको सगरमाथाको उचाइ मापन आफ्नै जनशक्तिबाट सम्पन्न गर्न हालसम्म सो कार्यका लागि आवश्यक पर्ने समतलन नापी तथा जी.पी.एस. नापी र भू-आकर्षण बिन्दुको सर्वेक्षण कार्य सम्पन्न भएको छ। सोही प्रयोजनका लागि सगरमाथा आरोहण सम्पन्न गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको र हालसम्ममा सोसम्बन्धी सम्पूर्ण फिल्ड कार्य सम्पन्न भएको छ।

(झ) भू-उपयोग योजना तर्जुमाका लागि अत्यावश्यक ५३२ स्थानीय तहहरूको भू-उपयोग नक्सा डाटा तयार भएको छ। जसमध्ये ३६९ स्थानीय तहको नक्सा डाटा सम्बन्धित स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरिएको छ। बाँकी २२१ स्थानीय तहको भू-उपयोग नक्सा डाटा एक वर्षभित्र तयार गर्नेगरी कार्यक्रम अगाडि बढाइएको छ। ७५३ स्थानीय तहको प्रशासनिक सिमाना सहितको नक्सा डाटाबेस तयार भएको छ। नेपाल-भारत सीमाका १,००१ सीमास्तम्भ निर्माण र २७१ सीमास्तम्भ मर्मत सम्भार गरिएको छ। धरातलीय स्वरूप स्पष्ट देखिने र विकास निर्माणका लागि उपयोगी हुने भौगोलिक डाटा तयार गर्न अत्याधुनिक लाईडार प्रविधिबाट पश्चिम नेपालको तराई क्षेत्रको २० हजार वर्ग कि.मि. क्षेत्रको सर्वेक्षण गर्ने कार्य आरम्भ गरिएको छ।

(ञ) नेपाल तथा चीन सरकार बीच समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भई मुलुकलाई आवश्यक पर्ने भू-उपग्रह चित्र डाटा (स्याटलाइट इमेज डाटा) आगामी पाँच वर्षका लागि निःशुल्क प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाइएको र यसबाट यस आ.व.मा विनियोजित रु. ५ करोड बजेट बचत भएको छ। अन्य सरकारी निकायले समेत उक्त डाटा निःशुल्क प्रयोग गर्न सक्ने भएकोले ती निकायबाट हुने खर्चमा कटौती भएको छ।

(ट) जग्गाधनी दर्ता स्रेस्ता, लिखत तथा मिसिलहरूको स्क्यानिङ् गरी सुरक्षित अभिलेखीकरण गर्न थालिएको छ। कलंकी मालपोत कार्यालयको सबै स्रेस्ता स्क्यान गरी सकिएको छ। साँखु मालपोत कार्यालयमा

यो कार्य शुरु गरिएको छ। भू-अभिलेख सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (LRIMS) लागू भएका ६२ भूमिसुधार तथा मालपोत कार्यालयमा स्रेस्ता स्क्यानिङ् कार्य शुरु गरिएको छ।

(ठ) सेवाग्राहीलाई जग्गा प्रशासनसम्बन्धी अनलाइन सेवा दिने उद्देश्यले Public Access Module को विकास गरी कलंकी मालपोत कार्यालय लगायत १२ वटा कार्यालयबाट सेवा प्रवाहको तयारी पूरा भएको छ। यसबाट सेवाग्राहीले घरबाटै वा कुनै निश्चित सेवा केन्द्रबाट जग्गा प्रशासनसम्बन्धी सेवा प्राप्त गर्न सक्ने भएका छन्।

(ड) करिब ३० लाख जग्गाधनीको करिब २ करोड ५० लाख कित्ता जग्गाको अभिलेख डिजिटल प्रणालीमा आधारित अनलाइन सेवामा सुरक्षित हुने कारोबारमा शुद्धता वृद्धि हुनेगरी हालसम्म १०८ वटा मालपोत कार्यालयमा LRIMS सेवा पुऱ्याइएको छ।

(ढ) साबिकमा मालपोत कार्यालयहरूबाट प्रचलनमा ल्याइएका ठूला आकारका फारामहरूलाई सरलीकरण गरी उपयुक्त आकारमा ल्याई सर्वसाधारण आफैंले भरी सेवा लिनसक्ने गरी सेवाग्राहीमैत्री बनाइ सेवा प्रवाहलाई सरलीकरण गरिएको छ।

(ण) भूमि प्रशासनसम्बन्धी सम्पूर्ण सूचनाहरू समावेश गरी भूमि सुशासन मोबाइल एप निर्माण गरिएको छ। जग्गाको स्वामित्व परिवर्तन हुँदा (कित्ताकाट गरी वा नगरी) सम्बन्धित जग्गाधनीलाई SMS अलर्ट आउने व्यवस्था मिलाइएको छ। साथै, सरकारी सार्वजनिक र गुठी जग्गाको स्वामित्व परिवर्तन गर्न नसकिने गरी डेटाबेसमा सेक्युरिटी फिचर थप गरिएको छ।

(२) कृषि तथा पशुपन्छी विकास

यस आ.व.मा कृषि क्षेत्रको विकासमा मुख्य तथा खाद्यान्न बालीमा आत्मनिर्भरता, तुलनात्मक लाभ भएका बालीहरूको व्यावसायिकीकरण तथा कृषिमा यान्त्रिकीकरण गर्न प्रयासहरू भएका छन्। पशुपालन तथा मत्स्य विकासतर्फ थप उपलब्धि हासिल भएका छन् भने दूध, अण्डा, माछामा देश आत्मनिर्भरतातर्फ उन्मुख रहेको छ। तरकारी उत्पादनमा नेपालले सफलता हासिल गरी बिस्तारै निर्याततर्फ अग्रसर हुन थालेको छ। तरकारीमा विषादीको प्रयोग निरुत्साहित गर्न र बजारमा सुरक्षित तरकारीको बिक्री वितरण सुनिश्चित गर्न द्रुत विषादी परीक्षण सेवा विस्तार भएको छ। रासायनिक मलको आपूर्ति वर्षभरि सुनिश्चित गर्न सकिएकोले धानको उत्पादन यस वर्ष उल्लेखनीय रूपले वृद्धि भएको छ। धान र उखुको समर्थन मूल्य तोकेर कृषकलाई संरक्षण गरिएकोले कृषकहरूलाई मूल्य कम हुँदा हुने नोक्सानीबाट जोगाउन सकिएको छ। यस आ.व.मा कृषि विकासको क्षेत्रमा भएका मुख्य कार्य एवम् प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(क) कृषि तथा पशुपन्छी व्यवसायको जोखिम न्यूनीकरणका लागि कृषकहरूलाई कृषि तथा पशुपन्छी बीमामा आबद्ध गराइ कुल रु. १८ अर्ब २ करोड बराबर कृषि तथा पशुधन बीमा गरिएको र सोको प्रिमियममा ७५% अनुदानका लागि रु. ८६ करोड अनुदान उपलब्ध गराइएको छ।

(ख) आ.व. २०७५/७६ मा ३,२७,५२५ मे.टन रासायनिक मल खरिद भई अघिल्लो आ.व.को मौज्दात समेत गरी ३,४५,२२७ मे.टन मल बिक्री वितरण गरिएको छ। रासायनिक मलको भण्डारणका लागि भैरहवा र वीरगञ्जमा गोदाम निर्माण कार्य शुरु गरिएको छ।

(ग) पशु नस्ल सुधारका लागि ६,२२,६१९ मात्रा कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको, २,६६,००८ लिटर तरल नाइट्रोजन उत्पादन तथा वितरण गरिएको, ६,६५,८१५ डोज राँगो, साँढे तथा बोकाको जमेको वीर्य उत्पादन र १०० वटा उच्च प्रजनन मान भएका गाईको भ्रूण खरिद गरिएको छ। यसबाट १,१८,५४७ वर्णशंकर बाच्छी र उन्नत नस्लका ५२,३०० पाडी उत्पादन भई आगामी ३ वर्षपछि दूध उत्पादनमा १.६७% ले वृद्धि हासिल गर्न पूर्वाधार तयार भएको छ।

(घ) १०५७ वटा स्यालो ट्युववेल र २३ वटा डिप ट्युववेल जडानबाट ४,०९२ हेक्टर क्षेत्रफलमा थप सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको र ४० वटा सौर्य सिँचाइ र १,२४९ साना सिँचाइबाट थप १,९३३ हेक्टर क्षेत्रफलमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको छ।

(ङ) ८ जिल्लाका १२ वटा चिनी उद्योगमा उखु बिक्री गर्ने कृषकहरूलाई प्रति क्वीण्टल रु. ६५.२८ का दरले हुन आउने कुल रकम रु. ९२ करोड ७ लाख २० हजार अनुदान स्वरूप भुक्तानी गरिएको छ।

(च) बुटवल, कटहरी, झापा तथा महेन्द्रनगर धनुषामा क्षेत्रीय थोक बजारहरू निर्माण सम्पन्न भएको छ। नारायणगढको क्षेत्रपुरमा रहेको महानगर फलफूल तथा तरकारी थोक बजार मार्फत तरकारी तथा फलफूलको अक्सन बजार शुरुवात गरिएको छ। महेन्द्रनगर, धनुषा र दमक, झापामा आधुनिक नमूना पशुपन्छी बजार निर्माण सम्पन्न भई सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(छ) राष्ट्रिय बीउ बिजन कम्पनी लि.बाट कृषकहरूलाई करिब ३४३३ मे.टन बीउ उपलब्ध गराइएको छ भने उन्नत बीउबिजनको सुनिश्चितताका लागि नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट ९५०.६० मे.टन स्रोत बीउ उत्पादन गरी सरकारी तथा निजी बीउ उत्पादन कम्पनीलाई उपलब्ध गराइएको छ। बीउ प्रतिस्थापन दर १४.८७% बाट १६.३६% मा पुगेको छ।

(ज) कृषकहरूको उत्पादनको उचित मूल्य प्राप्तिको सुनिश्चितताका लागि मुख्य बालीहरूमा आ.व. २०७५/७६ का लागि चैते र वर्षे धान (मोटा धानको रु. २३३२.२२ र मध्यम धानको रु. २४६०.५७ प्रति क्वीण्टल), गहुँको रु. २६८८.६६ प्रति क्वीण्टल न्यूनतम समर्थन मूल्य निर्धारण गरी सिफारिस गरिएको र उखुको रु. ५३६.५२ प्रति क्वीण्टल न्यूनतम खरिद मूल्य निर्धारण भएको छ।

(झ) साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना, उच्च मूल्य कृषि वस्तु विकास आयोजना, हिमाली आयोजना, व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना लगायतबाट देशभरिमा विभिन्न बाली र पशु वस्तुहरूका ३१८५ वटा व्यावसायिक फार्म स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका छन्। पूरक अनुदान पद्धतिमा सञ्चालन भएका यी आयोजनाहरूबाट करिब रु. ४ अर्ब फार्म विकासमा लगानी भएको र त्यतिकै परिमाणमा निजी क्षेत्रबाट समेत लगानी भई व्यावसायिक कृषि प्रणालीको विकास भएको छ।

(ञ) नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट विभिन्न बालीका ११ वटा जात उन्मोचन हुनुका साथै ४७ वटा जात दर्ता भई सिफारिस भएको छ। कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रमा १९ वटा प्रविधि विकास भएको र ७६ बालीहरूको ५३९ स्थानीय जातहरू सङ्कलन गरी जैविक विविधता संरक्षण गरिएको छ।

(ट) भेटेरिनरी गुणस्तर तथा औषधि नियमन प्रयोगशाला र लाइभस्टक व्यवस्थापन प्रयोगशालाबाट H.P.L.C. र अटोमेटिक एनालाइजरको प्रयोग गरी दाना, मासु र दूधको गुणस्तरको परीक्षण शुरु गरिएको छ।

(ठ) प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना अन्तर्गत २७७६ कृषि उत्पादन पकेट क्षेत्र, ३३६ ब्लक, ६९ वटा जोन तथा १४ वटा सुपरजोन स्थापना भई कृषि उत्पादन सामग्री आपूर्ति र व्यवस्थापन, यान्त्रिकीकरण लगायत उत्पादित वस्तुहरूको प्रशोधन र बजारीकरणका लागि सहयोग गरिएको छ।

यस परियोजना मार्फत ७२ वटा कस्टम हायरिंग सेन्टर, ७१ वटा पोष्ट हार्भेष्ट सेन्टर, ३८२ हेक्टरमा माछा पोखरी निर्माण, ३३ वटा सेमी हाइटेक ग्रीन हाउस निर्माण, एक वटा TMR उद्योग, रष्टिक स्टोर २ वटा र प्रशोधन उद्योग २ वटा निर्माण भएका छन्। यसैगरी ४ वटा जैविक विषादी उत्पादन कारखाना, १३ वटा हाइटेक फलफूल नर्सरी स्थापना गरिएको र २ वटा खाद्य परीक्षण मोबाइल भ्यान सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(ड) मुलुकका विभिन्न ९ जिल्लामा कुखुरामा फैलिएको बर्डफ्लू रोग प्रभावकारी ढङ्गबाट नियन्त्रण गरिएको छ। सो रोगलाई नियन्त्रणमा ल्याउनका लागि ११६७०२ पन्छी, २११८२ के.जी. दाना र ५०७६६ गोटा अण्डा नष्ट गरिएको र कृषकलाई क्षतिपूर्ति बापतको रकम रु. ८ करोड १० लाख ८६ हजारमध्ये ६ करोड ५७ लाख २९ हजार वितरण गरिएको छ।

(ढ) माछा पालन व्यवसायलाई व्यावसायीकरण लागि सहयोग गर्न संघ मातहतका फार्म केन्द्रहरूबाट १ करोड ५ लाख ७५ हजार माछाका भुरा उत्पादन गरी कृषकहरूलाई वितरण गरिएको छ।

(ण) स्रोत बीउको उत्पादन तथा वितरणमा सहजताका लागि बीउ बिजन वासलात तयार गरिएको छ। विभिन्न सरकारी फार्म तथा आयोजना सहयोग मार्फत १,२३७ हेक्टरमा घाँसे बाली विस्तार गरी पशु आहारा आपूर्तिमा योगदान पुगेको छ।

(त) किसान हक हित र सुरक्षाको सुनिश्चितताका लागि राष्ट्रिय किसान आयोग गठन भई संघ, प्रदेश तथा स्थानीय स्तरमा किसान संघ/सङ्गठनहरूको अभिमुखीकरण तथा क्षमता अभिवृद्धिसँगै किसानहरूको समस्या समाधानार्थ अन्तरक्रिया लगायतका कार्यक्रमहरू निरन्तर सञ्चालन भएको छ भने किसान कल सेन्टरमा कुल ११४१ जना किसानले सम्पर्क गरी आफ्नो व्यवसायमा सुधार गर्न सक्षम भएका छन्।

(थ) कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी बजारमा बजार सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुका साथै बजार अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाइएको र कृषक समूह र सहकारीलाई कृषि उपज बजारीकरणका लागि ९% स्टल उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरिएको छ।

२.२.६. विकाससम्बन्धी नीति

विकास सम्बन्धमा संविधानको धारा ५१ को खण्ड (च) ले निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. क्षेत्रीय सन्तुलन सहितको समावेशी आर्थिक विकासका लागि क्षेत्रीय विकासको योजना अन्तर्गत दिगो सामाजिक आर्थिक विकासका रणनीति र कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरी समन्वयात्मक तवरले कार्यान्वयन गर्ने,

२. विकासका दृष्टिले पछाडि परेका क्षेत्रलाई प्राथमिकता दिँदै सन्तुलित, वातावरण अनुकूल, गुणस्तरीय तथा दिगो रूपमा भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने,

३. विकास निर्माणको प्रक्रियामा स्थानीय जनसहभागिता अभिवृद्धि गर्ने,

४. वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्ने,

५. राष्ट्रिय आवश्यकता अनुसार सूचना प्रविधिको विकास र विस्तार गरी त्यसमा सर्वसाधारण जनताको सहज र सरल पहुँच सुनिश्चित गर्ने तथा राष्ट्रिय विकासमा सूचना प्रविधिको उच्चतम उपयोग गर्ने,

६. विकासको प्रतिफल वितरणमा विपन्न नागरिकलाई प्राथमिकता दिँदै आम जनताले न्यायोचित रूपमा पाउने व्यवस्था गर्ने,

७. एकीकृत राष्ट्रिय परिचय व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गरी नागरिकका सबै प्रकारका सूचना र विवरणहरू एकीकृत रूपमा व्यवस्थापन गर्ने तथा यसलाई राज्यबाट उपलब्ध हुने सेवा सुविधा र राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने,

८. जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गर्दै राष्ट्रिय विकास योजनासँग आबद्ध गर्ने।

विकाससम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

मुलुकमा आर्थिक समृद्धि र नागरिकलाई सुखको अनुभूति प्रदान गर्न सार्वजनिक खर्चको कुशल, मितव्ययी र नतिजामुखी व्यवस्थापन गर्न र विकास कार्यक्रम तथा आयोजनालाई आवधिक योजना तथा वार्षिक बजेटसँग सामञ्जस्य कायम गर्न मध्यमकालीन खर्च संरचनामा आयोजना प्राथमिकीकरणका आधारहरू तय गरिएका छन्। नयाँ विकासका कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूलाई पन्ध्रौं योजनाको समष्टिगत तथा क्षेत्रगत लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले वार्षिक विकास कार्यक्रममा समावेश गरिएको छ। विद्यमान समस्या तथा चुनौतीहरूलाई समयमा नै निराकरण गर्दै विकास कार्यक्रम तथा आयोजनाहरू तोकिएको लागत र समय सीमाभित्र सम्पन्न गरी लक्षित प्रतिफल हासिल गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन पद्धतिलाई नतिजामुखी बनाइएको छ।

समग्र विकास प्रयासलाई योजनाबद्ध ढङ्गले समन्वय, सहकार्य र एकीकृत रूपमा अगाडि लैजान, उपलब्ध साधन स्रोतको उच्चतम प्रयोग गरी सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रको सहभागिता एवम् सहकार्यमा उच्च आर्थिक वृद्धि हासिल गर्दै स्वाधीन, समुन्नत तथा समाजवाद उन्मुख राष्ट्रिय अर्थतन्त्र तथा समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली समाजको निर्माण गर्ने दीर्घकालीन सोच सहित योजना व्यवस्थापनको कार्य अघि बढाइएको छ। यस क्षेत्रमा भएका मुख्य कार्य र उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) छ दशकभन्दा लामो योजनाबद्ध विकासको अनुभवलाई उपयोग गर्दै राजनीतिक स्थायित्वको जगमा "समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को राष्ट्रिय आकाङ्क्षालाई मूल आधार मानी वि.सं. २०७९ सम्म अति कम विकसित मुलुकबाट स्तरोन्नति हुने, वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यको प्राप्तिसँगै उच्च मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुने तथा वि.सं. २१०० सम्म औद्योगिक राष्ट्रको स्तरमा पुग्ने लक्ष्यका साथ तीव्र आर्थिक विकास र समृद्धि एवम् सुखका राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य तथा परिमाणात्मक सूचकहरू निर्धारण गर्दै 'दीर्घकालीन सोच सहितको पन्ध्रौं योजनाको आधार-पत्र (२०७६/७७-२०८०/८१)' कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(ख) आवधिक योजना र वार्षिक बजेट बीच तादात्म्य मिलाउँदै विनियोजन कुशलता, कार्यान्वयन दक्षता र वित्तीय सुशासन कायम गरी सार्वजनिक स्रोतको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने महत्त्वपूर्ण औजारको रूपमा रहेको मध्यमकालीन खर्च संरचनालाई यथार्थपरक र सरल बनाउँदै पन्ध्रौं योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न र यसका लक्ष्य एवम् उद्देश्यहरू हासिल गर्न अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले गरेको व्यवस्था अनुरूप सार्वजनिक आय-व्ययको विवरण साथै पेश गर्नुपर्ने तीन वर्षमा हुने खर्चको प्रक्षेपण सहित तयार भएको त्रिवर्षीय 'मध्यमकालीन खर्च संरचना (आ.व.

२०७६/७७-२०७८/७९)’ वार्षिक आय-व्ययको विवरणसँगै संघीय संसदबाट स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ग) ‘समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाल’ को राष्ट्रिय आकाङ्क्षा र पन्ध्रौं योजनाले लिएको उच्च दिगो तथा फराकिलो आर्थिक वृद्धि सहित लोककल्याणकारी राज्य हुँदै मध्यम आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य हासिल गर्न उत्पादनशील रोजगारी उन्मुख र न्यायपूर्ण वितरण सहितको उच्च आर्थिक वृद्धिद्वारा द्रुत गरिबी न्यूनीकरण गर्दै आर्थिक सामाजिक रूपान्तरणका निम्ति आ.व. २०७६/७७ को वार्षिक विकास कार्यक्रम तथा बजेट कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(घ) सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्नुपर्ने दिगो विकासका लक्ष्यहरू अन्तर्गत १७ वटा लक्ष्यहरू (Goals), १६९ वटा परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (Targets) र २३४ वटा विश्वव्यापी सूचकहरू (Global Indicators) लाई नेपालको सन्दर्भ र आवश्यकतालाई मध्यनजर गर्दै थप २४५ नयाँ सूचकहरू सहितको २०१६ को स्थिति र सन् २०१९, २०२२, २०२५ र २०३० का आवधिक लक्ष्यहरू समावेश गरिएको ‘दिगो विकास लक्ष्यहरू वर्तमान अवस्था र भावी मार्गचित्र’ (Nepal Sustainable Development Goals : Status and Roadmap : 2016-2030) प्रतिवेदन र सन् २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू कार्यान्वयनका लागि ‘लगानीको आवश्यकता पहिचान, लागत अनुमान र वित्तीय रणनीति’ प्रतिवेदन (Needs Assessment, Costing and Financing Strategy for Sustainable Development Goals) प्रकाशन गरिएको छ। उल्लिखित प्रतिवेदनमा वार्षिक औसत लगानी रु. २० खर्व २५ अर्ब आवश्यक पर्ने र सार्वजनिक, निजी, सहकारी तथा गैर सरकारी, र घर परिवार तहबाट उपलब्ध हुनसक्ने लगानी बाहेक वार्षिक रु. ५ खर्व ८५ अर्ब नपुग हुने आकलन गरेको छ।

(ङ) विकास आयोजनाहरू तोकिएको समय, लागत, र गुणस्तरमा सम्पन्न हुन नसकी प्रतिफल समेत सन्तोषजनक नभएको सन्दर्भमा विकास आयोजनाहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन एवम् आयोजना सुशासन कायम गर्न राष्ट्रिय योजना आयोगमा राष्ट्रिय आयोजना बैंक स्थापनाका लागि आधारभूत मार्गदर्शन तर्जुमा गरी सोको आधारमा विषयगत मार्गदर्शन तर्जुमाको कार्य अघि बढाइएको छ। राष्ट्रिय आयोजना बैंकलाई कार्यान्वयनमा लैजान सूचना प्रविधिमा आधारित राष्ट्रिय आयोजना बैंक व्यवस्थापन प्रणाली (National Project Bank Management Information System) को विकास गरी विभिन्न मन्त्रालय/ निकायहरूबाट सञ्चालनमा रहेका तथा नयाँ आयोजनाहरूको लेखाजोखा तथा परीक्षण कार्यका लागि विवरण प्रविष्टि तथा तयारीको कार्य शुरु गरिएको छ।

(च) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई समय सापेक्षित बनाउन र यसको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन, २०७५ तर्जुमा गरी लागू गरिएको छ। प्रदेश अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन (नमूना), २०७५ तयार गरी प्रदेशस्तरमा अभिमुखीकरण गरिएको छ।

(छ) प्रदेश तथा स्थानीय तहको आवधिक योजना, त्रिवर्षीय मध्यमकालीन खर्च संरचना, बजेट तथा वार्षिक विकास कार्यक्रम लगायतका योजना तथा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण दस्तावेजहरू तर्जुमा गर्न र राष्ट्रिय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको योजना बीच सामञ्जस्य कायम गर्न सहयोगी एवम् मार्गदर्शक हुनेगरी प्रदेशस्तरीय योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५ (नमूना) र स्थानीय

तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन, **२०७५** (नमूना) तर्जुमा गरी प्रदेशस्तरमा क्षमता विकासका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

(१) एकीकृत राष्ट्रिय परिचयपत्र व्यवस्थापन

(क) राष्ट्रिय परिचयपत्र व्यवस्थापनको रणनीतिक योजना **२०७५/०७६-२०७७/०७८** स्वीकृत भएको छ। राष्ट्रिय परिचयपत्र व्यवस्थापन केन्द्र र केन्द्रीय पञ्जीकरण विभाग एकीकरण भई राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरण विभाग गठन भएको छ। राष्ट्रिय परिचयपत्र तथा पञ्जीकरणको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयकको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(ख) Government Integrated Data Center (GIDC) र कार्ड प्रशोधन केन्द्र बीच नेटवर्क निर्माणका लागि आवश्यक उपकरणहरू जडान भई सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(ग) राष्ट्रिय परिचय व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गर्ने प्रथम चरणको कार्य सम्पन्न गरी पाँचथर जिल्लाबाट राष्ट्रिय परिचयपत्रको वितरण कार्य प्रारम्भ गरिएको छ। हालसम्म ८० हजार नागरिकलाई राष्ट्रिय परिचय पत्र प्रदान गरिएको छ भने थप **१५** जिल्लामा राष्ट्रिय परिचयपत्रको विवरण सङ्कलनको काम भइरहेको छ।

(२) सडक निर्माण

मुलुकलाई समृद्धिको मार्गमा अग्रसर गराउनका लागि सडक यातायातको अत्यन्त ठूलो महत्त्व रहेको कुरा निर्विवाद छ। सडक सञ्जाल विस्तारका क्रममा राष्ट्रिय गौरवका आयोजना तथा सामरिक महत्त्वका सडकहरू निर्माणमा विशेष जोड दिइएको छ।

सडक निर्माण तथा मर्मत सम्भारका क्षेत्रमा यस आर्थिक वर्षमा सम्पादन भएका कार्यहरू तथा उपलब्धिहरूलाई देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(क) ४४० कि.मि. नयाँ ट्रयाक निर्माण, **१३६३** कि.मि. सडक खण्डास्मित र ९८८ कि.मि. सडक कालोपत्रे स्तरमा स्तरोन्नति भएको छ।

(ख) सडक विभाग अन्तर्गत सडकको नियमित तथा पटके मर्मत सम्भार कार्यको ठेक्का बन्दोबस्त गरी सडक मर्मत सम्भार कार्य भएको छ। **२३०.२** कि.मि. सडकको आवधिक मर्मत भएको छ।

(ग) रणनीतिक र स्थानीय पुल निर्माण अन्तर्गत स्थानीय सडक पुलतर्फ **१३९** वटा र रणनीतिक महत्त्वका सडकहरू अन्तर्गत **१०४** वटा पुलहरू गरी जम्मा **२४३** वटा पुलको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

(घ) **१४** औँ योजनाको अन्त्यसम्ममा दुई जिल्ला डोल्पा र हुम्ला सदरमुकाम जोड्ने लक्ष्य रहेकोमा यस आ.व.को अन्त्यसम्ममा डोल्पा सदरमुकाम राष्ट्रिय सडक सञ्जालमा जोडिएको छ।

(ङ) चौधौं त्रिवर्षीय योजना (०७३/७४-०७५/७६) को लक्ष्यअनुरूप हालसम्मको प्रगति देहायबमोजिम रहेको छः

तालिका नं. ५- सडक निर्माणसम्बन्धी विवरण

क्र. सं.	विवरण	चौधौं त्रिवर्षीय योजनाको लक्ष्य	एकाइ	आ.व. २०७३/७४ को प्रगति	आ.व. २०७४/७५ को प्रगति	आ.व. २०७५/७६ को प्रगति	कुल प्रगति
१	नयाँ सडक निर्माण	२०००	कि.मि.	८०९	९७१	४४०	२२२०
२	स्तरोन्नति, पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापना	३०००	कि.मि.	७२४	९७५	९८८	२६८७
३	आवधिक मर्मत	१८००	कि.मि.	१९५	३३२	२३०	७५७
४	पुल निर्माण	३००	सङ्ख्या	७२	८२	२४३	३९७
५	जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने	२	सङ्ख्या			१	१

(च) सडक र पुल निर्माणतर्फ विगत पाँच वर्षको विवरण निम्नानुसार रेखाचित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र नं. ३- सडक निर्माणसम्बन्धी ५ वर्षको लक्ष्य र प्रगतिको तुलनात्मक स्थिति

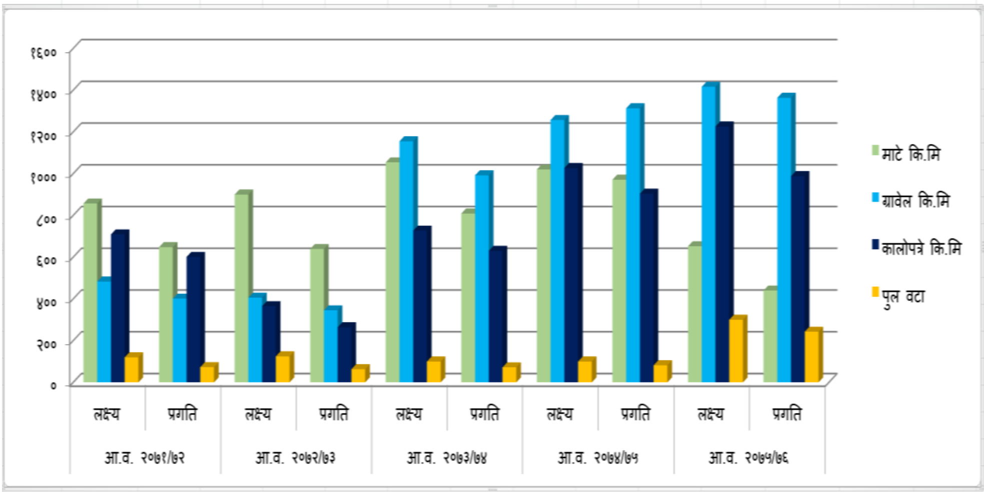

(छ) काठमाडौं-तराई/मधेश द्रुत मार्गलाई निश्चित समयावधिभित्र सम्पन्न गर्न यस आर्थिक वर्षमा देहायका कार्यहरू तथा उपलब्धिहरू हासिल भएका छन् :

- द्रुत मार्गका लागि अधिग्रहण गर्न बाँकी जग्गाका लागि प्रशासनिक कार्य शुरु गरिएको छ।
- रुख कटान कार्य ९७% सम्पन्न भएको छ।
- निर्माणाधीन ५४ कि.मि. खण्डमध्ये हालसम्म करिब २५.४४ कि.मि. सडक सब ग्रेड फर्मेशन लेबलसम्मको कार्य शतप्रतिशत सम्पन्न भएको छ।
- १०.९२ कि.मि. सडक ८० प्रतिशत भन्दा बढी र बाँकी १६.०९ कि.मि. सडकको ५० देखि ८० प्रतिशतसम्म कार्य सम्पन्न भएको छ।
- निजगढ, लेनडाँडा र मख्खुबेशीमा ल्याव घर निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।
- आयोजनाको केन्द्रीय कार्यालय, खोकना र धेद्रे बेशक्याम्प निर्माण कार्य सम्पन्न भई कुल १० वटा क्याम्पको निर्माण भएको छ। हालसम्म क्याम्प निर्माण कार्य शतप्रतिशत सम्पन्न भएको छ।
- आयोजनाको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (Detail Project Report: DPR) तयार भएको छ।

- ७ सेट बेलिबृज प्राप्त भई २ सेट जडान गरी सञ्चालनमा आइसकेको र २ सेट जडानको क्रममा रहेको छ।

(ज) नेपाली सेना मार्फत जाजरकोट-डोल्पा (दुनै) सडक (११७.७७ कि.मि.) ट्र्याक खोल्ने कार्य, कालीगण्डकी करिडोर सडक (७६ कि.मि.) मध्ये ३१ कि.मि. ट्र्याकलाई १० मिटर चौडा गर्ने कार्य, कर्णाली करिडोर (खुलालु-लैफु-सिमिकोट खण्ड) सडक (१४५ कि.मि.) अन्तर्गत १४ कि.मि. ट्र्याक निर्माण गर्ने लक्ष्यअनुसार कार्य सम्पन्न भई हालसम्म १०६ कि.मि. ट्र्याक निर्माण कार्य, बेनीघाट-आरुघाट-लार्के भञ्ज्याङ्ग सडक (११८ कि.मि.) सडक अन्तर्गत ९.२ कि.मि. ट्र्याक खोल्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

(३) रेल सञ्जाल निर्माण

पूर्व-पश्चिम(मेची-महाकाली), काठमाडौं-पोखरा-तराई, काठमाडौं-तराई लगायतका दक्षिण सीमा (भारतीय सीमा) बाट महत्त्वपूर्ण औद्योगिक, व्यापारिक सहरहरू एवम् उत्तरी सीमा (चीन-तिब्बत) बाट राजधानी काठमाडौं जोड्ने, प्रादेशिक प्रशासनिक केन्द्रहरूलाई पूर्व-पश्चिम एवम् काठमाडौं तराई रेल सञ्जालसँग आबद्ध गर्ने सोका लागि आगामी २० वर्षभित्र ४००० कि.मि. रेल सञ्जाल निर्माण गर्ने तथा सो लक्ष्यलाई पूरा गर्न आगामी १० वर्षभित्र १५०० कि.मि. र आगामी ५ वर्षभित्र ७५० कि.मि. रेल सञ्जाल निर्माण गर्ने दीर्घकालीन लक्ष्यअनुरूप यस आर्थिक वर्षभित्र देहायबमोजिमका कार्यहरू भएका छन्ः

(क) पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्गको काकडभिट्टा-गड्डाचौकी खण्ड ९४३ कि.मि. (१०५६ कि.मि. लिङ्क रोड सहित) को विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार भएको छ। काठमाडौं- वीरगञ्ज रेलमार्गको सम्भाव्यता अध्ययन भारतीय परामर्शदाताबाट सम्पन्न भएको र चीन सरकारको सहयोगमा केरुङ्ग-काठमाडौं रेलमार्गको पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन कार्य भइरहेको छ।

(ख) पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्गको बर्दिबास-निजगढ खण्डको बर्दिबास-लालबन्दी क्षेत्रमा ३० कि.मि. ट्र्याक बेड निर्माण गर्ने लक्ष्य रहेकोमा २८ कि.मि. ट्र्याक बेड निर्माण भएको तथा ६० वटा कल्भर्ट, जनावर मार्ग निर्माण गर्ने लक्ष्य पूरा भएको छ।

(ग) पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्गको बर्दिबास-निजगढ खण्डको लालबन्दी क्षेत्रमा रहेको २२५ मि. कालिन्जोर पुल सम्पन्न भएको तथा १७५ मि. फुलजोर पुलको आंशिक निर्माण कार्य भएको छ।

(घ) जयनगर-जनकपुर-कुर्था रेल खण्डमा रेल सञ्चालनका लागि २ सेट DEMU TRAIN खरिद कार्यका लागि खरिद सम्झौता भई सो प्राप्त हुने क्रममा रहेको छ।

(ङ) बर्दिबास-निजगढ खण्डको थप ४० कि.मि. ट्र्याक बेड निर्माण कार्यका लागि ठेक्का बन्दोबस्त भई निर्माण कार्य अगाडि बढाइएको छ।

(४) शहरी विकास

व्यवस्थित शहरी विकास मार्फत शहरी सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने अभियान अन्तर्गत एकीकृत शहरी विकास योजना तर्जुमा गरी नेपाल सरकार तथा वैदेशिक स्रोतको परिचालन समेतबाट देहायबमोजिमका शहरी पूर्वाधार विकाससम्बन्धी कार्यहरू भएका छन्ः

(क) एकीकृत कार्यमूलक योजना अन्तर्गत १८५ वटा नगरपालिकाको व्यवस्थित शहरी विकासलाई निर्देशित गर्न एकीकृत शहरी विकास योजना तर्जुमाको क्रममा १२ वटा प्याकेजको प्रारम्भिक प्रतिवेदन तथा सात वटा प्याकेजको स्थलगत प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ।

(ख) सघन शहरी विकास कार्यक्रम अन्तर्गत तराई मधेशका सदरमुकामका २० नगरपालिकाहरूमा शहरी पूर्वाधार विकास गर्न विभिन्न प्याकेजमा कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा रहेको तथा सडक कालोपत्रे ३५० कि.मि., नाला २९१ कि.मि., बसपार्क २ वटा, हाट बजार ५ वटा, मनोरञ्जन पार्क ४ वटा र पोखरी २ वटाको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

(ग) एशियाली विकास बैंकको सहयोगमा सञ्चालित मझौला सहर एकीकृत शहरी वातावरणीय सुधार आयोजना (विराटनगर, वीरगञ्ज, काभ्रे), एकीकृत शहरी विकास आयोजना (धरान, जनकपुर, नेपालगञ्ज, सिद्धार्थनगर) र क्षेत्रीय शहरी विकास आयोजना (विराटनगर, वीरगञ्ज, सिद्धार्थनगर, नेपालगञ्ज) अन्तर्गत यस आ.व.मा ढल/सतही ढल २२.०३९ कि.मि., सडक सुधार/सडक निर्माण ३९.११३ कि.मि., खानेपानी पाइप लाइन ७१.२३ कि.मि, सतही ड्रेन निर्माण/सुधार अन्तर्गत RCC Pipe Laying १०.५३ कि.मि., खानेपानी पुनर्स्थापना ५८.६७२ कि.मि., सडक ड्रेन/स्ट्रोम ड्रेन ३०.८८ कि.मि., नाला ३ कि.मि., वीरगञ्जस्थित एकीकृत फोहोरमैला प्रशोधन केन्द्र ४९% र एकीकृत फोहोरमैला व्यवस्थापन केन्द्रको ८५.५७% निर्माण भएको छ।

(घ) धोबीखोला करिडोर सुधार आयोजना अन्तर्गत धोबीखोला करिडोर सुधार आयोजना कालो पुलदेखि बीमा समिति पुलसम्म दुवै किनारमा गरी ५ कि.मि. सडक निर्माण सम्पन्न गरी बाँकी निर्माण कार्य चालू अवस्थामा रहेको छ। खैरो पुलदेखि राम मन्दिरसम्म विभिन्न स्थानमा गरी ४ कि.मि. लन्चिङ्ग निर्माण भई चालू अवस्थामा रहेको छ। खैरो पुलदेखि बैजनी पुलसम्म ५.५ कि.मि. खोला सफा गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

(ङ) १३ वटा स्मार्ट सिटी (लुम्बिनी, निजगढ, पालुङ्गटार, धनकुटा, मिर्चौया, चन्द्रपुर, काभ्रे उपत्यका, भरतपुर, वालिङ, तुलसीपुर, दुल्लु, अमरगढी र टीकापुर) विकासका लागि राष्ट्रिय सूचकको मस्यौदाका साथै गुरुयोजनाको अन्तिम मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भएको छ। स्मार्ट सिटी विकासका लागि आधारभूत शहरी पूर्वाधार विकासको कार्य भइरहेको छ।

(च) वाग्मती नदी र यसका सहायक नदीहरूलाई फोहोर मुक्त बनाइ अतिक्रमणबाट जोगाउन र वाग्मती सभ्यताको पुनर्स्थापनाका लागि गठित अधिकार सम्पन्न वाग्मती सभ्यता एकीकृत विकास समिति अन्तर्गत ८ कि.मि. ढल, १ कि.मि. सडक र ८ कि.मि. नदी नियन्त्रण सम्पन्न गर्नुका साथै वाग्मती सौन्दर्यीकरण कार्यक्रममा ४३ वटा हरियाली पार्क निर्माण, सिनामङ्गलदेखि थापाथली पुलसम्म ४३८ सोलार बत्ती जडान भएको, साथै हनुमन्ते, नक्खु र बल्खु खोलामा तटबन्ध, ढल र सडक सुधारको कार्य एकीकृत रूपमा शुरु गरिएको छ।

(छ) अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध बस्ती विकास गर्न नयाँ सहर आयोजना अन्तर्गत तराई मधेश र हुलाकी लोकमार्गमा अवस्थित १५ वटा नयाँ सहरहरू (गौरीगञ्ज, रंगेली, महागढीमाई, ईश्वरपुर, शम्भुनाथ, वलवा र सरपल्लो, राजापुर, वर्दघाट, बेलौरी, भजनी) को मस्यौदा

प्रतिवेदनहरू प्राप्त भएको, कुल **२७** वटा नयाँ सहरमा पूर्वाधार विकास अन्तर्गत सडक स्तरोन्नति, ड्रेन निर्माण, पार्क निर्माण र हाट बजार निर्माण कार्य गरिएको छ।

(ज) शहरी सडक विस्तार कार्यक्रम अन्तर्गत काठमाडौं उपत्यकाको विभिन्न भागमा सडक चौडा गर्ने, पर्खाल लगाउने, सार्ने तथा सुधार गर्ने (क्षतिपूर्ति र योजना तयार समेत) कार्य **४८.५** कि.मि. सम्पन्न भएको छ।

(५) भवन निर्माण

(क) बहुप्रकोप प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि राष्ट्रिय भवन संहिताको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई निरन्तरता दिँदै भवन संहिताको नियमन गरिएको छ। केही महत्त्वपूर्ण भवनहरू र सभा हलहरूको निर्माण कार्य शुरु भएको छ। संघीय संसद् भवन, ललितपुरको भैंसेपाटीस्थित जग्गामा प्रदेश प्रमुख र मुख्य मन्त्रीहरूका लागि सम्पर्क कार्यालय तथा आवास र सैंवु भैंसेपाटीमा मन्त्री निवासका लागि आधुनिक प्रकृतिका भवन निर्माणका लागि समेत खरिद प्रक्रिया शुरु गरिएको छ। झापाको दमकमा भ्यू-टावर तथा देशका विभिन्न जिल्लाहरूमा **२६** वटा सभा हलहरू निर्माण भइरहेका छन् भने **५** वटा सम्पन्न भइसकेका छन्।

(ख) भवन निर्माण कार्य अन्तर्गत संघीय संसद् भवनको डिजाइन कार्य सम्पन्न भई बोलपत्र आह्वान भएको छ। प्रदेश प्रमुख र मुख्य मन्त्री सम्पर्क कार्यालयको अस्थायी व्यवस्थापन भएको र निर्माण कार्यका लागि बोलपत्र प्रकाशन भएको तथा मन्त्री निवासको बोलपत्र प्रकाशन भएको छ। प्रधानमन्त्री आवासको नयाँ भवन निर्माण कार्य शुरु भएको छ। यसैगरी **५** वटा एकीकृत सरकारी कार्यालय भवनको निर्माण सम्पन्न गरिएको छ।

(६) स्थानीय पूर्वाधार

मुलुक संघीय प्रणालीको अभ्यासको क्रममा रहेको छ। विकास निर्माण र सेवा प्रवाहमा सन्निकटताको सिद्धान्त अनुसार स्थानीय तहबाट जनताको घरदैलोको सरकारको रूपमा जनचाहना अनुसार सरोकारवालाहरूको सहभागितामा स्थानीय पूर्वाधारको विकास गर्ने अभ्यासको थालनी भइसकेको छ। यसै क्रममा यस आ.व.मा स्थानीय पूर्वाधार निर्माणमा देहायका उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(क) सडकतर्फ ग्रामीण सडक स्तरोन्नति (कालोपत्रे सहित)- **६०५** कि.मि., नयाँ ट्र्याक- **४८.९** कि.मि., ग्राभेल सडक निर्माण- **२२६** कि.मि., ग्राभेल सडक निर्माण- **२२६** कि.मि. र सडक मर्मत सम्भार (नियमित र आवधिक)- **८,४३६** कि.मि. सम्पन्न भएका छन्। **७३** वटा सडक पुल र **५२४** वटा झोलुङ्गे पुल निर्माण सम्पन्न भएका छन्।

(ख) **३५१** वटा खानेपानी आयोजना तथा **३५६** वटा साना सिँचाइ सम्पन्न भएका छन्। खानेपानी योजनाबाट **१,१९,६१२** जना लाभान्वित भएका छन्। **१५,६८,३९१** कार्य दिन बराबर रोजगारी सिर्जना भएको छ।

(ग) सडक पुल, सडक, ल्यान्डफिल साइट लगायत विभिन्न विषयका **४०** वटा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनहरू स्वीकृत भएका छन्।

(घ) ढुङ्गा, गिट्टी, बालुवा उत्खनन, बिक्री तथा व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्डको अन्तिम मस्यौदा तयार भएको छ।

(७) वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धान

राष्ट्रको समृद्धि वैज्ञानिक कृषि प्रणालीबाट मात्र सम्भव छ भन्ने कुरा मनन गर्दै यो वर्ष वैज्ञानिक एवम् व्यावसायिक कृषि प्रणालीबाट रोजगारीको सिर्जना हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गर्दै संघीय ढाँचाअनुसार कृषिको विकास गर्ने, माटो र वातावरण अनुकूल कृषि बालीका जातहरू सिफारिस गर्ने र किसानको पहुँच प्रविधिसम्म पुऱ्याउने कार्य भएका छन्। नवीनतम खोज अनुसन्धान गर्ने युवाहरूलाई पुरस्कृत र प्रोत्साहन गरिनुका साथै नेपालको राष्ट्रिय झण्डा अङ्कित भू-उपग्रह अन्तरिक्षमा प्रक्षेपण गरिएको छ। वैज्ञानिक अध्ययन अनुसन्धानका क्षेत्रमा देहायका कार्य र उपलब्धि भएका छन्:

(क) नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्बाट विभिन्न बालीका **११** वटा जात उन्मोचन हुनुका साथै ४७ वटा जात दर्ता भई सिफारिस भएको छ। कृषि तथा पशुपन्छी क्षेत्रमा **१९** वटा प्रविधि विकास भएको र **७६** बालीहरूको **५३९** स्थानीय जातहरू सङ्कलन गरी जैविक विविधता संरक्षण गरिएको छ।

(ख) कृषि/पशु विज्ञान विषयमा स्नातकोत्तर अध्ययनरत **२२** जना विद्यार्थीहरूलाई शोधकार्यका लागि अनुदान उपलब्ध गराइएको छ।

(ग) कृषि तथा वन विज्ञान विश्वविद्यालयका **१८५** जना कृषि स्नातक इन्टर्नबाट करारमा ब्लक, जोन तथा सुपरजोनहरूमा अध्ययन अनुसन्धान कार्य गराइएको छ।

(घ) कृषि यान्त्रिकीकरण अन्तर्गत "चिनो कुटक" विकास गरी कृषकहरूमा प्रविधि प्रसार गरिएको छ।

(ङ) बोयर बाख्राको स्रोत केन्द्रबाट बोयरका क्रसहरू उत्पादन भई विभिन्न जिल्लाका किसानहरूलाई वितरण गरिएको छ।

(च) वैज्ञानिक खोज तथा अनुसन्धानमा संलग्न नवप्रतिभाहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले सञ्चालन भएको प्रतिस्पर्धात्मक वैज्ञानिक अनुसन्धान वृत्ति कार्यक्रम अन्तर्गत **२०** जना प्रतिभावान व्यक्ति तथा एउटा संस्थालाई अनुसन्धान वृत्ति उपलब्ध गराइएको छ।

(छ) नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान (NAST) का नेपाली वैज्ञानिक सहितको टोलीले जापानमा NEPSAT-**१** नामक नानो स्याटलाइट अनुसन्धान तथा विकास गरेको छ। **२०७६** असार **२** गते (June **१७**) NAST को लोगो सहित नेपालको झन्डा अङ्कित NEPSAT-**१** नामको भू-उपग्रह अन्तरिक्षमा तैनाथ गरिएको छ।

(ज) वैज्ञानिक अध्ययन, अनुसन्धान एवम् विज्ञान र प्रविधिको आविष्कार, उन्नयन र विकासका लागि वैज्ञानिक, प्राविधिक, बौद्धिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षणका लागि वनस्पति अध्ययन, अनुसन्धान तथा बजारीकरण कार्यक्रम मार्फत फर्मुलेटेड प्रोडक्ट उत्पादन तथा गुणस्तर निर्धारणमा जुम्ला र कोशी नामक अत्तर ४०० थान उत्पादन भई सो प्रविधि जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधन कम्पनीलाई हस्तान्तरण गरिएको छ।

(झ) राष्ट्रिय हर्वेरियम तथा वनस्पति प्रयोगशाला, गोदावरीमा संरक्षित वनस्पतिका १ लाख ७० हजार हर्वेरियम नमूनामध्ये आ.व. **२०७३/७४** सम्म **१७,५३५** वटा, **२०७४/७५** मा **५,९४७** वटा र आ.व. **२०७५/७६** मा **१२,५७७** वटा हर्वेरियम नमूनाको डिजिटाइजेशन सम्पन्न भएको छ।

(८) जनसाङ्ख्यिक तथ्याङ्क विकास

राष्ट्रिय तथ्याङ्क प्रणालीलाई समयसापेक्ष रूपमा विकास गर्दै तथ्याङ्कीय गतिविधिहरूलाई प्रभावकारी तवरले अगाडि बढाउन तथ्याङ्क प्रणालीको विकासका लागि राष्ट्रिय रणनीति कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। विद्यमान तथ्याङ्क ऐन, **२०१५** लाई एकीकरण तथा संशोधन गरी नयाँ तथ्याङ्क ऐन तर्जुमाको प्रक्रिया अघि बढाइएको छ। तथ्याङ्क विकासतर्फ यस आ.व.मा भएका प्रमुख कार्य एवम् उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

(क) नेपालको संविधानले परिलक्षित गरे अनुसार सबैलाई सूचना एवम् तथ्याङ्कमा पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ मेटाडाटा सहित सूचकहरू भएको खुला तथ्याङ्क प्रणालीमा आधारित अनलाइन राष्ट्रिय तथ्यगत विवरण प्रणाली (National Data Profile) को विकास गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(ख) नेपालमा पहिलो पटक “राष्ट्रिय आर्थिक गणना, **२०७५**” को कार्य केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग मार्फत सञ्चालन भई सोको अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशन तथा सार्वजनिक गरिएको छ। यस गणनाबाट संघीय शासकीय स्वरूप अनुरूप संस्थागत रूपमा आर्थिक गतिविधिमा संलग्न जनसाङ्ख्यिक एवम् उद्योग प्रतिष्ठानहरूको तथ्याङ्कको आधार तयार भएको छ।

(ग) “नेपाल श्रमशक्ति सर्वेक्षण तेस्रो” सम्पन्न गरी अन्तिम प्रतिवेदन प्रकाशन तथा सार्वजनिक गरिएको छ। श्रमशक्ति सर्वेक्षणबाट 19th International Conference on Labor Statistics (ICLS) अनुसारको अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा मान्य र तुलनायोग्य विधि, परिभाषा र अवधारणा अनुरूप नेपालको रोजगारी, बेरोजगारी, अर्ध बेरोजगारी, श्रमको अल्प उपयोग दर जस्ता महत्त्वपूर्ण सूचकहरू र श्रमशक्तिसम्बन्धी आधारभूत तथ्याङ्क उपलब्ध भएको छ।

(घ) वि.सं. **२०७८** मा राष्ट्रिय जनगणना गर्ने प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय जनगणना सञ्चालन तथा व्यवस्थापन आदेश, **२०७६** जारी गरी राष्ट्रिय जनगणना सम्पन्न गर्न पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्।

(९) सूचना प्रविधिको विकास

शासन व्यवस्था र विकास निर्माणका हरेक क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको सञ्जालीकरण गरी डिजिटल नेपालको अवधारणा कार्यान्वयन गर्दै सूचना प्रविधिको विकास र विस्तारका क्षेत्रमा देहायका प्रमुख क्रियाकलापहरू सम्पादन भएका छन्।

(१०) सूचना प्रविधि

(क) सूचना प्रविधिको प्रयोग र त्यसबाट हुनसक्ने अपराधजन्य गतिविधि पूर्वानुमान गर्न, साइबर सुरक्षाका लगि निरन्तर अनुगमन गरी अपराधजन्य गतिविधिलाई नियन्त्रण गर्न तथा राष्ट्रिय सुरक्षा, अर्थ व्यवस्था

र अन्य सामाजिक सुरक्षासँग सम्बन्धित सूचना प्रविधि प्रणालीमा अवरोध भएमा तत्काल समस्या समाधान गरी सञ्चालनमा ल्याउन सूचना प्रविधि आकस्मिक सहायता समूह गठन गरिएको र त्यसको प्रत्यक्ष निगरानीमा रहने गरी राष्ट्रिय साइबर सुरक्षा अनुगमन केन्द्रको स्थापना भएको छ।

(ख) प्राकृतिक प्रकोप, आगलागी, साइबर हमला, मानवीय त्रुटि वा अन्य दुर्घटना भएको खण्डमा सरकारी सूचना तथा तथ्याङ्क सुरक्षित गर्न र विद्युतीय सेवाहरू अवरुद्ध हुन नदिन हेटौंडामा Disaster Recovery Centre सञ्चालनमा आउनुका साथै सरकारी निकायहरूका सबै तथ्याङ्क उक्त केन्द्रमा सुरक्षित राख्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ग) नेपाल सरकारका विद्युतीय अभिलेखहरूको सुरक्षित भण्डारण तथा सरकारी विद्युतीय सेवाहरू होस्ट गर्न थप तीन वटा डाटा सेन्टर र दूरसञ्चार तथा इन्टरनेट सेवा प्रदायकहरू बीच इन्टरनेट ट्राफिक सहज रूपमा आदान प्रदान गर्न दुई वटा इन्टरनेट एक्सचेञ्ज सेन्टर स्थापना कार्य अगाडि बढाइएको छ।

(घ) विद्युतीय माध्यमबाट चिठ्ठी पत्र, सूचना, निर्णय, कागजात समेतका विवरण आदान प्रदान गर्न विद्युतीय पत्राचार (इ-मेल) व्यवस्थापन निर्देशिका, **२०७५** स्वीकृत भई **२१७** वटा सरकारी कार्यालयका **४,१३४** Domain-wise र Nepal.gov.np मा ४,७१४ जनाको गरी जम्मा ८,८४८ इ-मेल खातालाई थप सुरक्षित एवम् भरपर्दो बनाउन **१०** हजार प्रयोगकर्ता लाइसेन्स सहितको Enterprises e-mail तथा e-mail security सफ्टवेयर खरिद गरी केन्द्रीकृत इ-मेल सेवा सञ्चालन गरिएको छ।

(ङ) नेपाल सरकारको राजस्व भुक्तानी, आय, व्यय, खर्च आदि ई-पेमेण्ट मार्फत गर्न National Payment Gateway सञ्चालनसम्बन्धी सफ्टवेयर खरिद गरी राष्ट्रिय सूचना प्रविधि केन्द्रको सर्भरमा स्थापना गरिएको छ। ई-पेमेण्ट कार्य सञ्चालनका लागि पाँच वटा बैंकहरूलाई प्रणालीमा आबद्ध गरिएको छ।

(च) स्थानीय तहको कार्य सम्पादनलाई सहज, सरल र प्रभावकारी बनाउन, सुशासन कायम गर्न मोबाइल एप्स निर्माण गरी ४१४ वटा स्थानीय तहले उक्त एप्स प्रयोगमा ल्याएका छन्। उक्त एप्सलाई स्थानीय तहहरूको वेबसाइटसँग आबद्ध गरी आवश्यक डाटा/विवरण वेबसाइटबाट नै अद्यावधिक हुने व्यवस्था गरिएको छ।

(छ) विद्युतीय माध्यमबाट सरकारी कार्य सञ्चालन तथा सेवा प्रवाह गर्न सूचना प्रविधि प्रणालीको संरचनामा एकरूपता कायम गर्न, मानकीकरण गर्न र त्यस्ता सूचना प्रविधि प्रणालीहरूबाट उपलब्ध सूचना तथा सेवामा सबै सरकारी निकायको पहुँच हुनेगरी सञ्चालन हुने व्यवस्था गर्नका लागि "सूचना प्रविधि प्रणाली (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) निर्देशिका, **२०७१**" बमोजिम Government Enterprise Architecture लाई संघीय संरचना अनुरूप अद्यावधिक गर्नेगरी प्रयोगमा ल्याइएको छ।

(ज) सरकारी निकायका मोबाइल एप्सबाट प्रयोगकर्तालाई आवश्यक सामग्री/ विषयवस्तु प्रदान गर्न सरल एवम् सहज इन्टरफेस बनावट, फरक क्षमता भएका व्यक्तिहरूको पहुँच लगायत समयसापेक्ष अत्यावश्यक सूचना/सन्देश प्रवाह गर्न सम्पूर्ण एप्सको एउटै मापदण्ड हुनेगरी कार्य आरम्भ गरिएको छ। सरकारका सम्पूर्ण सूचना प्रविधि प्रणालीमा हुने साइबर सुरक्षा जोखिम व्यवस्थापन तथा न्यूनीकरण गर्न ४१ वटा सरकारी निकायहरूका वेबसाइटहरूको सूचना प्रविधि अडिट सम्पन्न गरिएको छ।

(११) ब्रोडव्याण्ड दूरसञ्चार सेवा

(क) नेपाल टेलिकममार्फत फोर जी सेवा परियोजना शुरु गरिएको छ। हाल मुलुकको ४०% भू-भागमा उक्त सेवा विस्तार भई सञ्चालनमा आएको छ।

(ख) सूचना महामार्ग अन्तर्गत मध्य पहाडी लोकमार्ग र आसपासका जिल्ला सदरमुकाम जोड्ने गरी अप्टिकल फाइबर बिच्छ्याउन तीन प्याकेजमा काम गर्नेगरी विभिन्न सेवा प्रदायकसँग सम्झौता भएको छ।

(ग) सबै स्थानीय तहका कार्यालयहरू, वडा कार्यालयहरू, सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरू र स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा आर्थिक वर्ष **२०७६/७७** भित्र ब्रोडव्याण्ड इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराउने लक्ष्य अनुरूप आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** को अन्त्यसम्म **३१८** वटा स्थानीय तहको कार्यालय, **१,५७४** वडा कार्यालय, **१,५६७** वटा स्वास्थ्य सेवा केन्द्र र **१,८४९** वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयमा ब्रोडव्याण्ड इन्टरनेट सेवा उपलब्ध गराइएको छ।

(घ) स्थानीय टेलिफोन सेवालाई परिवर्तन गरी अप्टिकल फाइबरमार्फत एफ.टी.टी.एच. FTTH (Fiber to Home) सेवा आरम्भ गरिएको छ। सो सेवा अन्तर्गत एउटै अप्टिकल फाइबरमार्फत प्रयोगकर्ताहरूलाई टेलिफोन, उच्च गतिको आई.पी. प्रविधिमा आधारित इन्टरनेट तथा अडियो तथा भिडियो सेवा पनि प्रदान गर्नेगरी हाल **१६** जिल्लामा उक्त सेवा सञ्चालनमा आएको छ। त्यस्तै गरी काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाको सिपाघाटमा नेपाल टेलिकमको स्थानीय टेलिफोन सञ्चालनका लागि निर्मित कुल **१२८** लाइन जडित क्षमता रहेको MSAN एक्सचेञ्जमा शतप्रतिशत ए.डी.एस.एल. सेवा पनि उपलब्ध गराइएको छ।

(ङ) मनाङ्ग जिल्लाको फु गाउँपालिकामा जी.एस.एम. मोबाइल सेवाको बी.टी.एस. टावर निर्माण गरी टेलिफोन मोबाइल सेवा सञ्चालन गर्ने कार्य शुरु भएको छ। छार्का पाङ्चुङ्, काईके गाउँपालिकाको दुई, दुई वटा वडा र खानीगाउँ, फोक्सुण्डो ताल आसपास अत्याधुनिक दूरसञ्चार सेवा र उपल्लो डोल्पा स्थित मुकोटमा भि-स्याट प्रणालीमा आधारित मोबाइल टावर र **३, ७०४** मिटर उचाइमा रहेको शे-फोक्सुण्डोमा मोबाइल टावर जडान गरी दूरसञ्चार सेवा प्रवाह गरिएको छ।

(१२) विद्युतीय सञ्चार माध्यम

(क) राष्ट्रिय प्रसारण नियमावली, **२०५२** को नियम ४क.बमोजिम काठमाडौं उपत्यकामा सञ्चालित सवै केवल टेलिभिजनहरूलाई डिजिटल प्रणालीमा रूपान्तरण गरिएको छ। नेपाल टेलिभिजनका सम्पूर्ण च्यानल High Definition (HD) Format मा रूपान्तरण गरी प्रसारण आरम्भ भएको छ र **१९** वटा प्रसारण केन्द्रमध्ये ८ वटामा डिजिटल भू-सतही प्रसारणको कार्य सम्पन्न भई **११** वटा केन्द्रका लागि ट्रान्समिटर खरिद गर्न सम्झौता भएको छ।

(ख) प्रदेश नं. **१** को विराटनगरमा तारिणी प्रसाद कोइराला सञ्चार ग्रामको भवन निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

२.२.७. प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति

प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण संवर्द्धन र उपयोग सम्बन्धमा संविधानको धारा ५१ को खण्ड (छ) ले निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. राष्ट्रिय हित अनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संवर्द्धन र वातावरण अनुकूल दिगो रूपमा उपयोग गर्ने र स्थानीय समुदायलाई प्राथमिकता र अग्राधिकार दिँदै प्राप्त प्रतिफलहरूको न्यायोचित वितरण गर्ने,

२. जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने,

३. नवीकरणीय ऊर्जाको उत्पादन तथा विकास गर्दै नागरिकका आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि सुपथ र सुलभ रूपमा भरपर्दो ऊर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने तथा ऊर्जाको समुचित प्रयोग गर्ने,

४. जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र नदीको व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिँचाइको विकास गर्ने,

५. जनसाधारणमा वातावरणीय स्वच्छतासम्बन्धी चेतना बढाइ औद्योगिक एवम् भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्न सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पन्छी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग गर्ने,

६. वातावरणीय सन्तुलनका लागि आवश्यक भूभागमा वन क्षेत्र कायम राख्ने,

७. प्रकृति, वातावरण वा जैविक विविधतामाथि नकारात्मक असर परेको वा पर्नसक्ने अवस्थामा नकारात्मक वातावरणीय प्रभाव निर्मूल वा न्यून गर्न उपयुक्त उपायहरू अवलम्बन गर्ने,

८. वातावरण प्रदूषण गर्नेले सो बापत दायित्व व्यहोर्नुपर्ने तथा वातावरण संरक्षणमा पूर्व सावधानी र पूर्वसूचित सहमतिजस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने,

९. प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्व सूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवम् पुनर्स्थापना गर्ने।

प्राकृतिक स्रोतसम्बन्धी नीतिको कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

(१) ऊर्जा

(क) जलविद्युत क्षेत्रमा **२०७६** असारसम्म **३३६** वटा (**१७,७०९** मेगावाट) सर्भे अनुमतिपत्र वितरण गरिएको छ भने **१८८** वटा (**७,९५१** मेगावाट) उत्पादन अनुमतिपत्र लिई निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन्। त्यसैगरी **१२८** वटा प्रसारण लाइन सर्भे अनुमतिपत्र तथा **११३** वटा प्रसारण लाइन अनुमतिपत्र वितरण गरिएको छ।

(ख) बूढीगण्डकी जलाशययुक्त आयोजना (**१,२००** मेगावाट) को निर्माणका लागि आ.व. **२०७५/७६** मा गोरखा र धादिङ जिल्लातर्फको गरी **६०१६** जग्गाधनीलाई **१८,५२३** रोपनी जग्गाको मुआब्जा बापत **११** अर्ब **३१** करोड ९ लाख रुपैयाँ वितरण भई आ.व. **२०७५/७६** सम्म **१३,१११** जग्गाधनीलाई **४४,१२०** रोपनी जग्गाको मुआब्जा बापत **२६** अर्ब **५०** करोड **३१** लाख रुपैयाँ वितरण भएको छ।

(ग) **४५६** मेगावाट क्षमताको माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाको यस आ.व. को अन्त्यसम्ममा ९९ प्रतिशत भौतिक कार्य सम्पन्न भएको छ भने Vertical Shafts को **६६** मिटर Steel Lining कार्य सम्पन्न भएको छ।

(घ) ३३ के.भी. र ११ के.भी. का गरी कुल ४० हजार ६ सय ३३ किलोमिटर वितरण लाइन तथा ६६ के.भी. भन्दा माथिका ७ सय ५७ किलोमिटर प्रसारण लाइन निर्माण भएको छ।

(ङ) ११२ मेगावाट विद्युत थप उत्पादन भई हालसम्म विद्युत जडित क्षमता १,२२० मेगावाट पुगेको छ। त्यसैगरी प्रतिव्यक्ति विद्युत खपत १९८ किलोवाट घण्टाबाट आ.व. २०७५/७६ सम्म २४५ किलोवाट घण्टा पुगेको छ। विद्युतमा पहुँच प्राप्त घरधुरी सङ्ख्या ४ लाख २० हजार थप भई आ.व. २०७५/७६ सम्म ४४ लाख ७० हजार पुगेको छ।

(च) वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन केन्द्र र राष्ट्रिय ग्रामीण तथा नवीकरणीय ऊर्जा कार्यक्रम अन्तर्गत निम्न कार्यहरू सम्पन्न भएका छन् :

- वायु/सौर्य ऊर्जा मिश्रित प्रणालीमार्फत ३३ किलोवाट विद्युतीकरण गरिएको,
- विपन्न, दलित, सीमान्तकृत समुदायमा ८ सय ७८ वटा कृषि सिँचाइका लागि सौर्य पम्प जडान गरिएको,
- दलित, लोपोन्मुख आदिवासी, जनजाति लगायत लक्षित वर्गका लागि ३ हजार ७ सय ६८ वटा घरायसी बायो ग्याँस जडान, १५ हजार वटा सौर्य विद्युत प्रणाली जडान र १३ हजार १ सय २ वटा Portable Metallic चुलो जडान गरिएको,
- राष्ट्रिय स्तरका धार्मिक धाम लगायतका २२ वटा स्थानमा सडक सौर्यबत्ती जडान गरिएको,
- गाउँपालिका, वडा, सामुदायिक विद्यालय, स्वास्थ्य चौकीमा ४ सय ७० वटा सौर्य ऊर्जा जडान गरिएको,
- लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाबाट १ हजार ४ सय ५३ किलोवाट विद्युत उत्पादन गरिएको,
- ६० हजार ४ सय ५४ वटा सौर्य विद्युत प्रणाली जडान गरिएको,
- ३० वटा सौर्य खानेपानी तथा सिँचाइ पम्प जडान गरिएको,
- २९ हजार ९ सय १३ वटा सुधारिएको फलामे चुलो जडान गरिएको,
- ९ हजार ४ सय ५१ वटा घरायसी बायो ग्याँस जडान गरिएको,
- २५ वटा संस्थागत तथा सामुदायिक बायो ग्याँस प्लान्ट जडान गरिएको,
- २ सय ७५ किलोवाट सौर्य मिनी ग्रिड प्रणाली जडान गरिएको,
- ३३ वटा शहरी तथा व्यावसायिक बायो ग्याँस प्लान्ट जडान गरिएको,
- ३९ वटा सौर्य ड्रायर तथा सौर्य कुकर जडान गरिएको छ।

(२) खानेपानी

दिगो विकासको लक्ष्य नं. ६ लाई मध्यनजर गरी आयोजनाहरू सञ्चालनमा आएका छन्। सो अन्तर्गत सबैमा खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँच, मध्यम तथा उच्चस्तरको खानेपानीको पहुँच वृद्धि तथा फोहोर पानी प्रशोधन गरी खोला तथा भूमिगत जलस्रोतको गुणस्तर सुधारका कार्य सञ्चालन गरिनुका साथै व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना गर्ने कार्यको शुरुवात गरिएको छ। समुदाय आफैँले स्रोत व्यवस्थापन गरी लागत

उठ्तीको आधारमा आयोजना सञ्चालन गरिएको छ, जसले गर्दा योजनामा लाभग्राहीको अपनत्व तथा स्रोत व्यवस्थापनमा समेत सहजता आएको छ। यस क्षेत्रमा हासिल भएका मुख्य उपलब्धिहरू निम्नानुसार छन्:

(क) राष्ट्रिय गौरवको मेलम्ची खानेपानी आयोजनाको समग्र भौतिक प्रगति ९४.१२% भएको छ। आ.व. २०७६/७७ भित्र मेलम्चीको दैनिक १७ करोड लिटर पानी सुन्दरीजल पथान्तरण गर्ने लक्ष्यसहित सुरुङ्ग निर्माणका बाँकी कार्यहरू तथा हेडवर्क्सको निर्माण भइरहेको छ। मेलम्ची दोस्रो चरण अन्तर्गत याँग्री र लार्केबाट थप दैनिक ३४ करोड लिटर पानी पथान्तरण गरी मेलम्चीमा मिसाउने गरी आयोजनाको विस्तृत इन्जिनियरिङ्ग डिजाइन कार्य भइरहेको छ। काठमाडौं उपत्यकाभित्र कुल ७७ कि.मि. थोक वितरण प्रणालीमध्ये करिब १५.६१ कि.मि. थोक वितरण प्रणाली र ११५० कि.मि. खानेपानी वितरण प्रणाली सञ्जालमध्ये १५५ कि.मि. वितरण प्रणाली तथा यस आ.व. सम्ममा १० वटा मध्ये ९ वटा टङ्की निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(ख) यस आ.व.मा थप ६ वटा जिल्ला खुला दिसा मुक्त घोषणा भई हालसम्म खुला दिसा मुक्त जिल्ला सङ्ख्या ६६ पुगेको तथा हालसम्म आधारभूत स्तरको सरसफाइ सेवाबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या ९९.७ प्रतिशत पुगेको छ।

(ग) गोकर्णबाट गुह्येश्वरीसम्म वाग्मती नदीमा मिसिएको फोहोर पानीलाई नदीको दुवै किनारामा Interceptor ढल निर्माण गरी सम्पूर्ण फोहोर पानीलाई प्रशोधन गर्ने उद्देश्यले विगतमा आंशिक रूपमा सञ्चालनमा रहेको प्रशोधन केन्द्रलाई समेत सुधार गरी दैनिक ३ करोड २४ लाख लिटर क्षमताको अत्याधुनिक प्रशोधन प्रणाली सहितको फोहोर पानी प्रशोधन केन्द्र निर्माण कार्य ९२.६ प्रतिशत सम्पन्न भएको छ। काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न नदीहरूमा निःसृत फोहोर पानीलाई प्रशोधन गर्न हाल थप दैनिक १० करोड ५७ लाख लिटर क्षमताको फोहोर पानीलाई प्रशोधन गर्ने संरचना निर्माण भइरहेको छ।

(घ) खासगरी सुख्खा र पहाडी बस्तीहरूमा खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराउन एक हजार मिटर माथिसम्म पानी पम्प गर्ने प्राविधिक रूपमा जटिल प्रकृतिका दुई वटा मल्टीस्टेज लिफ्ट प्रणालीका आयोजना मार्फत १८,५६१ जनसङ्ख्यालाई उच्च तथा मध्यमस्तरको खानेपानी सेवा उपलब्ध गराइ खानेपानीकै अभावमा बस्ती विस्थापित हुनसक्ने अवस्थाबाट जोगाइएको छ। आगामी ५ वर्षमा क्रमागत २९ वटा यस प्रकारका बृहत् १,४०० मिटर उचाइसम्म पानी पम्प गर्ने जलवायु अनुकूलित वृहत् खानेपानी आयोजना सम्पन्न गरी करिब ३ लाख जनसङ्ख्यालाई सेवा पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ।

(ङ) आकस्मिक र विपद् व्यवस्थापन तथा ग्रामीण बस्तीहरूलाई समेत सेवा प्रदान गर्न ७ वटै प्रदेशमा १/१ वटाको दरले वाटर एम्बुलेन्स (पानी परीक्षण घुम्ती भ्यान) उपलब्ध गराइ सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(च) सन् २०१० सम्म ८०.४०% जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानी सेवा पुगेकोमा हाल ८९% जनसङ्ख्यालाई आधारभूत खानेपानी सेवा पुगेको छ। यस अवधिमा ५,०८,२२० जनसङ्ख्या आधारभूत खानेपानी सेवाबाट लाभान्वित भएका छन्।

(छ) सन् २०१५ सम्म १५% जनसङ्ख्यालाई उच्च तथा मध्यमस्तरको गुणस्तरीय खानेपानी सेवा पुगेकोमा हाल उक्त सेवास्तरको खानेपानी २१% जनसङ्ख्यालाई उपलब्ध भएको छ। यस आ.व.मा २१ वटा

शहरी तथा अर्ध शहरी खानेपानी आयोजनाहरू सम्पन्न भई **२,६२,६८१** जनसङ्ख्या उच्च तथा मध्यमस्तरको खानेपानी सेवाबाट लाभान्वित भएका छन्।

(ज) **२०७२** सालको विनाशकारी भूकम्पबाट क्षति पुगेका **१३००** भन्दा बढी खानेपानी आयोजनामध्ये यस अवधिमा भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त **५०८** वटा खानेपानी आयोजनाको पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना कार्य सम्पन्न भई खानेपानी सेवाबाट **२,१३,९४२** जनसङ्ख्या लाभान्वित भएका छन्।

(३) वन तथा वातावरण

नेपालको प्राकृतिक स्रोतमध्ये वन, जैविक विविधता तथा जलाधार प्रत्यक्ष रूपमा नागरिक जीवनसँग जोडिएको विषय हो। वनको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा दिगो उपयोगका लागि विभिन्न जनसहभागितामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याइएका छन्। जैविक विविधता संरक्षण र पर्या-पर्यटनका लागि संरक्षित क्षेत्र व्यवस्थापन, भू तथा जल संरक्षणका लागि जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम र चुरे संरक्षणका लागि राष्ट्रपति चुरे संरक्षण विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यसै क्रममा वन तथा वातावरण संरक्षणतर्फ देहायका उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्।

(क) नेपालको कुल क्षेत्रफलमध्ये ४४.७४% क्षेत्रफल वनले ओगटेको छ।

(ख) नेपालको कुल क्षेत्रफलको **२३.३९** प्रतिशत भू-भाग संरक्षित क्षेत्र कायम गरिएको छ। संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापनबाट संरक्षित क्षेत्रमा बस्ने **११,४२,५९९** भन्दा बढी जनसङ्ख्या लाभान्वित भएका छन्।

(ग) निजी तथा राष्ट्रिय वनबाट गरी कुल **१** करोड ९४ लाख क्यू. फिट काठ उत्पादन गरिएको छ।

(घ) वि.सं. **२०७१** मा बाघको सङ्ख्या **१९८** वटा रहेकोमा **२०७५** सालमा **२३५** पुगेको छ।

(ङ) यस आ.व.मा **६४** वटा आयोजनाहरूलाई वन क्षेत्रको **५७७.१९६** हेक्टर क्षेत्रफल गरी हालसम्ममा सरकारी जग्गा अन्य प्रयोजनका लागि कुल **१७३३७.७६** हेक्टर जग्गा उपलब्ध गराइएको छ।

(च) सन् **२०२३** सम्ममा करिब **५** अर्ब रुपैयाँ बराबरको कार्बन व्यापारबाट आम्दानी हुनेगरी विभिन्न तयारी गरिएको छ। विश्व बैङ्कसँग सम्झौता गर्नका लागि पूर्व तयारीको कार्यहरू हुनुका साथै तराईका **१३** जिल्लाको कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम दस्तावेज तयार गरी सन् **२०१८** देखि कार्यान्वयनमा रहेको छ।

(छ) **२०४४** हेक्टर जमिनको वन अतिक्रमण हटाई वनको पुनर्स्थापना गरिएको छ। साथै, कुल **२** करोड **५** लाख बिरुवाहरू उत्पादन गरी वितरण गरी ४१०० हेक्टर क्षेत्रफलमा वृक्षरोपण भएको छ।

(ज) संरक्षित क्षेत्र पर्यटकको मुख्य गन्तव्यको रूपमा रहेको छ। आन्तरिक र बाह्य गरी कुल **७** लाख **६** हजार **१** सय **११** जना पर्यटकले सो क्षेत्रमा भ्रमण गरेका छन्। साथै, **१६** लाख आगन्तुकले वनस्पति उद्यान र सदर चिडियाखानामा भ्रमण गरेका छन्। यसबाट देशको वित्तीय क्षेत्रमा पनि सहयोग पुगेको छ।

(झ) ४४ वटा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन स्वीकृत हुनुका साथै **९१** वटा कार्यसूची स्वीकृत भएका छन्।

(ञ) मानव-वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापन गर्नका लागि **५,०६७** घटनाहरूमा रु. ८ करोड ९० लाख राहत वितरण गरिएको छ। साथै, **११०** कि.मि. विद्युतीय तारबार निर्माण र **४५** कि.मि. मर्मत गरिएको छ। संरक्षित क्षेत्रको व्यवस्थापनका लागि **५८३** हेक्टर घाँसे मैदान व्यवस्थापन गरिएको छ।

(ट) वायुको गुणस्तर मापनलाई क्रमशः देशव्यापी बनाउने उद्देश्यका साथ यस आ.व.मा दमक, धनकुटा र वीरेन्द्रनगर गरी ३ ठाउँमा वायु गुणस्तर मापन यन्त्र सहित वायु गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना गरिएको छ।

(ठ) राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ जारी हुनुका साथै वन ऐन, २०४९, साइटिस ऐन, २०७३ र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ मा संशोधन गरिएको छ। त्यसैगरी वन विधेयक र वातावरण संरक्षण विधेयक संघीय संसदमा पेश भएका छन्।

(ड) यस आ.व. को अन्त्यसम्म समुदायद्वारा व्यवस्थित वन तथा अन्य वन देहायबमोजिम रहेको छः

तालिका नं. ६- वनको स्थिति विवरण

क्र.सं.	वनको प्रकार	सङ्ख्या	क्षेत्रफल हेक्टर	घरधुरी सङ्ख्या
१	सामुदायिक वन	२२४१५	२२७२३५६.४६	२९२७३२९
२	साझेदारी वन	३१	७६०१२	८६४०१५
३	कवुलियती वन	७८४६	४५२८२	७६०२८
४	संरक्षित वन	१०	१९०८०९	
५	निजी वन	२४५८	२३६०	
६	धार्मिक वन	३६	२०५४	
७	चक्ला वन	७	१४५७२.१०	
८	मध्यवर्ती सामुदायिक वन	४७६	१३८१८४.१	६४५८७
९	मध्यवर्ती कवुलियती वन	६३	२५७.१६	४०८
१०	मध्यवर्ती निजी वन	११	७.९९	
११	मध्यवर्ती धार्मिक वन	१	३.५६	

(४) सिँचाइ तथा नदी नियन्त्रण

कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन सिँचाइको महत्त्वपूर्ण योगदान रहने हुँदा सिँचाइको विकास र विस्तार गर्न र कृषियोग्य भूमिमा बाह्रै महिना सिँचाइ सुविधा पुऱ्याइ कृषिको उत्पादकत्व बढाउन सिँचाइको दिगो व्यवस्थापन आवश्यक छ। सिँचाइ तथा नदी नियन्त्रणको क्षेत्रमा यस वर्ष देहायका कार्यहरू एवम् उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(क) यस आ.व.मा संघबाट सञ्चालित आयोजनाबाट थप ३,७०५ हेक्टर जमिनमा सिँचाइ सुविधा पुगी हालसम्म करिब १४,७६,७३१ हेक्टर कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइ पूर्वाधार विकास भएको छ भने नदी नियन्त्रण कार्यक्रमतर्फ ५३.७ कि.मि. तटबन्ध निर्माण भएको छ।

(ख) भेरी बबई डाइभर्सन आयोजनाको १२.२ कि.मि. सुरुङ्गको निर्माण कार्य सम्पन्न हुनुका साथै डाइभर्सन हेडवर्कस् तथा पावर हाउसको सिभिल निर्माण कार्यको खरीद सम्झौता भई निर्माण कार्य शुरु भएको छ।

(ग) बबई सिँचाइ आयोजनाको मूल नहर ७.२६ कि.मि. निर्माण भई १२० हेक्टरमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध भएको छ।

(घ) सिक्टा सिँचाइ आयोजनाको पूर्वी मूल नहरको १६ कि.मि. खण्डको ७५% कार्य सम्पन्न भएको छ। २५ कि.मि.सम्म रुख कटान सम्पन्न भएको र पश्चिमी मूल नहरको क्षतिग्रस्त ६ कि.मि. खण्डमा आकस्मिक मर्मत सम्भार कार्य अघि बढेको छ।

(ङ) रानीजमरा कुलरिया सिँचाइ आयोजनाको लम्की मूलनहर विस्तारका लागि ८ कि.मि. खण्डको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। इन्टेकमा ८ मध्ये ४ वटा गेटहरूको जडान कार्य सम्पन्न हुनुका साथै पावर हाउसको ४५% निर्माण सम्पन्न भएको छ ।

(च) महाकाली सिँचाइ आयोजनाको २ कि.मि. र प्रगन्ना तथा वडकापथ सिँचाइ आयोजनाको १.५ कि.मि. मूल नहर निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(छ) सुनकोशी मरिन डाइभर्सन बहुउद्देश्यीय आयोजनाको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (DPR) तयार भएको छ।

(ज) सिँचाइ क्षेत्रको योजनाबद्ध विकासका लागि २५ वर्षे गुरुयोजना तयार भएको तथा एकीकृत ऊर्जा तथा सिँचाइ विशेष कार्यक्रम अन्तर्गत ५७ वटा सिँचाइ उप-आयोजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन भएको छ।

(झ) सर्लाही तथा रौतहट जिल्लामा ४० हजार हेक्टर क्षेत्रफलमा सिँचाइका लागि एक हजार डिप ट्युववेलको सम्भाव्यता अध्ययन भएको छ।

(ञ) कालीगण्डकी तिनाउ डाइभर्सन आयोजनाको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययनको फिल्ड प्रतिवेदन तयार भई सुरुङ्गको भौगर्भिक अध्ययनको कार्य समेत सम्पन्न भएको छ।

(ट) विगत ६ वर्षदेखि आयोजना हुन नसकेको नेपाल-भारत संयुक्त जलस्रोत समिति तथा विगत ३ वर्षदेखि हुन नसकेको नेपाल-भारत संयुक्त स्थायी प्राविधिक समितिको बैठक २०१९ जनवरीमा नयाँ दिल्लीमा सम्पन्न भई नदी नियन्त्रण कार्यमा भारतीय सहयोग प्राप्त हुने तथा सीमाक्षेत्रमा हुने डुबान, कटान समस्या समाधानका लागि नियमित रूपमा संयुक्त निरीक्षण गरी उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने र टनकपुर लिंक नहर निर्माणको कार्य अघि बढाउने सहमति भएको छ।

(ठ) कोशी गण्डक आयोजना संयुक्त समितिको बैठक २०१८ नोभेम्बरमा काठमाडौंमा सम्पन्न भई कोशी तथा गण्डक आयोजनाहरूबाट पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने तथा नेपाली भूभागमा कटान डुवान न्यूनीकरणका लागि आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्ने सहमति भएको छ।

(ड) नेपाल-भारत संयुक्त डुबान तथा बाढी व्यवस्थापन समितिको बैठक २०१९ को मे महिनामा काठमाडौंमा सम्पन्न भई सीमा क्षेत्रमा हुने डुबानसम्बन्धी समस्या समाधान गर्न द्विपक्षीय प्राविधिक समितिले पेश गरेको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने तथा खांडो, वाणगंगा र पश्चिम राप्ती नदी

नियन्त्रणको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (DPR) शीघ्र तयार गरी कार्य अघि बढाउने सहमति भएको छ।

(५) जल तथा मौसम विज्ञान

जल तथा मौसम र जलस्रोत अनुसन्धानका क्षेत्रमा यो वर्ष महत्त्वपूर्ण कार्यहरू भएका छन्। साथै, जल, मौसम तथा बाढीका सम्बन्धमा पूर्वानुमान तथा पूर्व सूचनाका कार्यहरू विश्वसनीय र प्रभावकारी बनाउँदै लगिएको छ। सो सम्बन्धमा यो आर्थिक वर्षमा देहायका प्रमुख कार्यहरू र उपलब्धिहरू भएका छन्:

(क) ५० वटा स्वचालित जल मापन केन्द्र, ४५ वटा स्वचालित वर्षा मापन केन्द्र तथा १८ वटा स्वचालित मौसम मापन केन्द्रहरूको स्थापना भएको छ।

(ख) विभिन्न नदी प्रणालीका ८४ स्थानहरूमा बाढीसम्बन्धी Mass SMS प्रवाह भइरहेको र कोशी तथा पश्चिम राप्ती नदीहरूमा ३ दिनसम्मको बाढी पूर्वसूचना प्रवाह भएको छ।

(ग) मौसमी राडार स्थापनाका लागि सुर्खेतको रातानाङलामा राडार उपकरण जडान भएको छ। उदयपुर र पाल्पामा भवन र एप्रोच रोडको निर्माण भएको छ।

(घ) हवाई उड्डयनका लागि पोखरा र विराटनगरमा स्वचालित मौसम मापन केन्द्र स्थापना भई अन्य १६ वटा विमानस्थलहरूमा समेत मौसम मापन केन्द्र स्थापनाका लागि तयारी भइरहेको छ।

(ङ) बबरमहलस्थित जग्गामा जल तथा मौसम विज्ञान विभागको उपकरण सहितको सुविधा सम्पन्न भवन निर्माणको कार्य सम्पन्न भएको छ।

(६) विपद् व्यवस्थापन

सक्रिय भूकम्पीय क्षेत्र, भौगर्भिक रूपमा सक्रिय पर्वत श्रृङ्खला, अस्थिर भिरालो जमिनका कारणले नेपाल विश्वमा भूकम्पीय जोखिमका दृष्टिले ११ औँ र बाढी पहिरोको जोखिमका दृष्टिकोणबाट ३० औँ अति जोखिम मुलुकका रूपमा रहेको छ। विविध प्रकारका विपदका जोखिममा रहेकाले हरेक वर्ष औसत ५०० भन्दा बढी विपदका घटना घट्ने गरेका छन्। विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि यो वर्ष विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७५ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीति कार्ययोजना, (२०१८-२०३०) बनाइएको छ। साथै, विपद् व्यवस्थापनका लागि यो आर्थिक वर्षमा देहायका कार्यहरू तथा उपलब्धिहरू हासिल भएका छन् :

(क) विकास निर्माणमा जोखिम न्यूनीकरण कार्यलाई मूलप्रवाहीकरण गर्न विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७५, विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन नियमावली, २०७६, विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीति कार्ययोजना (२०१८-२०३०), आपतकालीन सञ्चार प्रणालीको तहगत आबद्धता र सञ्चालन मापदण्ड, २०७५, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा २०७० (प्रथम संशोधन २०७५) स्वीकृत भई कार्यान्वयनमा रहेको छ।

(ख) विपदका घटना, नीति र चालू कार्यक्रम समावेश गरी नेपाल विपद् प्रतिवेदन, २०१९ प्रकाशन गरिएको छ।

(ग) साबिकमा रहेका ५ वटा क्षेत्रीय आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र (प्रदेश नं. १, ३, गण्डकी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम) र क्षेत्रीय आपतकालीन गोदामघर प्रदेशको आन्तरिक मामिला तथा कानून मन्त्रालयलाई

हस्तान्तरण गरिएको छ। प्रदेश नं. २ र ५ मा प्रादेशिक आपतकालीन कार्यसञ्चालन केन्द्र र गोदामघर निर्माणका लागि सम्बन्धित प्रदेश मन्त्रालयसँग समन्वय भइरहेको छ।

(घ) विपद्पछिको खोज तथा उद्धारका लागि हरेक जिल्लामा शीघ्र परिचालन टोली तैनाथ राखी २४ घण्टाभित्र खोज तथा उद्धार कार्य सम्पन्न गर्ने तथा विपदको घटना घटेको ७२ घण्टाभित्र राहत उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(ङ) विपद् तथा जोखिमहरूको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि सावधानी अपनाउन विभिन्न प्रकारका चेतनामूलक तथा लोककल्याणकारी विज्ञापन तथा सन्देशहरू प्रकाशन गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(च) सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल अन्तर्गत चितवनको कुरिनटारमा विपद् व्यवस्थापन शिक्षालयद्वारा नियमित रूपमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम सञ्चालन भएको छ।

(७) भूकम्पपछिको पुनर्निर्माण

वि.सं. २०७२ वैशाख १२ गते गोरखा जिल्लामा केन्द्रबिन्दु पारेर गएको ७.६ रेक्टर स्केलको विनाशकारी भूकम्प र वैशाख २९ मा गएको ७.३ रेक्टर स्केलको भूकम्प लगायतका परकम्पहरूले निजी आवास, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, पुरातात्त्विक सम्पदा तथा सरकारी भवनमा ठूलो क्षति पुगेको थियो। क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको पुनर्निर्माणका लागि २०७२ पौषमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरणको स्थापना भई पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनाको कार्य सञ्चालन भएका छन्। भूकम्पपछिको पुनर्निर्माणमा २०७६ असार मसान्तसम्म भएका मुख्य प्रगति विवरणहरू निम्नबमोजिम रहेका छन्।

निजी आवास पुनर्निर्माण

(क) निजी घर गुमाएका भूकम्प प्रभावितहरूको पूर्ण क्षति भएकोमा पुनर्निर्माण लाभग्राही र आंशिक क्षति भएकोमा प्रवलीकरण लाभग्राही गरी दुई वर्गमा छुट्याइ अनुदान रकम वितरण गर्न थालिएकोमा पुनर्निर्माण लाभग्राहीहरूका लागि पहिलो, दोस्रो र तेस्रो किस्ता गरी क्रमशः रु. ५० हजार, रु. १ लाख ५० हजार र रु. १ लाख गरी जम्मा रु. ३ लाख प्रदान भइरहेको छ। साथै, प्रवलीकरण लाभग्राहीका लागि पहिलो किस्ता बापत रु. ५० हजार र दोस्रो किस्ता बापत रु. ५० हजार गरी जम्मा रु. १ लाख उपलब्ध गराइएको छ।

(ख) २०७६ असार मसान्तसम्म जम्मा लाभग्राही ८,२६,५५८ रहेका छन् जसमध्ये ९३% ले सम्झौता गरिसकेका छन् भने सम्झौता गरेका मध्ये ९९% लाई प्रथम किस्ता भुक्तानी भएको छ। यससम्बन्धी विस्तृत विवरण निम्न अनुसार रहेको छ।

तालिका नं. ७- निजी आवास पुनर्निर्माण तथा अनुदान वितरणको विवरण

क्र.सं.	विवरण	२०७६ असार मसान्तसम्म
१	जम्मा लाभग्राही	८२६,५५८
२	अनुदान सम्झौता	७६८,४६९
३	प्रथम किस्ता भुक्तानी	७६३,७५५
४	दोस्रो किस्ता भुक्तानी	५९१,४३८
५	तेस्रो किस्ता भुक्तानी	४५६,२७२
६	निर्माणाधीन घर सङ्ख्या	२२१,७४२
७	निर्माण सम्पन्न घर सङ्ख्या	४१८,७६४

(ग) निजी आवास पुनर्निर्माणसम्बन्धी गुनासाको व्यवस्थापनसम्बन्धी विवरण निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं. ८- पुनर्निर्माणसम्बन्धी गुनासो व्यवस्थापनसम्बन्धी विवरण

विवरण	गुनासो दर्ता	गुनासो पुनरावलोकनबाट कायम भएका लाभग्राही	
		पुनर्निर्माण	प्रवलीकरण
दर्ता भएको गुनासो सङ्ख्या	३,०६,८५८	४०,९६७	४,२४६
पुनः जाँच तथा पुनः सर्वेक्षण (पहिलो चरण)	१,२९,४१०	४३,८९७	४०,०३४
पुनः जाँच तथा पुनः सर्वेक्षण (दोस्रो चरण)	१,८९,३६०	पुनरावलोकन हुने क्रममा रहेको	
प्राधिकरणको टोल फ्रिबाट सेवा लिनेको सङ्ख्या	३२,९१८		
पुनरावेदन दर्ता	६,०००		
फैसला भएको सङ्ख्या	१,५२०		

(घ) भूकम्पबाट जोखिमयुक्त देखिएका १,०६० वटा बस्तीहरूमध्ये भौगर्भिक अध्ययनबाट ३०५ वटा बस्तीहरू संरक्षण गर्नुपर्ने र २८३ वटा बस्ती जोखिमयुक्त पहिचान भई उक्त बस्तीहरूमा रहेका जोखिम क्षेत्रका ४,७७६ मध्ये २,७८६ लाभग्राहीहरूलाई सुरक्षित स्थानमा बसोबासको व्यवस्था मिलाइएको छ। यसका लागि स्थानान्तरण गर्नुपर्ने बस्तीका लाभग्राहीहरू आफैँ अन्यत्र स्थानान्तरण हुन चाहेका २,१८९ जनालाई जग्गा खरिदका लागि प्रतिव्यक्ति थप रु. २ लाख अनुदान उपलब्ध गराइएको छ। भूमिहीन लाभग्राहीहरू जम्मा ९,२८६ रहेकोमा निजहरूमध्ये ८,२७३ जना लाभग्राहीहरूलाई जग्गा व्यवस्थापन गरी वासस्थानको सुनिश्चितता गरिएको छ।

(ङ) भौगर्भिक अध्ययनका आधारमा स्थानान्तरण गर्नुपर्ने बस्तीहरूका लागि सम्भावित स्थानहरूको छनौट सहित एकीकृत बस्ती विकास गर्नका लागि १०० वटा एकीकृत बस्ती पुनर्निर्माणका लागि प्रस्ताव प्राप्त भएकोमा २०७६ असार मसान्तसम्ममा ७६ वटा एकीकृत बस्ती पुनर्निर्माणका लागि प्रस्ताव स्वीकृत भएको मध्ये ९ वटा एकीकृत बस्तीको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(च) भूकम्प प्रभावित जिल्लाका स्थानीय तह र प्राधिकरण बीचमा पुनर्निर्माणसम्बन्धी सम्झौता पत्रमा हस्ताक्षर गरी पुनर्निर्माणको कार्यमा स्थानीय तहलाई बढी जिम्मेवार बनाइएको छ।

(छ) सहुलियतपूर्ण ब्याज अनुदानसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ अनुसार आर्थिक अभावका कारण हालसम्म घर निर्माण शुरु नगर्ने ७६ जना भूकम्प पीडितहरूलाई ब्याज अनुदानमा रु. ३ लाख कर्जा प्रवाह गरिएको छ।

(ज) पुनर्निर्माण र पुनर्स्थापनाका लागि गैरसरकारी संस्था परिचालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७२ अनुसार गैरसरकारी संस्थाहरूसँग सम्झौता गरी तोकिएको क्षेत्र र स्थानमा पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापनासम्बन्धी विभिन्न कार्यहरू भइरहेको र सो कार्यक्रमका लागि अनुमति लिएका २३८ संस्थाका ३०० वटा परियोजना सञ्चालन भइरहेका छन्। प्रतिबद्धता गरेको रकम रु. ९१ अर्बमध्ये रु. ७२ अर्बको कार्य सम्पन्न भएको प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ।

क्षतिग्रस्त संरचनाको समग्र पुनर्निर्माण

(क) **२०७२** साल वैशाख **१२** गतेको विनाशकारी भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त भएका शिक्षण संस्था, स्वास्थ्य संस्था, पुरातात्त्विक सम्पदा, सरकारी तथा सार्वजनिक भवन, सडक लगायतका भौतिक संरचनाहरूको **२०७६** असार मसान्तसम्मको समग्र पुनर्निर्माणको प्रगति अवस्था देहायबमोजिम रहेको छ।

तालिका नं. ९- क्षतिग्रस्त संरचनाको पुनर्निर्माण भएको प्रगति :

विवरण	पुनर्निर्माण गर्नुपर्ने परिमाण	सम्पन्न		क्रमागत	
		परिमाण	प्रतिशत	परिमाण	प्रतिशत
शिक्षण संस्था पुनर्निर्माण	७५५३	५०६३	६७	१५१६	२०
स्वास्थ्य संस्थाहरू	११९७	६६५	५६	१०२	९
पुरातात्त्विक सम्पदा पुनर्निर्माण	८९१	३८०	४३	१२३	१४
गुम्बा पुनर्निर्माण	१३२०	०	०	४०२	३०
सरकारी भवन	४१५	३०३	७३	१०९	२६
सुरक्षा निकायका भवन	३८३	१८३	४८	३२	८
स्थानीय स्तरका सडक (कि.मि.)	६४८	२८३	४१	३६५	३६
रणनीतिक सडक (कि.मि.)	१००	८३	८३	१७	१७

(ख) **२०७५** पौष **१२** गते धरहरा पुनर्निर्माणको शिलान्यास भई पुनर्निर्माणको कार्य जारी रहेको छ। आ.व. **२०७५/७६** सम्ममा फाउन्डेशनको काम सम्पन्न भई **१५%** भौतिक प्रगति भएको छ।

(ग) रानी पोखरी र सो परिसरभित्र रहेको बालगोपालेश्वर मन्दिर लगायतका संरचनाहरूको पुनर्निर्माणका लागि दुई प्याकेजमा निर्माण कार्यको प्रक्रिया अगाडि बढाइएको छ। पहिलो प्याकेज अनुसार उपभोक्ता समितिमार्फत रानी पोखरीको पिँधमा कालीमाटी राखी पोखरीको सतह मिलाउने र पर्खाल लगाउने कार्य शुरु भई **१५** प्रतिशत कार्य सम्पन्न भएको छ भने दोस्रो प्याकेज अनुसार बोलपत्र आह्वान गरी निर्माण व्यवसायी मार्फत बालगोपालेश्वर मन्दिर, पुल र पोखरी परिसर सौन्दर्यीकरणको कार्य शुरु भएको छ।

(घ) सिंहदरबार मुख्य प्रशासनिक भवनको (पश्चिम मोहडा बाहेक) को प्रवलीकरण गर्ने कार्य **५०** प्रतिशत र पश्चिम मोहडाको प्रवलीकरणको प्रारम्भिक कार्य शुरु भएको छ।

२.२.८. नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति

नागरिकका आधारभूत आवश्यकता सम्बन्धमा संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ज) ले निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. शिक्षालाई वैज्ञानिक, प्राविधिक, व्यावसायिक, सीपमूलक, रोजगारमूलक एवम् जनमुखी बनाउँदै सक्षम, प्रतिस्पर्धी, नैतिक एवम् राष्ट्रिय हित प्रति समर्पित जनशक्ति तयार गर्ने,

२. शिक्षा क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै शिक्षामा भएको निजी क्षेत्रको लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,

३. उच्च शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय र पहुँचयोग्य बनाइ क्रमशः निःशुल्क बनाउँदै लैजाने,

४. नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र र पुस्तकालयको स्थापना र प्रवर्द्धन गर्ने,

५. नागरिकलाई स्वस्थ बनाउन राज्यले जनस्वास्थ्यको क्षेत्रमा आवश्यक लगानी अभिवृद्धि गर्दै जाने,

६. गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज, सुलभ र समान पहुँच सुनिश्चित गर्ने,

७. नेपालको परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको रूपमा रहेको आयुर्वेदिक, प्राकृतिक चिकित्सा र होमियोपेथिक लगायत स्वास्थ्य पद्धतिको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने,

८. स्वास्थ्य क्षेत्रमा राज्यको लगानी अभिवृद्धि गर्दै यस क्षेत्रमा भएको निजी लगानीलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामूलक बनाउने,

९. स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ र गुणस्तरीय बनाउन स्वास्थ्य अनुसन्धानमा जोड दिँदै स्वास्थ्य संस्था र स्वास्थ्यकर्मीको सङ्ख्या वृद्धि गर्दै जाने,

१०. नेपालको क्षमता र आवश्यकताका आधारमा जनसङ्ख्या व्यवस्थापनका लागि परिवार नियोजनलाई प्रोत्साहित गर्दै मातृ शिशु मृत्युदर घटाइ औसत आयु बढाउने,

११. अव्यवस्थित बसोबासलाई व्यवस्थापन गर्ने तथा योजनाबद्ध र व्यवस्थित बस्ती विकास गर्ने,

१२. कृषि क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्दै खाद्य सम्प्रभूताको मान्यता अनुरूप जलवायु र माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गरी खाद्यान्नको दिगो उत्पादन, आपूर्ति, सञ्चय, सुरक्षा र सुलभ तथा प्रभावकारी वितरणको व्यवस्था गर्ने,

१३. आधारभूत वस्तु तथा सेवामा सबै नागरिकहरूको समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै दुर्गम र पछाडि पारिएको क्षेत्रलाई विशेष प्राथमिकता दिई योजनाबद्ध आपूर्तिको व्यवस्था गर्ने,

१४. यातायात सुविधामा नागरिकहरूको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित र अपाङ्गता भएका व्यक्ति अनुकूल बनाउने,

१५. नागरिकको स्वास्थ्य बीमा सुनिश्चित गर्दै स्वास्थ्य उपचारमा पहुँचको व्यवस्था मिलाउने।

नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

(१) शिक्षा

शिक्षाले व्यक्तिको सर्वाङ्गीण क्षमताको विकास गरी असल, योग्य, प्रतिस्पर्धी तथा उत्पादनमूलक मानव पूँजी निर्माण गर्ने, मर्यादित एवम् परिष्कृत जीवनको आधार तयार गर्ने, सम्मानित रोजगारी र उद्यमशीलता विकास गर्ने तथा समग्र विकास र समृद्धिको आधार तयार गर्ने तथ्यलाई मनन गर्दै शिक्षालाई नेपालको संविधानले नागरिकका मौलिक हकका रूपमा व्यवस्था गरेको छ। शिक्षा क्षेत्रमा आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा गरिएका नीतिगत, संस्थागत र कार्यक्रमगत प्रयास तथा उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्ः

कानून तथा नीति

(क) शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको आधारभूत मानव अधिकार एवम् संविधान प्रदत्त मौलिक हकलाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गरी शिक्षामा सबैको सहज एवम् समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्न तथा शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन, **२०७५** जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। उच्च शिक्षामा पहुँच तथा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न आवश्यक कानून तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिएका छन्।

(ख) चिकित्सा शिक्षालाई सहज, गुणस्तरीय तथा पहुँचयोग्य बनाउनका लागि राष्ट्रिय चिकित्सा शिक्षा ऐन, **२०७५** को व्यवस्था गरिएको छ। आधुनिक चिकित्सा पद्धतिका साथै परम्परागत चिकित्सा पद्धतिको विकास र प्रवर्द्धन गर्न विदुषी योगमाया आयुर्वेद विश्वविद्यालय स्थापनासम्बन्धी विधेयकको मस्यौदा तयार भएको छ।

(ग) उच्च शिक्षामा विज्ञान तथा प्रविधि विषयमा अध्ययन अनुसन्धानको माध्यमबाट मुलुकले लिएको समृद्धिको लक्ष्य पूरा गर्न मदन भण्डारी विज्ञान तथा प्रविधि विश्वविद्यालयको सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक संघीय संसदमा पेश गरिएको छ।

(घ) सबै तहको शिक्षालाई प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, रोजगारमूलक र उत्पादनमुखी बनाइ मुलुकको आवश्यकता अनुरूपको मानव संसाधन विकास गर्न राष्ट्रिय शिक्षा नीतिको मस्यौदा गरिएको छ।

(ङ) विद्यार्थी सङ्ख्या, पठनपाठनको विषय तथा भौगोलिक अवस्था अनुरूप आवश्यक पर्ने शिक्षक व्यवस्थापन गर्न शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण कार्यदलको प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ। मुलुकलाई आगामी **२५** वर्षसम्म चिकित्सा, इन्जिनियरिङ्ग एवम् सूचना प्रविधि लगायतका विभिन्न क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने मानव संसाधन प्रक्षेपण तथा विकास योजनासम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरिएको छ।

पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक

(क) शिक्षण सिकाइको मुख्य योजना तथा मार्गदर्शकको रूपमा रहेको विद्यालय शिक्षाको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप, **२०७५** पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन परिषद्बाट स्वीकृत भएको छ। कक्षा **१-३** को एकीकृत पाठ्यक्रम परीक्षणको क्रममा रहेको छ। त्यसैगरी, कक्षा **११** र **१२** का चार वटा अनिवार्य विषयको पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ।

(ख) अध्यापन अनुमति पत्रमा सुधार गरी गुणस्तरीय बनाउन अध्यापन अनुमति पत्रका लागि विषयगत अवधारणा अनुसार पाठ्यक्रम विकास गरिएको छ। विषयगत अध्यापन अनुमति पत्रका लागि आधारभूत तह कक्षा **१-५** को **२** विषय, कक्षा **६-८** को **६** विषय तथा माध्यमिक तह कक्षा **९-१२** को **१६** विषय

गरी जम्मा २४ विषयको पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जन गरिएको छ। यसबाट प्राविधिक रूपमा दक्ष तथा विषयवस्तुमा निपुण शिक्षकहरूलाई शिक्षण पेशामा ल्याउने बाटो खुलेको छ।

(ग) शैक्षिक सत्रको शुरुबाट नै विद्यार्थीहरूका हातमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध गराउन सरकार सफल भएको छ। वैशाखको दोस्रो हप्ताभित्र सार्वजनिक विद्यालयका ५६,३८,२७० विद्यार्थीले निःशुल्क पाठ्यपुस्तक प्राप्त गरेका छन्।

साक्षरता तथा अनौपचारिक शिक्षा

सरकारले साक्षरतालाई व्यक्तिका आधारभूत जीवन उपयोगी सीप तथा क्षमता विकास गर्ने माध्यमका रूपमा अङ्गीकार गरी अभियानकै रूपमा सञ्चालन गरिरहेको छ। यसै क्रममा उदयपुर, बैतडी, डडेलधुरा र मोरङसहित आर्थिक वर्ष २०७५/७६ सम्म साक्षर घोषणा भएका जिल्लाहरूको सङ्ख्या ५१ पुगेको छ। अन्य जिल्लाहरू साक्षर घोषणा गर्ने तयारीमा जुटेका छन्।

प्राविधिक शिक्षा र शिक्षामा प्रविधिको प्रयोग

(क) प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिने सरकारको नीतिअनुरूप आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को अन्त्यसम्म ५४१ वटा स्थानीय तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र तालिमको अवसर उपलब्ध गराइएको छ। १४ वटा बहुप्राविधिक शिक्षालयमा विभिन्न विषयमा कार्यक्रम सञ्चालन गरिएका छन्। १८ वटा शिक्षालयमा डिप्लोमा र प्राविधिक एसएलसी तहमा विभिन्न विषयमा कार्यक्रमहरू थप गरिएको छ।

(ख) करिब ७५६ वटा सरकारी तथा निजी सेवा प्रदायक संस्थाबाट ५० हजार युवाहरूले व्यावसायिक, सीपमूलक तथा रोजगारमूलक तालिम प्राप्त गरेका छन्। यसबाट २७ हजार ३ सय जनालाई प्रत्यक्ष रोजगारी सिर्जना भएको छ।

(ग) प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्का आङ्गिक शिक्षालयहरूको स्तरोन्नति गरी हरेक प्रदेशमा १/१ वटा नमूना बहुप्राविधिक शिक्षालय सञ्चालन गर्न रत्नकुमार वान्तवा बहुप्राविधिक शिक्षालय इलाम, निर्मल लामा बहुप्राविधिक शिक्षालय खयरमारा, दिवाकर बहुप्राविधिक शिक्षालय, चितवन माढी, गोरखा बहुप्राविधिक शिक्षालय गोरखा, शहीद कृष्ण सेन इच्छुक बहुप्राविधिक शिक्षालय, घोराही दाङ, कर्णाली प्राविधिक शिक्षालय जुम्ला, टीकापुर बहुप्राविधिक शिक्षालय टीकापुर छनौट गरी कार्य प्रारम्भ गरिएको छ। यस वर्ष जम्मा ७१,७६८ जनाले छोटो अवधिको प्राविधिक तालिम प्राप्त गरेका छन्।

(घ) प्रत्येक प्रदेशमा एउटा नमूना स्मार्ट विद्यालय स्थापना गर्ने कार्यक्रम अनुसार प्रदेश नं. १ मा इलाम जिल्लाको आदर्श मा.वि., प्रदेश नं. २ मा धनुषा जिल्लाको संकटमोचन देवशरण मा.वि., प्रदेश नं. ३ मा चितवन जिल्लाको साभापुर मा.वि., गण्डकी प्रदेशमा कास्की जिल्लाको विश्वशान्ति मा.वि., प्रदेश नं. ५ मा दाङ जिल्लाको गंगा मा.वि., कर्णाली प्रदेशमा रुकुम जिल्लाको जनविकास मा.वि. र सुदूरपश्चिम प्रदेशमा कैलाली जिल्लाको सूर्योदय मा.वि.मा सूचना प्रविधिमैत्री विद्यालय स्थापना भएका छन्।

(ङ) कक्षा ४ देखि १२ सम्मको विज्ञान (भौतिक, रसायन, जीब) गणित र ऐच्छिक गणित विषयको पाठ्यक्रम समेटिने गरी विशेषज्ञ शिक्षकहरूबाट शैक्षिक सामग्रीहरूको निर्माण गरी Government Cloud मा रहेको वेभ पोर्टल र YouTube मा राखिएको छ।

सबैका लागि शिक्षा

शिक्षामा सबै बालबालिकाको पहुँच पुऱ्याउने लक्ष्य अनुसार १२६ स्थानीय तहहरूले आधारभूत तह विद्यालय उमेर समूह (५-१२ वर्ष) का बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर नरहेको घोषणा गरिसकेका छन्। बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकासका लागि अति आवश्यक पोषण र खाद्य उपलब्ध गराउने क्रममा ४३ जिल्लाका १३ लाख १२ हजार १६ जना बालबालिकालाई दिवा खाजा उपलब्ध गराइएको छ।

उच्च शिक्षा

शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न विश्वविद्यालय अनुदान आयोगबाट ३६ वटा शैक्षिक संस्थालाई गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्यायन प्रमाणपत्र प्रदान गरिएको छ। ४७७ वटा सामुदायिक क्याम्पसहरूको नियमित अनुदान प्राप्त गरी सञ्चालनमा रहेका कार्यसम्पादनका आधारमा अनुदान प्रणाली विकास गरिएको छ भने २,१४६ वटा उच्च शिक्षण संस्थालाई नियमित अनुदान निकासा भइरहेको छ। विश्वविद्यालयहरूको नक्साङ्कन कार्यको थालनी भएको छ।

पुस्तकालय तथा वाचनालय

(क) सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत नागरिकको व्यक्तित्व विकासका लागि अनौपचारिक कक्षा लगायत पुस्तकालय तथा वाचनालय सञ्चालनमा रहेका छन्। सामुदायिक विद्यालयमा पुस्तकालय विकासका लागि कार्यक्रम तथा बजेट व्यवस्था गरिएको छ। ११०० वटा सार्वजनिक पुस्तकालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्।

(ख) प्रदेश सामाजिक मन्त्रालय अन्तर्गत शिक्षा विकास निर्देशनालयमार्फत सामुदायिक र सार्वजनिक पुस्तकालयहरूलाई अनुदान उपलब्ध गराइएको छ।

विज्ञान तथा प्रविधि

(क) विज्ञान तथा प्रविधिलाई देशको समग्र र दिगो विकाससँग आबद्ध गर्दै विज्ञान र प्रविधिको उन्नयन र विकासमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने, वैज्ञानिक, प्राविधिक र विशिष्ट प्रतिभाहरूको संरक्षण गर्न र तीब्र रूपमा भइरहेको प्रविधि विकासको उच्चतम उपयोग गर्दै विभिन्न मौलिक हकको कार्यान्वयनमा प्रविधि विकास र वैज्ञानिक अनुसन्धानको समुचित उपयोग गरी मुलुकको सामाजिक आर्थिक रूपान्तरण गर्न राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि नीतिको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(ख) नेपालको झण्डा अङ्कित NEPSAT-१ नामको भू-उपग्रह अन्तरिक्षमा तैनाथ गरिएको छ।

सूचकगत तथा कार्यक्रमगत उपलब्धिहरू

उल्लिखित नीति तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनबाट साक्षरता दरमा वृद्धि भएको छ। प्रारम्भिक बाल विकास र विद्यालय शिक्षामा बहुसङ्ख्यक बालबालिकाको पहुँच तथा निरन्तरता बढेको छ। आधारभूत र माध्यमिक तहमा लैङ्गिक समता सूचक समदरमा पुगेको छ भने प्राविधिकतर्फको विद्यालय र उच्च शिक्षामा विद्यार्थी

सहभागिताको प्रगति सन्तोषजनक रहेको छ। सूचकगत तथा कार्यक्रमगत उपलब्धिहरू निम्नबमोजिम रहेका छन्:

तालिका नं. १०- शिक्षासम्बन्धी विभिन्न सूचकहरूको स्थिति

क्र.सं.	सूचक	आ.व. २०७५/७६ सम्मको प्रगति
१	१५ वर्ष माथिको साक्षरता दर	५७
२	समग्र साक्षरता दर (५ वर्षसम्म)	७८
३	युवा साक्षरता (१५-२४ वर्ष)	८८.६
४	प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षामा कुल भर्ना दर	८४.७
५	प्रारम्भिक बाल शिक्षा तथा विकास/पूर्व प्राथमिक शिक्षामा अनुभव भएका कक्षा १ मा नवप्रवेशीको प्रतिशत	६६.९
६	आधारभूत तह कक्षा १-८ को भर्ना दर	९२.७
७	माध्यमिक तह कक्षा ९-१२ को भर्ना दर	४६.४
८	कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर	७७.९
९	कक्षा १२ सम्मको टिकाउ दर	२२.२
१०	लैङ्गिक समता सूचक आधारभूत तह	१
११	लैङ्गिक समता सूचक माध्यमिक तह	१
१२	माध्यमिक शिक्षामा अध्ययन गर्ने मध्ये प्राविधिक धारमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत	७.९
१३	उच्च शिक्षाको कुल भर्ना दर	१२.५
१४	प्राविधिक उच्च शिक्षाको विद्यार्थी सहभागिता	२२.१३
१५	उच्च शिक्षातर्फ गुणस्तर सुनिश्चितता तथा प्रत्यायन प्राप्त क्याम्पसहरूको सङ्ख्या	३०
१६	काम गर्ने उमेर समूहका प्राविधिक र व्यावसायिक क्षेत्रमा तालिम प्राप्त जनसङ्ख्या प्रतिशत	२५

(२) यातायात व्यवस्थापन

नागरिकलाई सुरक्षित, सहज, भरपर्दो, मितव्ययी र आरामदायी यातायात सेवा उपलब्ध गराउनु राज्यको प्रमुख जिम्मेवारीभित्र पर्दछ। निजी क्षेत्रको प्रमुख लगानी रहेको सार्वजनिक यातायात सेवालाई व्यवस्थित, भरपर्दो र मर्यादित बनाइ सहज तरिकाबाट नागरिकले निर्बाध आवतजावत गर्न पाउने हकको यथोचित उपयोग गर्न यस वर्ष देहायका प्रमुख कार्यहरू र उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(क) सार्वजनिक यातायात सेवा प्रदायकलाई कम्पनीको रूपमा पञ्जीकृत गरी सडक इजाजत पत्र प्रदान गरिएको कारण सार्वजनिक यातायात सेवामा एकाधिकारको अन्त्य भई स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको अवस्था कायम भएको छ।

(ख) सार्वजनिक यातायात सेवालाई सुरक्षित र भरपर्दो बनाउन २० वर्षभन्दा पुराना सवारी साधनलाई सञ्चालन गर्न नपाउने गरी विस्थापन गरिएको र यसबाट दुर्घटना न्यूनीकरण भई वातावरणीय स्वच्छता कायम गर्न सहयोग पुगेको छ।

(ग) Road Accident Information Management System (RAIMS) सफ्टवेयर विकास गरी सवारी दुर्घटनाको सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायमा शीघ्र सूचना प्राप्त हुने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको छ।

(घ) २०७५ भाद्र १ देखि काठमाडौं उपत्यका र सबै महानगरपालिका, उपमहानगरपालिकामा प्रदूषण जाँचपास नभएका सवारी साधन सञ्चालनमा प्रतिबन्ध लगाइएको र यसबाट उपत्यका भित्रको वातावरणमा प्रदूषणको स्तर घटाउन सहयोग पुगेको छ।

(ङ) आ.व. २०७५/७६ मा चाडपर्वको समयमा बढी भाडा लिने, बढी यात्रु बोक्ने, लापरवाही गर्ने र सवारी ऐन, नियम विपरीत काम गर्ने कुल ३७०८ वटा सवारी साधनलाई स्थलगत कारबाही गरिएको छ।

(च) सबै प्रकारका सवारी साधनका चालक, सहचालक, यात्रु र तेस्रो पक्षको बीमा गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था लागू भएको जसबाट दुर्घटना पछि सहजै सम्बन्धित बीमा कम्पनीबाट बीमा रकम प्राप्त हुने गरेको छ।

(छ) काठमाडौं उपत्यकाभित्र सार्वजनिक यातायात व्यवस्थापन गर्न काठमाडौं उपत्यका सार्वजनिक यातायात प्राधिकरण गठनसम्बन्धी विधेयक संसदमा पेश गरिएको छ।

(३) आवास तथा बस्ती विकास

(क) आवास व्यवस्था कार्यक्रम अन्तर्गत गरिबीको रेखामुनि रहेका घर परिवारहरूले सुरक्षित आवास व्यवस्थाका लागि पराल वा खरका छाना भएका घर परिवारलाई जस्तापाताको छानामुनि ल्याउन कुल आवास एकाइ सङ्ख्या १८,९३० निर्धारण भई कार्यविधिबमोजिम कार्यान्वयन शुरु भएको छ।

(ख) भौगोलिक रूपमा अपायक, सेवा सुविधा पुऱ्याउन कठिन, पिछडिएका, सीमान्तकृत, लोपोन्मुख वर्गलाई सुरक्षित आवास व्यवस्था तथा एकीकृत बस्ती विकास तथा स्थानान्तरण गर्न जोखिमयुक्त बस्ती स्थानान्तरण तथा एकीकृत बस्ती विकाससम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ र जनता आवास कार्यक्रम कार्यान्वयन नमूना कार्यविधि, २०७५, तथा पराल वा खरको छाना भएका घर परिवारलाई जस्तापाताको छानामुनि ल्याउन सुरक्षित नागरिक आवास कार्यान्वयन कार्यविधि, २०७५ स्वीकृत भएका छन्।

(ग) जग्गा एकीकरणमार्फत व्यवस्थित बसोबासका लागि ५ वटा नयाँ सहरमा ल्याण्डपुलिङ्गको ब्लक प्लान स्वीकृत भइसकेको र थप ५ वटा स्वीकृतिको क्रममा रहेका छन्।

(घ) Trans Himalaya Trail का हिमाली बस्तीहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने कार्यको ५ वटा स्थानहरूको प्रारम्भिक प्रतिवेदन प्राप्त भएको छ।

(ङ) ७ वटै प्रदेशमा १/१ वटा घना बस्ती (ओखलढुङ्गाको रामपुर, भङ्गहा (भवानीपुर), सिन्धुलीको कपिलाकोट, वाग्लुङ्गको वलेवा, रोल्पाको माडिचौर, मुगुको गम्था, बझाङको चौधारी, र बाजुरा) छनौट गरी मुख्य २/२ वटा पूर्वाधारको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार भएको छ।

(च) निर्देशित जग्गा विकास कार्यक्रम अन्तर्गत प्रस्तावित बाटो खोल्ने, पर्खाल सार्ने र लगाउने तथा ५.३ कि.मि. ग्राभेल गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ।

(४) स्वास्थ्य

(क) नेपाल राज्यका संघीय, प्रादेशिक, जिल्ला र प्राथमिक अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी, नगर स्वास्थ्य केन्द्र र सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईहरूबाट नियमित रूपमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ। यसबाट आ.व. **२०७४/७५** मा **२** करोड **७०** लाख **६०** हजार **९** सय **१०** जना लाभान्वित भएकामा यस आ.व.मा उक्त सङ्ख्या बढेर **२** करोड **८१** लाख **६६** हजार **३८५** पुगेको छ। समुदाय स्तरमा स्वास्थ्य चेतना जगाइ स्वास्थ्य सेवाको प्रवर्द्धन गर्न साबिकको गा.वि.स./न.पा.को वडामा कम्तीमा **१** जना महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका परिचालन गरिएको छ। आ.व. **२०७४/७५** मा **४८,१७२** जना महिला स्वयंसेविकाबाट **१** करोड **३०** लाख **११** हजार **४५२** जनालाई सेवा प्रदान गरेकोमा यस आ.व.मा **५०,१७५** महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाबाट **१** करोड **४०** लाख **८५** हजार **१८९** जनालाई सेवा प्रदान गरिएको छ।

(ख) मुलुकभरिका **१६,४२४** खोप केन्द्रहरू र स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट यस आ.व. मा एक वर्षमुनिका **५,६५,०११** जना बालबालिकाहरूलाई बी.सी.जी., **५,३७,१२५** जनालाई तीन मात्रा डी.पी.टी.-हेप बी-हिब, **५,१९,१८७** जनालाई तीन मात्रा पोलियो, **५,०४,०३१** जनालाई पी.सी.भी. तीन मात्रा, **५,१९,६४५** जनालाई दादुरा रूबेला खोपको पहिलो मात्रा प्रदान गरिएको छ। त्यसैगरी, **१२** देखि **२३** महिनाका **४,९४,१६३** जना बालबालिकाहरू जे.ई. खोपबाट र **४,८६,२१०** जना गर्भवती महिला टी.डी. खोपबाट लाभान्वित भएका छन्। गत सालको तुलनामा यस वर्ष बी.सी.जी. खोप **१.५%** ले घटेको छ भने अन्य खोपहरू क्रमशः **५.२%, १.२%, १.२%, २.५%, ०.५%** र **३%** ले वृद्धि भएको छ।

(ग) **७९** वटा सूचीकृत अस्पतालहरूबाट **८** प्रकारका रोगहरूको निःशुल्क उपचारका लागि आ.व. **२०७४/७५** मा **२०,६२०** जना विपन्न नागरिकहरूलाई रु. **२** अर्ब **११** करोड **५६** लाख भुक्तानी दिइएको थियो भने यस आ.व.मा उक्त सङ्ख्या बढेर **५३,३३०** जना पुगेको र रु. **२** अर्ब **६२** करोड **१७** लाख **३५** हजार भुक्तानी भएको छ।

(घ) प्रदेश तथा स्थानीय तहमा द्रुत टोली र आपतकालीन चिकित्सकीय टोली तयार गरी परिचालनका लागि सक्रिय राख्न **२५** वटा हवको रूपमा रहेका ठूला अस्पतालहरूमा जुनसुकै बेला परिचालित हुनेगरी आपतकालीन चिकित्सकीय टोली तयार गरिएको छ।

(ङ) स्वास्थ्य चौकीदेखि विशेषज्ञ तहका अस्पतालहरूको सेवा प्रवाह प्रभावकारी बनाउनुका साथै यसको गुणस्तरीय सेवा वृद्धि गर्न न्यूनतम सेवा मापदण्ड तयार भई जिल्ला अस्पताल र सो सरहका **९१** वटा अस्पतालहरूमा लागू भइसकेको र अन्यमा लागू हुने क्रममा छ। पोलियो रोग उन्मूलनका लागि नियमित खोपमा थप प्रभावकारिताका लागि नयाँ Fragmented Inactivated Polio Vaccine (FIPV) खोप कार्यक्रमको सुरुवात गरिएको छ।

(च) परम्परागत चिकित्सा सेवा अन्तर्गत आयुर्वेद औषधालयहरूबाट नियमित रूपमा सेवा सञ्चालन हुँदै आएको छ। सातै प्रदेशमा नागरिक आरोग्य कार्यक्रम सम्पन्न भएका छन्। सातैवटा प्रदेशमा प्रदेश आयुर्वेद अस्पताल स्थापना गर्न स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

(छ) सञ्चालनमा रहेका निजी क्षेत्रका मेडिकल कलेज तथा अस्पतालहरूको नियमित अनुगमन कार्य गरी मापदण्ड पूरा नभएका अस्पतालहरूलाई मापदण्ड अनुसार सञ्चालन गर्न लगाइएको छ। नेपालमा क्षयरोगको प्रकोपबारे अध्ययन गर्नका लागि क्षयरोगको नेशनल प्रिभ्यालेन्स सर्भे फिल्ड कार्य सम्पन्न

भएको छ। क्षयरोगको निदान कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन **२१** हजार **५** सय थान जीन एक्स्पर्ट मेसिन कार्टिज खरिद भएको छ।

(ज) कर्णाली स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा स्नातक तह जनस्वास्थ्य र मिडवाइफरी कार्यक्रमको अध्ययन अध्यापन कार्य शुरु गरिएको छ। एम.डी.जी.पी. कार्यक्रम सञ्चालनका लागि नेपाल मेडिकल काउन्सिलबाट सिट निर्धारण भइसकेको छ। साथै, अक्सिजन प्लान्ट, आई.सी.यू., ब्लड बैंक, तथा सी.टी. स्क्यान सेवा प्रारम्भ गरिएको छ।

(झ) अशक्त, असहाय र बेवारिसे मनोसामाजिक बिरामीहरूको उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि कार्यविधि तयार भई मानव सेवा आश्रम लगायत ७ वटा संस्थाबाट सेवा सुचारु गरिएको छ।

(ञ) यस आ.व.मा जिल्ला अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, प्रसूति केन्द्र गरी जम्मा **२१४** वटा भवनहरूको निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(ट) निमोनिया, झाडा पखाला, दादुरा, कुपोषण र औलो जस्ता रोगबाट **५** वर्षमुनिका बाल बालिकाको मृत्यु दर घटाउन मुलुकभर नै समुदायमा आधारित नवजात शिशु तथा बालरोगको एकीकृत व्यवस्थापन कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन भइरहेका छन्। यस वर्ष **५** वर्ष मुनिका **३,४७,०५५** जना निमोनिया र **१०,९०,१९०** जना झाडा पखालाका बिरामीहरूले उपचार पाएका छन् जसले गर्दा बाल मृत्युदर घटाउन सहयोग पुगेको छ। मुलुकभरका सबै अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई, नगर स्वास्थ्य केन्द्र र गाउँघर क्लिनिकका साथै घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिएको छ। परिवार नियोजनको सेवाबाट **१७,५०,८६०** दम्पती लाभान्वित भएका छन्।

(ठ) हरेक प्रदेशमा कम्तीमा एक विशिष्टीकृत सेवा सहितको अस्पताल रहने नीतिअनुरूप **५** अस्पतालहरूलाई संघीय सरकार अन्तर्गत रहने गरी विशिष्टीकृत सेवा सहितको सेवा सञ्चालन गर्नेगरी कोशी अस्पताल, नारायणी अस्पताल, भरतपुर अस्पताल, भेरी अस्पताल र डडेलधुरा अस्पताललाई तृतीय तहको अस्पताल (Tertiary Hospital) मा स्तरोन्नति गरिएको छ। आठ अस्पतालहरूमा जेष्ठ नागरिक वार्ड सञ्चालन भइरहेकोमा थप ४ अस्पतालमा सेवा विस्तार गरी **१२** वटा अस्पतालहरूमा सेवा सञ्चालन भएको छ।

(ड) जनकपुर अञ्चल अस्पताल र राजविराज अस्पतालमा नवजात शिशु सघन उपचार कक्ष (एन.आई.सी.यू.) टरसरी केयर सेन्टर स्थापना भई सेवा प्रारम्भ भएको छ। बढ्दै गएको मुटुसम्बन्धी रोगहरूको भार कम गर्न शहीद गंगालाल हृदय केन्द्रको प्रत्यक्ष सहकार्यमा भेरी अञ्चल अस्पताल नेपालगञ्ज र जनकपुर अञ्चल अस्पताल जनकपुरमा मुटु रोगसम्बन्धी सेवा विस्तार गरिएको छ। त्रि.वि. शिक्षण अस्पताल महाराजगञ्जबाट कलेजो प्रत्यारोपण शुरु गरिएको छ।

(ढ) कुनै पनि नागरिकले आर्थिक अभावमा आधारभूत स्वास्थ्य उपचारबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्थालाई अन्त्य गर्न सबै नेपालीलाई स्वास्थ्य बीमा गर्ने लक्ष्य अनुरूप आ.व. **२०७४/७५** सम्म **२७** जिल्लामा स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेकोमा यस आ.व.मा **४६** जिल्लाका **४४०** स्थानीय तहमा लागू भएको छ। स्वास्थ्य बीमा गराउने सदस्य सङ्ख्या **१८,२५,३७७** मध्ये अति गरिब **५,०५,८९८** लाई निःशुल्क प्रिमियम प्रदान गरिएको छ।

(ण) विपद् व्यवस्थापनलाई समयमा नै पहिचान तथा उचित सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय विपद् व्यवस्थापन कार्यक्रम अन्तर्गत गण्डकी प्रदेश, कर्णाली प्रदेश र सुदूर पश्चिम प्रदेशमा प्रादेशिक स्वास्थ्य आपतकालीन

सञ्चालन केन्द्र स्थापना गरी सञ्चालन गरिएको छ। हिंसा पीडित महिलाहरूलाई स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नुका साथै एकै द्वारबाट सबै सेवा प्रदान गर्नका लागि एकद्वार सङ्कट व्यवस्थापन केन्द्र **५५** अस्पतालमा विस्तार गरिएको छ। सामाजिक सेवा एकाइ **२९** बाट **३५** अस्पतालमा विस्तार गरिएको छ।

(त) रोगहरूको महामारी पहिचानका लागि निगरानी प्रणाली (Surveillance System) को विस्तार र सबलीकरण Sentinel sites विस्तार गरी **८२** बाट **११८** पुऱ्याइएको छ। आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत देशभरिका सबै अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र बर्थिङ सेन्टरहरूबाट **३,८८,७१७** जनालाई निःशुल्क सुरक्षित प्रसूति सेवा प्रदान गरिएको छ। नवजात शिशु र आमालाई न्यानो झोला वितरण गरिएको छ। स्वास्थ्य संस्थामा प्रसूति सेवा लिएका महिलाहरूलाई गत आ.व.को तुलनामा दोब्बर यातायात खर्च उपलब्ध गराइएको छ।

(थ) संघीयताको भावना अनुरूप संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको विकास, विस्तार, समन्वय, सञ्चालन र व्यवस्थापन पक्षलाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न "राष्ट्रिय स्वास्थ्य नीति, **२०७६**" जारी भएको छ। संविधानले प्रत्याभूत गरेको निःशुल्क आधारभूत स्वास्थ्य सेवा तथा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा पाउने हक कार्यान्वयन गर्न र स्वास्थ्य सेवालाई नियमित, गुणस्तरीय तथा सर्वसुलभ तुल्याइ नागरिकको पहुँच स्थापित गर्न "जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, **२०७५**" लागू गरिएको छ। स्वास्थ्य बीमा ऐन **२०७४** लाई व्यवस्थित गर्न "स्वास्थ्य बीमा नियमावली, **२०७५**" लागू भएको छ।

(द) नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त महिलाको सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हकको सम्मान, संरक्षण र परिपूर्ति गर्नका लागि मातृ तथा प्रजनन स्वास्थ्य सेवालाई सुरक्षित, गुणस्तरीय, सर्वसुलभ तथा पहुँचयोग्य बनाउन "सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकार ऐन, **२०७५**" लागू भइसकेको छ। "अशक्त, असहाय र बेवारिसे मनोसामाजिक बिरामीहरूको उपचार तथा पुनर्स्थापनाका लागि कार्यविधि" लागू भएको छ। सो कार्यविधि अनुसार सेवा सञ्चालनका लागि सात वटा अस्पताल, मानव सेवा आश्रम लगायतका पुनर्स्थापना गृह र आश्रय केन्द्रसँग सम्झौता गरी सेवा सञ्चालन भइरहेको छ।

(ध) **८३** वटा जिल्लास्तरका अस्पतालमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रवाहका लागि न्यूनतम सेवा मापदण्ड लागू भई राम्रो नतिजा प्राप्त भएकोले यसलाई निरन्तरता दिन देशभरिका सबै स्वास्थ्य संस्थाहरू स्वास्थ्य चौकीदेखि विशेषज्ञ तहका अस्पतालहरूसम्म विस्तार गरिएको छ। प्रदेश नं. **२** को सप्तरीको राजविराज स्थित सगरमाथा अञ्चल अस्पताललाई रामराजा प्रसाद सिंह स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठानमा स्तरोन्नति गरिएको छ। "रामराजा प्रसाद सिंह स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान"को गठन आदेश स्वीकृत भई सो अनुसार समिति गठन भएको, राजविराजमा कार्यालय स्थापना भई सञ्चालनमा आएको छ।

(न) अस्पतालको महत्त्वपूर्ण कार्यमध्ये शव परीक्षण, विभिन्न किसिमका घाउ जाँच, मादक पदार्थ सेवन परीक्षण लगायतका मेडिकोलिगल सेवालाई प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि "मेडिकोलिगल सञ्चालन निर्देशिका, **२०७५**" तथा चिकित्सक तथा स्वास्थ्यकर्मीले बिरामीलाई गर्ने व्यवहारसम्बन्धी आचारसंहिता लागू भएको छ। औषधि बिक्री वितरणलाई व्यवस्थित गर्न औषधि बिक्री प्रवर्द्धन संहिता **२०७५** तथा ज्येष्ठ नागरिक वार्ड स्थापना तथा सञ्चालन निर्देशिका कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(५) स्वास्थ्य संस्था तथा निकायहरू हस्तान्तरण

(क) संघीयता कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा साबिकका जिल्ला/जन स्वास्थ्य कार्यालय, जिल्ला अस्पताल, अञ्चल अस्पताल, क्षेत्रीय/उप क्षेत्रीय अस्पताल, क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, क्षेत्रीय मेडिकल स्टोर, क्षेत्रीय तालीम केन्द्र लगायतका संरचनाहरू प्रदेश सरकारलाई हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ख) जिल्ला सदरमुकाम बाहिरका **१५** सैयासम्मका प्राथमिक अस्पताल, प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य चौकी, सामुदायिक स्वास्थ्य एकाइ, शहरी स्वास्थ्य केन्द्र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ग) आ.व. **२०७५/७६** को बजेट वक्तव्यमा स्थानीय तहसँगको लागत सहभागितामा आगामी दुई वर्षभित्र सबै वडाहरूमा न्यूनतम एक स्वास्थ्य संस्था स्थापना गरिने लक्ष्य अनुसार स्वास्थ्य संस्था नभएका **१२००** वटा वडाहरूमा स्वास्थ्य संस्था निर्माण र सेवा सञ्चालन गर्न स्थानीय तहमा रकम हस्तान्तरण गरिएको छ।

(घ) सबै नेपालीको स्वास्थ्य बीमा हुनेगरी स्वास्थ्य बीमा कार्यक्रम विस्तार गरिने आ.व. **२०७५/७६** को नीति तथा कार्यक्रम अनुसार देशको **४६** जिल्लाका **४४०** स्थानीय तहमा बीमा कार्यक्रम विस्तार गरी **१८** लाख भन्दा बढी जनसङ्ख्यालाई बीमा गरिएको छ।

(६) खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभूता

नेपालको संविधानले खाद्यसम्बन्धी अधिकारलाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूति गरेको सन्दर्भमा खाद्य र पोषणको अवस्थामा सुधार गर्न प्रमुख खाद्यान्न, फलफूल, तरकारी र माछा मासु उत्पादनमा आत्मनिर्भरताका लागि सञ्चालित नीतिगत, संरचनागत र संस्थागत सुधारका कार्यक्रमहरू एवम् त्यसबाट प्राप्त उपलब्धिहरू देहायबमोजिम रहेका छन्:

(क) खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागबाट यस वर्ष **१४,८८३** वटा खाद्य नमूना विश्लेषण गरिएको र **४५,६४४** पटक खाद्य आयात निर्यात निरीक्षण तथा प्रमाणीकरण गरिएको छ। कुल **१४७** वटा मुद्दा दायर गरिएको र **२७** वटा होटल स्तरीकरण लोगो वितरण गरिएको छ। खाद्य प्रयोगशालाको नमूना विश्लेषण नतिजामा अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता तथा विश्वसनीयता बढाउन ISO **७०२५:२०१७** बमोजिम **२१** प्रकारका खाद्य पदार्थको **१०१** वटा रासायनिक, जैविक विषादी र माइक्रो बाइलोजिकल परीक्षण प्यारामिटरहरूमा अन्तर्राष्ट्रिय एक्रीडिटेशन प्राप्त भएको छ।

(ख) पशुपन्छी एवम् पशुपन्छीजन्य पदार्थको आयात निर्यात गर्दा सङ्क्रामक रोग समेत सर्न सक्ने जोखिम रहेको यथार्थलाई हृदयङ्गम गरी पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, **२०५५** र सोको नियमावली, **२०५६** लाई कडाइका साथ परिपालना गर्न पशु क्वारेन्टाइनको चेकपोष्टहरूबाट कार्य भइरहेको छ। आ.व. **२०७५/७६** मा **३,३८२** वटा क्वारेन्टाइन जाँच भएको छ।

(ग) धानको सुख्खा सहन सक्ने जात सात वटा र डुवान सहन सक्ने जात चार वटा विकास गरी कृषकस्तरमा अवलम्बन भएको छ।

(घ) माटो अनुकूलको खाद्यान्न उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्न चार वटा माटो परीक्षण मोबाइल प्रयोगशाला भ्यान खरिद गरी उपयोगमा ल्याइएको र छ वटा माटो तथा बाली संरक्षण मिनी ल्याव सञ्चालन गरिएको छ। साथै, जलवायु अनुकूल खेती प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न "कृषि मौसम सल्लाह सेवा

बुलेटिन" तयार गरी कृषकहरूमा वितरण भइरहेको र सोसम्बन्धी जानकारी वेबसाइट www.namis.gov.np र "हाम्रो कृषि" एपमा समाविष्ट गरी सरोकारवालाहरूसम्म पुऱ्याइएको छ।

(ङ) खोरेत, पी.पी.आर., स्वाइन फिभर, एच.एस. बी.क्यू, रेविज लगायतका १३ प्रकारका पशुपन्छीका रोग विरुद्ध ३ करोड ३४ लाख १७ हजार ८०० मात्रा खोप उत्पादन भई क्षेत्रीय रूपमा स्थापित भ्याक्सिन बैंकहरू मार्फत १ करोड ४१ लाख ५ हजार पशुपन्छीहरूलाई सरकारी स्तरमा निःशुल्क खोप लगाइ उल्लिखित रोगहरूबाट संरक्षण गरिएको छ।

(च) समग्रमा आ.व. २०७५/७६ मा २२१२ हजार मे.टन दूध, ३७२ हजार मे.टन मासु र १६० करोड गोटा अण्डा उत्पादन हुँदा क्रमशः दूध ७१ लिटर, मासु १२.४ के.जी. र अण्डा ५४ गोटा प्रति वर्ष प्रति व्यक्ति उपलब्ध भएको छ।

(छ) ५ वटा प्रदेशको ६ वटा कृषि थोक बजार स्थलमा RBPR प्रयोगशाला सञ्चालन गरी कुल ६,६०३ नमूना परीक्षणबाट प्राप्त नतिजा अनुरूप खाद्य स्वच्छता तथा गुण नियन्त्रणमा योगदान पुऱ्याइएको छ।

(ज) अफ्रिकन स्वाइन रोग देशमा भित्रिन नदिन रोग फैलिएका मुलुक तथा त्यस्ता मुलुकको बाटो भएर बङ्गुर र बङ्गुरजन्य उत्पादनहरूको आयातमा प्रतिबन्ध लगाइएको र पशु क्वारेन्टाइन कार्यालयहरू र भन्सारका निकायहरूलाई समेत सजग गराइ बङ्गुर पालन व्यवसायको संरक्षण गरिएको छ।

(झ) यस आ.व.मा २७ करोड ४१ लाख रुपैयाँ बराबरको काँचो छाला र १६ करोड १२ लाख रुपैयाँ बराबरको छुर्पी लगायतका दुग्धजन्य पदार्थ निर्यात भएको छ। विगत वर्षहरूमा हुँदै आएको मिल्क होलिडेको समस्यालाई सम्बोधन गर्न दूध अधिक उत्पादन हुने सिजनमा दूधलाई धुलो दूधमा रूपान्तरण गरी कृषकबाट उत्पादित दूधको व्यवस्थापन गरेर यस्तो समस्या हुनबाट रोकिएको छ।

(ञ) कर्णाली प्रदेशका १० जिल्लाहरूमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुधार आयोजना सञ्चालनका लागि आवश्यक व्यवस्था गरी आगामी आ.व.मा कार्यक्रम कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गरिएको छ।

(ट) जुम्ला, हुम्ला, मुगु जिल्लाहरूमा रैथाने बाली प्रवर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुका साथै बाजुरा जिल्लामा अर्गानिक कोसेली घर स्थापना गरिएको छ भने साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना अन्तर्गत कर्णाली र सुदूरपश्चिम प्रदेशका १० जिल्लाहरूमा १६४ उप-आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्न रु. १७ करोड १७ लाख रकम बराबरको अनुदान उपलब्ध गराइएको छ।

(ठ) सहकारी खेती, साना सिँचाइ, मल बीउ ढुवानी कार्यक्रमतर्फ दुर्गम क्षेत्रका कृषकहरूलाई मल/बीउ ढुवानी तथा सिँचाइ सुविधाका लागि सहयोग प्रवाह गर्नका लागि स्थानीय तहहरूमा बजेट विनियोजन गरिएको छ।

(ड) उत्पादित वस्तुहरूको भण्डारण क्षमता अभिवृद्धि गरी बजार स्थायित्वका लागि ८ जिल्लाहरूमा कुल ३५ हजार मे.टन भण्डारण क्षमताका ८ वटा नयाँ शीत भण्डार गृह निर्माण भइरहेको र थप ९० हजार मे.टन भण्डारण क्षमता वृद्धिका लागि ९ वटा शीत भण्डार गृह निर्माण शुरु गरिएको छ। निजी पूर्ण लगानीमा बनेका शीत भण्डारहरूलाई अर्थ मन्त्रालय मार्फत ब्याज अनुदान उपलब्ध गराइएको छ।

(७) स्वास्थ्य तथा पोषण सुधार

नेपालले विभिन्न समयमा गरेका अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धता नेपाल सरकारका विद्यमान नीति एवम् स्वास्थ्य तथा पोषण क्षेत्रका प्रमुख समस्या चुनौती र अवसरहरूलाई समेत आधार बनाउँदै दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने राष्ट्रिय कार्यसूची रहेको छ। यसै सन्दर्भमा यस आर्थिक वर्षमा स्वास्थ्य तथा पोषण सुधारका लागि देहायबमोजिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ:

(क) स्थानीय तह पोषणसम्बन्धी कार्यान्वयन कार्यविधि कार्यक्रम सञ्चालन भएका ३० जिल्लाका ३०८ स्थानीय तहहरूमा पठाइएको छ।

(ख) मातृ पोषण सुधार गरी आधारभूत सेवालाई समावेशी र समतामूलक ढङ्गले प्रवाह गर्नका लागि स्थानीय स्तरमा रहेका जनताहरूको क्षमता विकास गर्ने उद्देश्यले सञ्चालित बहुक्षेत्रीय पोषण कार्यक्रमबाट ३०९ जनालाई पोषण स्वयंसेवकहरूका लागि आधारभूत तालिम प्रदान गरिएको छ। साथै, करेसाबारी, कुखुरापालन, सरसफाइसम्बन्धी तालिम ५८,४७४ जनालाई प्रदान गरिएको छ।

(ग) सुनौला हजार दिनका सदस्य परिवारलाई ३,९३,२९० वटा अण्डा, १,७८,९०२ वटा कुखुरा तथा ४६,३३५ जनालाई पोषण झोला वितरण गरिएको छ।

२.२.९. श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (झ) ले श्रम र रोजगार सम्बन्धमा निम्न लिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. सबैले काम गर्न पाउने अवस्था सुनिश्चित गर्दै देशको मुख्य सामाजिक आर्थिक शक्तिको रूपमा रहेको श्रमशक्तिलाई दक्ष र व्यावसायिक बनाउने र स्वदेशमा नै रोजगारी अभिवृद्धि गर्ने,

२. मर्यादित श्रमको अवधारणा अनुरूप सबै श्रमिकको आधारभूत अधिकार सुनिश्चित गर्दै सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने,

३. वालश्रम लगायत श्रम शोषणका सबै रूपको अन्त्य गर्ने,

४. श्रमिक र उद्यमी व्यवसायी बीच सुसम्बन्ध कायम गर्दै व्यवस्थापनमा श्रमिकको सहभागिता प्रोत्साहन गर्ने,

५. वैदेशिक रोजगारीलाई शोषणमुक्त, सुरक्षित र व्यवस्थित गर्न तथा श्रमिकको रोजगारी र अधिकारको प्रत्याभूति गर्न यस क्षेत्रको नियमन र व्यवस्थापन गर्ने,

६. वैदेशिक रोजगारीबाट आर्जन भएको पूँजी, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गर्ने।

श्रम तथा रोजगारसम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

आर्थिक विकास र समृद्धिको लक्ष्य हासिल गर्न मुलुकमा उपलब्ध श्रम शक्तिको अधिकतम उपयोग गर्नु पर्दछ। अहिले नेपालमा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या ५७% रहेको छ। प्रतिवर्ष झण्डै ६ लाखभन्दा बढी सङ्ख्यामा श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने जनशक्तिलाई नेपाल भित्रै पर्याप्त रोजगारीका अवसरहरू उपलब्ध हुन

नसक्दा झण्डै ४ लाख जनशक्ति प्रत्येक वर्ष वैदेशिक रोजगारीमा जाने गरेका छन्। यस्तो अवस्थामा एकातिर हामीले आन्तरिक रोजगारी प्रवर्द्धनमा जोड दिनु आवश्यक छ भने अर्कोतिर वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, मर्यादित र व्यवस्थित बनाउनु आवश्यक छ। यसका लागि श्रम कानून र मापदण्डको प्रभावकारी कार्यान्वयन, आन्तरिक रोजगारीको प्रवर्द्धन, सीपयुक्त तालिमको विस्तार, श्रमिकको सामाजिक सुरक्षाको सुनिश्चितता र बालश्रमको अन्त्य जस्ता क्षेत्रमा सुधारको प्रयास केन्द्रित गरिएको छ।

बालश्रम, मानव अधिकारको हनन, सामाजिक अपराध र मानव सभ्यताको अभिशापको रूपमा रहेको हुँदा नेपालबाट सबै प्रकारका बालश्रम पूर्ण रूपमा निवारण गरी मुलुकलाई बालश्रम रहित बनाउने उद्देश्यले बालश्रम निवारणसम्बन्धी राष्ट्रिय गुरुयोजना २०७५-२०८५ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। यस आ.व.मा श्रम तथा रोजगारका क्षेत्रमा देहायका उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(१) आन्तरिक रोजगारी तथा सीप विकास

(क) रोजगारीको हकसम्बन्धी ऐन, २०७५ र रोजगारको हकसम्बन्धी नियमावली, २०७५, प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका, २०७५ तर्जुमा गरिएको छ।

(ख) ७५३ वटा स्थानीय तहका रोजगार सेवा केन्द्रमा रहेका रोजगार संयोजकको पदपूर्ति तथा सेवा सुविधासम्बन्धी मापदण्ड, २०७६ संशोधन गरी रोजगार संयोजक स्थानीय तहबाट पदपूर्ति गर्ने गरी स्थानीय तहमा पठाइएको छ।

(ग) रोजगारी सिर्जना गर्न कामका लागि पारिश्रमिकमा आधारित सामुदायिक आयोजना (सञ्चालन तथा व्यवस्थापन) कार्यविधि, २०७६ कार्यान्वयन गरिएको छ।

(घ) श्रम बजारमा जनशक्तिको माग र आपूर्तिको अद्यावधिक अवस्थाको तथ्याङ्क देखाउन सक्नेगरी स्थानीय, प्रदेश र संघीय तहमा एकीकृत सूचना पद्धतिका लागि रोजगार सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Employment Management Information System (EMIS) को विकास गरिएको छ।

(ङ) प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत स्थानीय सामुदायिक पूर्वाधार आयोजनामा १ लाख ८७ हजार बेरोजगार व्यक्तिलाई औसत १३ श्रम दिनको रोजगारी प्रदान गरिएको छ।

(२) वैदेशिक रोजगारी

(क) वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ मा संशोधन गरी देहायको सुधार गरिएको छ:

- वैदेशिक रोजगारमा गएका कामदारले क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने अवस्थामा कमी नहोस् भन्ने उद्देश्यले वैदेशिक रोजगार व्यवसाय सञ्चालनका लागि इजाजत पत्र लिंदा राख्नु पर्ने धरौटी वृद्धि गरिएको छ।
- वैदेशिक रोजगार व्यवसायको इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाहरूको सङ्ख्यालाई व्यवस्थापकीय एवम् नियमनयोग्य तुल्याउने उद्देश्यका साथ यस्ता कम्पनीहरू गाभिने (Merger) व्यवस्था गरिएको छ।
- वैदेशिक रोजगार व्यवसायी कम्पनीहरूले नेपालभित्र आफ्नो प्रतिनिधि एजेण्ट नियुक्त गर्न सक्ने प्रावधानलाई खारेज गरिएको छ।

- वैदेशिक रोजगारीको व्यक्तिगत ठगीका उजुरीहरूलाई उजुरीकर्ताको पायक पर्ने स्थानबाटै सम्बोधन गर्न सघाउ पुऱ्याउने उद्देश्यले प्रमुख जिल्ला अधिकारीहरूलाई उजुरी छानबीन गर्ने अधिकार दिइएको छ।
- यस आ.व.मा रु. ८७९ अर्ब **२७** करोड विप्रेषण आप्रवाह भएको छ। यो कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको अनुपातमा **२५.४** प्रतिशत हुन्छ।
- वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी मागपत्र जाँचबुझ निर्देशिका, **२०७५** र वैदेशिक रोजगारीमा गएका नेपाली कामदारको कानूनी प्रतिरक्षासम्बन्धी निर्देशिका, **२०७५** जारी भएको छ।

(ख) वैदेशिक रोजगार विभागको केन्द्रीय प्रणालीमा अध्यागमन विभाग, राहदानी विभाग, कन्सुलर सेवा विभाग, कूटनीतिक नियोगहरू, वैदेशिक रोजगार विभाग, बैंक र बीमा कम्पनीका सर्भरहरूलाई एक आपसमा आबद्ध गरी एकीकृत वैदेशिक रोजगार सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (FEIMS) को शुरुवात गरिएको छ। यस प्रणालीको आधारमा मोबाइल एप्स बनाइ सूचना तथा सेवाको प्रवाह गरिएको छ। अध्यागमन विभाग र वैदेशिक रोजगार विभाग बीच सूचनाको एकीकरण र आदानप्रदानका लागि TIA Module तयार भएको छ।

(ग) वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी सम्पूर्ण सेवा लिनका लागि केन्द्रमा धाउनुपर्ने बाध्यताको अन्त्य गर्दै जाने सन्दर्भमा श्रम स्वीकृति लगायतका अन्य सेवाहरूलाई विकेन्द्रीकरण गरी सातै प्रदेशहरूबाट वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

(घ) नेपाली श्रमिकहरूको हक, हित, न्यूनतम तलव सुविधा, बिदा, बीमा, स्वास्थ्य उपचार लगायतका विषयमा केन्द्रित रहेर मलेसिया, मौरिसस, संयुक्त अरब इमिरेट्स र जापानसँग श्रम समझदारी र सम्झौता पत्रमा हस्ताक्षर भएको छ।

(ङ) वैदेशिक रोजगार, सामाजिक सुरक्षा लगायतका विषयमा गुनासो सुन्न र समाधानका लागि श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालयमा सहायता कक्ष (कल सेन्टर) सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(च) वैदेशिक रोजगारीको पूर्व स्वीकृतिको विवरण वेबसाइटमा राख्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। यसबाट जोसुकैले इन्टरनेट सुविधा प्रयोग गरी वेबसाइट तथा मोबाइल एपमार्फत वैदेशिक रोजगारीका लागि पूर्व स्वीकृति लिइएको कम्पनी, कामको प्रकृति, तलव सुविधा, काममा पठाउने व्यवसायी एजेन्सी तथा उक्त काममा जाँदा लाग्ने लागतको जानकारी जुनसुकै ठाउँबाटै अनलाइनमा विवरण हेर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ।

(छ) वैदेशिक रोजगार विभाग र कार्यालयहरूबाट प्रदान गरिने सेवा प्रवाहमा उजुरी र मिलापत्रको ढाँचा सरकारले नै उपलब्ध गराइ उजुरी समेत लेखिदिने व्यवस्था मिलाइ सेवाग्राहीहरूको कामलाई सहजीकरण गरिएको छ।

(ज) नेपाली राजदूतावास क्वालालाम्पुर, नेपाली महावाणिज्य दूतावास साउदी अरब (जेद्दा), नेपाली राजदूतावास दोहा, नेपाली राजदूतावास अवुधावी र नेपाली राजदूतावास मस्कटमा त्यस देशमा कार्यरत नेपाली श्रमिकहरूका विविध सवालहरूमा सहजीकरण गर्नका लागि एकजना जनसम्पर्क सहायक एकजना स्थानीय कर्मचारीको रूपमा राखी कामकाज लगाइएको छ। त्यसैगरी, जर्मनी र साउदी अरबको रियादमा पनि एक/एक जना जनसम्पर्क सहायकको व्यवस्था थप गरिएको छ।

(झ) वैदेशिक रोजगारीमा कामदार पठाउने मुलुकहरूको साझा मञ्चको रूपमा रहेको कोलम्बो प्रोसेसको उच्च सरकारी अधिकारी स्तरीय पाँचौं बैठक र मन्त्रीस्तरीय छैठौं परामर्श बैठक काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ। कोलोम्बो प्रोसेसका **१२** वटै सदस्य राष्ट्र सहित अफगानिस्तान, बंगलादेश, कम्वोडिया, नेपालका मन्त्रीहरू एवम् उच्च सरकारी अधिकारीहरू उपस्थिति रहेको सो बैठकले श्रम आप्रवासनसम्बन्धी **२७** बुँदे काठमाडौं घोषणापत्र जारी गरेको छ।

(३) श्रम सम्बन्ध

(क) **२०७५** श्रावण **१** बाट लागू हुनेगरी श्रमिकहरूको न्यूनतम पारिश्रमिक कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। नयाँ न्यूनतम पारिश्रमिक यस अघि कायम रहेको न्यूनतम पारिश्रमिकको तुलनामा **३९** प्रतिशतले बढी रहेको छ। जस अनुसार चिया बगानमा काम गर्ने श्रमिकका लागि मासिक रु. **१०,७८१/-** तथा चिया बगान बाहेकका प्रतिष्ठानमा काम गर्ने श्रमिकहरूका लागि मासिक रु. **१३,४५०/-** न्यूनतम पारिश्रमिक कायम भएको छ।

(ख) सरकारी, गैर सरकारी र निजी क्षेत्रका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत श्रमिकहरूले पाउने पारिश्रमिक र अन्य वित्तीय सुविधाहरू अनिवार्य रूपमा बैंक खातामार्फत भुक्तानी गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन भएको छ।

(ग) सांगठनिक पुनर्संरचना गरी प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा एउटा कार्यालय रहने गरी मुलुकभर **११** वटा श्रम तथा रोजगार कार्यालयहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। साबिकको श्रम विभागको कार्य क्षेत्रमा व्यवसायजन्य सुरक्षा र स्वास्थ्यको जिम्मेवारी समेत थप गरी विभागको नाम श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग राखिएको छ।

(घ) श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभाग अन्तर्गत रहने गरी व्यवसायजन्य स्वास्थ्य सुरक्षा केन्द्र (Occupational Health and Safety (OHS) Centre) को स्थापना गरिएको छ। उक्त केन्द्रले कार्यस्थलमा कामदारहरूको सुरक्षा तथा स्वास्थ्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन, व्यवसायजन्य दुर्घटना र रोगहरूको रोकथाम, नियन्त्रण र न्यूनीकरणसम्बन्धी कार्य गर्दै आएको छ।

(ङ) श्रमसम्बन्धी विषयमा नेपाल सरकारलाई परामर्श दिन श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रीको अध्यक्षतामा केन्द्रीय श्रम सल्लाहकार परिषद् गठन भएको छ। प्रदेशस्तरमा पनि प्रदेश स्तरीय श्रम सल्लाहकार परिषद् गठन गर्ने कानूनी व्यवस्था मिलाइएको छ।

(च) प्रतिष्ठानहरूमा देखिएका सामूहिक विवादको समयमै निरूपण गरी असल श्रम सम्बन्धको विकास गर्न श्रम तथा व्यवसायजन्य सुरक्षा विभागका महानिर्देशकको अध्यक्षतामा रहेको श्रम समन्वय समितिलाई क्रियाशील बनाइएको छ।

(छ) विभिन्न उद्योग, प्रतिष्ठानहरूमा उत्पन्न भई कार्यालय तथा विभागबाट समाधान हुन नसकेका सामूहिक मागदाबीसम्बन्धी विवादको समाधानका लागि मन्त्रालयबाट चारवटा मध्यस्थको गठन गरी सबै विवादलाई सहमतिमै टुङ्ग्याइएको छ।

(ज) नेपाल दिगो विकास एलाइन्स ८.७ सम्बन्धी लक्ष्यको कार्यान्वयनमा " The Global Partnership for Eradicating Forced Labour, Modern Slavery Human Trafficking and Child Labour Around World को Path Finder Country को रूपमा आबद्ध भएको छ।

(झ) श्रम ऐन, २०७४ को व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न श्रम नियमावली, २०७५ कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। श्रमसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न श्रम अडिट मापदण्ड, २०७५ तथा नेपालमा काम गर्ने विदेशी नागरिकहरूको श्रम इजाजत प्रणालीलाई सरल, सहज र व्यवस्थित गर्न मन्त्रालयबाट विदेशी नागरिकहरूको श्रम इजाजत व्यवस्थापनसम्बन्धी निर्देशिका, २०७५ जारी गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(ञ) श्रम ऐन, २०७४ तथा नियमावली, २०७५ को प्रावधानबमोजिम नेपालमा पहिलो पटक श्रमिक आपूर्तिकर्ता मार्फत श्रमिकलाई लगाउन सकिने कामको सूची निर्धारण गरी नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरिएको छ।

(ट) अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनले पारित गरेका नेपाल पक्ष भएका विभिन्न ११ वटा महासन्धिहरूमध्ये ६ वटा महासन्धिहरू (Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (C169), Forced Labour Convention, 1930 (C29), Tripartite Consultation (International Labour Standards) Convention, 1976 (C144), Abolition of Forced Labour Convention, 1957 (C105), Minimum Age Convention, 1973 (C138) र Worst Form of Child Labour Convention, 1999 (C182)) को कार्यान्वयन अवस्थाको प्रतिवेदन तयार गरी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको मुख्यालय, जेनेभामा पठाइएको छ।

(ठ) नेपालबाट सबै प्रकारका बालश्रम नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले बालश्रम निवारण गुरुयोजना तर्जुमा गरिएको छ।

२.२.१०. सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ञ) ले सामाजिक न्याय र समावेशीकरण सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. असहाय अवस्थामा रहेका एकल महिलालाई सीप, क्षमता र योग्यताको आधारमा रोजगारीमा प्राथमिकता दिँदै जीविकोपार्जनका लागि समुचित व्यवस्था गर्दै जाने,

२. जोखिममा परेका, सामाजिक र पारिवारिक बहिष्करणमा परेका तथा हिंसा पीडित महिलालाई पुनर्स्थापना, संरक्षण, सशक्तीकरण गरी स्वावलम्बी बनाउने,

३. प्रजनन अवस्थामा आवश्यक सेवा सुविधा उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने,

४. बालबच्चाको पालनपोषण, परिवारको हेरचाह जस्ता काम र योगदानलाई आर्थिक रूपमा मूल्याङ्कन गर्ने,

५. बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई प्राथमिक रूपमा ध्यान दिने,

६. मुक्त कमैया, कम्हलरी, हरवा, चरवा, हलिया, भूमिहीन, सुकुम्बासीहरूको पहिचान गरी बसोबासका लागि घर घडेरी तथा जीविकोपार्जनका लागि कृषियोग्य जमिन वा रोजगारीको व्यवस्था गर्दै पुनर्स्थापना गर्ने,

७. राष्ट्रिय विकासमा युवा सहभागिता अभिवृद्धि गर्दै राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूको पूर्ण उपयोगको वातावरण सिर्जना गर्ने, युवाको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गर्दै व्यक्तित्व विकास गर्ने तथा राज्यको सर्वाङ्गीण विकासमा योगदानका लागि उपयुक्त अवसर प्रदान गर्ने,

८. आदिवासी जनजातिको पहिचान सहित सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्दै यस समुदायसँग सरोकार राख्ने निर्णयहरूमा सहभागी गराउने तथा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्ने,

९. अल्पसङ्ख्यक समुदायलाई आफ्नो पहिचान कायम राखी सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकार प्रयोगको अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

१०. मधेशी समुदाय, मुस्लिम र पिछडा वर्गलाई आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवसर र लाभको समान वितरण तथा त्यस्ता समुदायभित्रका विपन्न नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण र विकासका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

११. उत्पीडित तथा पिछडिएको क्षेत्रका नागरिकको संरक्षण, उत्थान, सशक्तीकरण, विकास र आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका अवसर तथा लाभका लागि विशेष व्यवस्था गर्ने,

१२. सामाजिक सुरक्षा र सामाजिक न्याय प्रदान गर्दा सबै लिङ्ग, क्षेत्र र समुदायभित्रका आर्थिक रूपले विपन्नलाई प्राथमिकता प्रदान गर्ने,

१३. स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकुद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवम् अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्ने,

१४. सामुदायिक तथा राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघ संस्थाको लगानी र भूमिकालाई जवाफदेही र पारदर्शी बनाउँदै त्यस्ता संस्थाहरूको स्थापना, स्वीकृति, सञ्चालन, नियमन र व्यवस्थापनका लागि एकद्वार प्रणाली अपनाउने र राष्ट्रिय आवश्यकता र प्राथमिकताका क्षेत्रमा मात्र त्यस्ता संघ संस्थाहरूलाई संलग्न गराउने।

सामाजिक न्याय र समावेशीकरणका नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

नेपालको संविधानले व्यवस्था गरेको सामाजिक न्याय र समावेशीकरण नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सामाजिक सचेतना विकास गर्दै समाजमा रहेका विद्यमान कुरीति र कुप्रथाको अन्त्य गर्न, लैङ्गिक समानता हासिल गर्न र बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसङ्ख्यकहरू, आदिवासी जनजातिको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि एवम् राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरूको प्रभावकारी सञ्चालन तथा गरिबी निवारणका क्षेत्रमा भएका मुख्य कार्यहरू र प्राप्त उपलब्धिहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

(क) बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०७५ तर्जुमा भई राष्ट्रिय बाल अधिकार परिषद् एवम् प्रदेश तथा स्थानीय बाल अधिकार समितिको व्यवस्था भएको छ।

(ख) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन,२०७५ को पहिलो संशोधनबाट अपाङ्गता परिचय पत्र स्थानीय तहबाट वितरण गर्न सहज भएको साथै अपाङ्गता भएका व्यक्तिको हक अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न प्रदेश एवम् स्थानीय तहलाई थप जिम्मेवार बनाइएको छ।

(ग) संविधानको धारा ३८ को उपधारा (३) र (५)बमोजिम संविधान अनुकूल हुनेगरी विद्यमान कानून संशोधन, पुनरावलोकन गर्ने सम्बन्धमा महिला विरुद्धको हिंसालाई दण्डनीय गर्ने र पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिनेसम्बन्धी व्यवस्था केही नेपाल ऐन संशोधन ऐनमा समावेश गरिएको छ।

(घ) लैङ्गिक हिंसा अन्त्यका लागि पुरुष सञ्जाल (Male Leader Network) परिचालनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ तर्जुमा भई Male Leader Network गठन हुने प्रक्रियामा रहेको छ।

(ङ) लैङ्गिक हिंसा पीडितलाई राहत तथा आर्थिक सहायता प्रदान गर्ने उद्देश्यबाट कार्यान्वयनमा ल्याइएको लैङ्गिक हिंसा निवारण कोष (सञ्चालन) नियमावली, २०६७ लाई परिवर्तित संघीय संरचनाबमोजिम संशोधन गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएकोले सोअनुरूप संशोधन तथा परिमार्जनको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(च) राष्ट्रपति महिला उत्थान जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम सञ्चालन कार्यविधि २०७५ परिमार्जन भई मानव विकास सूचकाङ्कमा पछाडि परेका जिल्लाका विपन्न महिलाहरूका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सहज भएको छ।

(छ) दुर्गम क्षेत्रका ज्यान जोखिममा परेका गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूका लागि हवाई उद्धारसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ तर्जुमापश्चात् विभिन्न निकायको समन्वयमा दुर्गम क्षेत्रका ज्यान जोखिममा परेका गर्भवती तथा सुत्केरी महिलाहरूको जीवन रक्षामा सहयोग पुगेको छ।

(ज) अपाङ्गता भएका व्यक्तिको परिचय-पत्र वितरण सम्बन्धी, नमूना कार्यविधि तर्जुमा भई स्थानीय तहबाट अपाङ्गता परिचय पत्र वितरणमा एकरूपता ल्याउन सहज भएको छ।

(झ) ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी ऐन संशोधनका लागि तयार गरिएको ऐनको विधेयक संघीय संसद् समक्ष पेश गरिएको छ।

(१) महिला

(क) जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम अन्तर्गत मानव विकास सूचकाङ्कमा पछि परेका २९ जिल्लाका ६४ वटा संस्था (गैसस र सहकारी) का १,९२० जना महिलालाई तालिम दिई प्रत्येक सहभागीलाई व्यवसाय सञ्चालन टेवा पूँजी रु. १७ हजार अनुदान उपलब्ध गराइएको छ। ग्रामीण क्षेत्रका विपन्न महिलाहरूको व्यावसायिक आम्दानीमा वृद्धि भई आर्थिक अवस्थामा सुधार आएको छ।

(ख) २०७५ पौषदेखि २०७६ असार मसान्त सम्म २६ जनाको हवाई उद्धार गरी आमा तथा शिशुको जीवन रक्षा गरिएको छ।

(ग) हिंसा पीडित महिला तथा किशोरीलाई सुरक्षित पुनर्स्थापनाका लागि सञ्चालनमा रहेको राष्ट्रियस्तरको मंगला सहाना दीर्घकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रमा २० जना हिंसा पीडित महिला तथा किशोरीहरू आश्रयमा रहेका छन्। यीमध्ये ३ जना बालबालिकाहरूलाई बालमन्दिर पठाइएको र २ जना किशोरीहरू तालिममा रहेका छन्। दीर्घकालीन पुनर्स्थापना केन्द्रमा सामाजिक पुनर्मिलन गराउन सम्भावना नरहेका पीडित तथा प्रभावितहरूलाई संरक्षण गर्ने कार्य भएको छ। आ.व. २०७६/७७ लाई लैगिंक हिंसा विरुद्धको अभियान वर्षका रूपमा मनाउने घोषणा गरी लैगिंक हिंसा विरुद्धको अभियान सञ्चालन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा कार्यान्वयन गर्न कार्ययोजना तयार भएको छ।

(घ) लैङ्गिक हिंसा विरुद्धको १६ दिने अभियानका सन्दर्भमा विभिन्न सरकारी र गैर सरकारी निकायहरू बीच लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणका लागि समन्वय गर्ने सम्बन्धमा ७ वटै प्रदेशमा करिब ३ हजार सहभागीहरूबीच अन्तरक्रिया गरी उक्त विषयमा संवेदनशीलता विस्तार भएको छ। लैङ्गिक हिंसा निवारण कोषमा रु. ७५ लाख रकम थप गरिएको छ। धनुषा र काभ्रेपलाञ्चोक जिल्लाका सबै स्थानीय

तहका करिब ५०० जनप्रतिनिधिहरू र प्रदेश सरकारको सहभागितामा लैङ्गिक हिंसा, बालविवाह, दाइजो लगायतका कुरीति विरुद्‌घ अन्तरक्रिया गरिएको छ। मोरङ र सुनसरी जिल्लाका स्थानीय तहका न्यायिक समितिका १२० जना पदाधिकारीहरूका लागि न्याय सम्पादनको प्रयोगात्मक कार्यशाला सम्पन्न भएको छ। यसबाट स्थानीय तहका न्यायिक समितिको कार्यसम्पादनमा एकरूपता ल्याउन सहयोग पुग्नुका साथै पदाधिकारीहरूको क्षमता विकास भएको छ।

(ङ) एकल महिला सुरक्षा कोषमा रु. १० लाख जम्मा गरिएको र कोषमा रु. ४,११,१८,२५०। - पुऱ्याइ कोषबाट नियमानुसार एकल महिलाहरूलाई सहायता रकम उपलब्ध गराइएको छ।

(च) BPFA को २५ वर्षको समीक्षा प्रतिवेदन तयार गरी परराष्ट्र मन्त्रालयमार्फत संयुक्त राष्ट्रसंघीय स्थायी नियोग र UNESCAP मा पठाइएको छ।

(छ) राष्ट्रपति महिला उत्थान कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि १० वर्षे कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार भएको छ। CEDAW को छैठौं प्रतिवेदन नेपालीमा अनुवाद गरिएको छ।

(ज) महिला र बालिका उपर हुने हिंसा दुर्व्यवहार अन्त्यका लागि काठमाडौं उपत्यका भित्रका १६ वटा रुटमा चल्ने साझा बसमा सन्देशमूलक विज्ञापन एवम् कानूनी प्रावधान प्रसारण भइरहेको छ। प्रदेश नं. २ र ३ का जनप्रतिनिधिहरूसँग छलफल गरी लैङ्गिक हिंसा, दाइजो, लिङ्ग पहिचान गरी गरिने गर्भपतन, एसिड आक्रमण, बालबिवाह विरुद्धको अभियानमा सामूहिक प्रतिबद्धता प्राप्त भएको छ।

(झ) मन्त्रालय परिसरभित्र र बाहिर डिजिटल होर्डिङ वोर्ड राखी लैङ्गिक हिंसा विरुद्धका सूचना प्रवाह भइराखेका छन्। हिंसा पीडितको तत्काल उद्धार, राहत, न्यायमा पँहुच तथा पुनर्स्थापनाका लागि संयन्त्र तथा नमूना कार्यविधि निर्माण भएको छ।

(ञ) महिला उद्यमीहरूद्वारा उत्पादित सामग्रीको बजार प्रवर्द्धनका लागि राष्ट्रियस्तरको १ र प्रदेशस्तरको ३ वटा प्रदर्शनी सम्पन्न भएको छ। ६० वटा स्टलबाट १२० जना महिला उद्यमी लाभान्वित भएका छन्। मानव बेचबिखन विरुद्ध ३० मिनेटको डकुमेन्ट्री निर्माण गरी प्रसारण भएको छ।

(ट) सातवटै प्रदेशमा हिंसा प्रभावित महिलाका लागि दीर्घकालीन पुनर्स्थापना केन्द्र सञ्चालन गर्न प्रत्येक प्रदेशलाई रु. १० लाखका दरले रु. ७० लाख अनुदान प्रदान गरिएको छ। सातै प्रदेशका महिला उद्यमीलाई उद्यमशीलता विकास तथा वित्तीय पँहुचसम्बन्धी तालिम दिइएको छ। महिला विकासका विधिविधा (स्थानीय तहका लागि तयार पारिएको श्रोत) पुस्तिका तयार गरी स्थानीय तहमा पठाइएको छ। स्थानीय तहहरूका जनप्रतिनिधि तथा सामाजिक विकास शाखाका कर्मचारीहरूलाई प्रजनन स्वास्थ्य, महिला अधिकार र लैङ्गिक हिंसासम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ। मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावितहरूका लागि सञ्चालित पुनर्स्थापना केन्द्रहरूको अनुगमनका साथै पुनर्स्थापना केन्द्रका व्यवस्थापक तथा कर्मचारीहरूलाई पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गरिएको छ।

(ठ) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा परेका ३११ नेपालीलाई भारत र म्यान्मारबाट उद्धार गरी स्वदेश फिर्ता ल्याइएको छ।

(ड) मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावितहरूका लागि स्थापित पुनर्स्थापना कोषमा रु. १ करोड रकम थप गरिएको छ।

(ढ) मानव बेचबिखनबाट पीडित तथा प्रभावितहरूका लागि काठमाडौं, सिन्धुपाल्चोक, कैलाली, झापा, पर्सा, रूपन्देही, बाँके, चितवन, कास्की र सुर्खेत जिल्लामा पुनर्स्थापना केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन्। महिला हिंसा तथा बेचबिखन पीडितका लागि विराटनगरमा निर्मित पुनर्स्थापना केन्द्र प्रदेश नं. १ को सामाजिक विकास मन्त्रालयलाई हस्तान्तरण गरिएको छ।

(ण) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको दृष्टिले संवेदनशील सिन्धुपाल्चोक र मकवानपुर जिल्लामा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार जोखिम उन्मुखता नक्सांकन नमूना सर्वेक्षण सम्पन्न गरिएको छ। यस नक्सांकन सर्वेक्षणले तीनै तहका सरकारलाई मानव बेचबिखन रोकथामका अवसरहरू तथा सञ्चार र प्रतिवेदन संयन्त्र पहिचान गर्न मद्दत पुगेको छ।

(२) बालबालिका

(क) यस आ.व.मा हराएका ३,४२२ जना बालबालिकामध्ये २,५४० जना बालबालिका खोजतलास समन्वय केन्द्रबाट फेला पारिनुका साथै ५११ जना बेवारिसे बालबालिका फेला परेका छन्। यसरी फेला परेका मध्ये ३०९ बालबालिकाको पारिवारिक पुनर्मिलन र १९४ को बाल गृहमा पुनर्स्थापना गरिएको छ।

(ख) जोखिमपूर्ण अवस्थामा रहेका बालबालिकाको आपतकालीन उद्धार, राहत, मनोविमर्श, पारिवारिक पुनर्मिलन तथा सामाजिक पुनर्स्थापनाका निम्ति सञ्चालित बाल हेल्पलाइन नं. १०९८ मार्फत जोखिमपूर्ण अवस्थाबाट आपत्कालीन उद्धार गरिएका ७,८०६ जना बालबालिकामध्ये २,१७० जनालाई मनोसामाजिक मनोविमर्श, १,८१४ जनालाई पारिवारिक परामर्श, १,३२५ जनालाई स्याहार, सुरक्षा तथा संरक्षण, ८९३ जनालाई शैक्षिक सहयोग, ४९७ जनालाई कानूनी परामर्श, ३२ जनालाई जीविकोपार्जन सहयोग, ६९४ जनालाई आवास तथा बाल विवाह रोकथाम तथा ३८१ बालबालिकालाई स्वास्थ्य उपचार सहयोग गरिएको छ।

(ग) काठमाडौं उपत्यका लगायत अन्य मुख्य सहरहरूका सडकबाट १,०११ जना सडक बालबालिकाको उद्धार गरी व्यवस्थापन गरिएको छ।

(घ) तोकिएको मापदण्ड विपरित निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित ५ वटा बालगृहबाट १९२ जना बालबालिकालाई उद्धार गरिएको र सोमध्ये १८६ जनालाई परिवारमा पुनर्मिलन गराइएको छ।

(ङ) मुलुकी फौजदारी संहिताबमोजिम मकवानपुर, पर्सा, रूपन्देही, डोटी बाँके, मोरङ, भक्तपुर र कास्कीमा ८ वटा बाल सुधार गृह सञ्चालनमा रहेका छन्। उक्त बालगृहहरूमा ८२१ बालबालिकाहरू संरक्षणमा रहेका छन्। बाल सुधार गृहबाट मनोपरामर्श सेवा, सीप विकाससम्बन्धी तालिम, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायतका सेवा उपलब्ध गराइएको छ।

(च) बालबालिका उपर हुने घरेलु हिंसा, दुर्व्यवहार, बलात्कार, बाल विवाह अन्त्यका लागि एफ.एम. रेडियो, विभिन्न टेलिभिजन र पत्रपत्रिकाबाट बाल सचेतना सन्देश प्रसारण गरिएको छ।

(छ) रामेछाप जिल्लाका सबै स्थानीय तहका जनप्रतिनिधिहरूलाई बाल अधिकारमैत्री योजना तर्जुमा र बाल संरक्षण घटना व्यवस्थापनसम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ।

(ज) गण्डकी प्रदेशका विभिन्न सञ्चार माध्यममा कार्यरत ७७ जना पत्रकारसँग बालमैत्री सञ्चार निर्देशिका, २०७३ र बाल संवेदनशीलता अभिवृद्धिसम्बन्धी अन्तरक्रिया गरिएको छ।

(झ) आवासीय बालगृहको संरक्षणमा रहेका **५६** जना बालबालिकाको संरक्षणका लागि कार्य सम्पादन सम्झौता सहित केही बालगृहलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गरिएको छ।

(३) अपाङ्गता

(क) पूर्ण अशक्त अपाङ्गता भएका व्यक्तिको ४० परिवारका सदस्यलाई हेरचाहसम्बन्धी र रोजगारमूलक तालिम प्रदान गरिएको छ। उक्त तालिमले त्यस्ता परिवारमा जीवनयापन सहज बनाएको छ।

(ख) सार्वजनिक भौतिक संरचनालाई अपाङ्गमैत्री बनाउन सम्बन्धित मन्त्रालयहरूसँग समन्वयात्मक काम भएको छ। यसले संघ, प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा अपाङ्गमैत्री निर्माण कार्यमा थप प्रभावकारिता बढेको छ।

(ग) संस्थासँगको साझेदारी अवधारणाबमोजिम नेपाल खगेन्द्र नवजीवन केन्द्र मार्फत विपन्न, बेसहारा ८४ जना अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई आवासीय पुनर्स्थापना सेवा दिई राखिएको छ। त्यस्तै नेपालगञ्जमा **१०**, सुर्खेतमा **३** र कञ्चनपुरमा **३** गरी थप **१६** जना अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई पुनर्स्थापना सेवा दिइरहेको छ। यस्तो पुनर्स्थापना सेवा मार्फत अपाङ्गता भएका व्यक्तिले निरन्तर आश्रय पाइरहेका छन्।

(घ) अपाङ्गता ग्राम स्थापना र सञ्चालनका लागि सातै प्रादेशिक सामाजिक विकास मन्त्रालयलाई सशर्त अनुदान प्रदान गरिएको छ। प्राप्त अनुदान रकमबाट ग्राम अध्ययन, डिजाइन एवम् अनुसन्धानको कार्य भइरहेको छ। नेपाल नेत्रहीन संघलाई पूँजीगत अनुदान प्रदान गरी आयआर्जन क्रियाकलापमा सहयोग पुऱ्याइएको छ।

(ङ) दृष्टिविहीन अपाङ्गता भएका महिलाहरूका लागि सुरक्षित आवास तथा तालिम केन्द्रको भवन काठमाडौँको डाँछीमा निर्माण हुँदैछ।

(च) कुष्ठरोगी आरोग्य आश्रम व्यवस्थापन तथा कुष्ठरोगीहरूको औषधोपचार समेतका लागि कुष्ठरोग निवारण संघ काठमाडौंलाई चालू अनुदान प्रदान गरिएको छ। उक्त संघले खोकना कुष्ठरोग आश्रममा **१३८** जना कुष्ठरोगीहरूलाई आवासीय तथा **६५** जनालाई नगद सहयोग गरी जम्मा **२०३** जना कुष्ठरोगीहरूको व्यवस्थापन गरिरहेको छ।

(छ) समुदायमा आधारित पुनर्स्थापना कार्यक्रम अन्तर्गत विभिन्न संघ संस्थाहरूद्वारा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई **२,६००** वटा विभिन्न प्रकारका सहायक सामग्री वितरण गरिएको छ। यसबाट सहायक सामग्री आवश्यक पर्ने अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको जीवनयापन सहज भएको छ।

(ज) अपाङ्गहरूको आवाज सुनुवाइका लागि एभिन्यूज टेलिभिजनबाट प्रत्येक दिन बेलुका **६:००** बजे, ABC टेलिभिजनबाट प्रत्येक दिन **७:००** बजे, र प्राइम टाइम्स टेलिभिजनबाट प्रत्येक दिन **६:००** बजे साङ्केतिक भाषाको समाचार प्रसारण गर्ने गरिएको छ। प्रत्येक आइतबार बिहान **७:३०** बजे रेडियो कान्तिपुरमा अपाङ्ग आवाज रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ। यस कार्यक्रमले अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अवस्थाका बारेमा जानकारी प्रदान गर्नुका साथै यस क्षेत्रको संवेदनशीलता सबैले बुझ्ने अवस्था सिर्जना भएको छ।

(४) जेष्ठ नागरिक

(क) ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी नीति एवम् १० वर्षे कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार भएको छ।

(ख) ज्येष्ठ नागरिकसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय/राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतासम्बन्धी प्रदेश स्तरीय अन्तरक्रिया र परामर्श बैठक सम्पन्न भई राज्यका तर्फबाट ज्येष्ठ नागरिकका विषयमा चाल्नुपर्ने पहलकदमीका बारेमा थप जानकारी प्राप्त भएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय ज्येष्ठ नागरिक दिवस, विश्व अल्जाइमर्स चेतना दिवस र ज्येष्ठ नागरिकप्रति हुने दुर्व्यवहार विरुद्धको दिवससम्बन्धी कार्यक्रम मार्फत ज्येष्ठ नागरिकहरूलाई यो उमेरमा हुने रोग तथा उनीहरू प्रति हुने गरेका दुर्व्यवहार बारेमा जानकारी गराइएबाट जनचेतना अभिवृद्धि भएको छ।

(ग) सक्रिय ज्येष्ठ नागरिकका लागि सीपमूलक तालिम विभिन्न जिल्लाहरूमा सञ्चालन गरिएको छ। यसबाट उनीहरूको आय आर्जनमा सहयोग पुगी परिवारमा सम्मानित जीवनयापन गर्ने वातावरण बनेको छ।

(घ) ज्येष्ठ नागरिक ग्राम स्थापना र सञ्चालनका लागि सातै प्रादेशिक सामाजिक विकास मन्त्रालयमा सशर्त अनुदान पठाइएको छ। उक्त कार्यक्रम अन्तर्गत प्रदेश नं. १, ५ र गण्डकी प्रदेशमा जग्गा प्राप्त भएको, प्रदेश नं. २ र ३ मा जग्गा खोजी भइरहेको, कर्णाली प्रदेशमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र वीरेन्द्रनगर नगरपालिका सुर्खेतबीच ज्येष्ठ नागरिक ग्राम निर्माणका लागि समझदारी भएको छ।

(५) संघसंस्था

(क) समाज कल्याण परिषद्मा यस आ.व.मा **२,११०** वटा र हालसम्म **५०,३९३** संघ संस्थाहरू आबद्ध भएका छन्।

(ख) गैरसरकारी संस्थाका **७२०** वटा परियोजनाको रु. **१६** अर्ब **६१** करोड **४८** लाख **८८** हजार **२२१** र अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाका **४८** वटा परियोजनाको रु. **२९** अर्ब **१९** करोड **८२** लाख **२२** हजार **८५९** बजेटको परियोजना स्वीकृत भई परिचालन भएको छ।

(ग) गैर सरकारी संस्थाका **३५६** वटा परियोजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिएको छ। **९१** अन्तर्राष्ट्रिय गैर सरकारी संस्थाका **११३** वटा परियोजनाको तेस्रो पक्षबाट मध्यावधि र अन्तिम मूल्याङ्कन गरिएको छ।

(६) मुक्त हलिया तथा कमैया पुनर्स्थापना

(क) मुक्त हलियाको जग्गा खरिदका लागि **४८६** परिवारलाई अनुदान, **४५०** परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र **३४०** परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ। घर निर्माणका लागि **४५०** परिवारलाई अनुदान, **६३९** परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र **६२९** परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ। घर मर्मतका लागि **३,१००** परिवारलाई अनुदान, **४९६** परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र **९०८** परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ।

(ख) मुक्त हलियाको बसोबास व्यवस्थापनका लागि कञ्चनपुर जिल्लाको भीमदत्त नगरपालिकाको वागफाँटा र बाराकुण्डामा **५६** र लालझाडीमा **६०** पक्की घर निर्माणका लागि जग्गा प्राप्त गरी निर्माण शुरु भएको छ।

(ग) आ.व. **२०६७/६८** देखि शुरु गरिएको **१६,९५३** मुक्त हलिया पुनर्स्थापन कार्य अन्तर्गत आ.व. **२०७४/७५** सम्ममा **७,२२८** परिवारको पुनर्स्थापना गरिएकोमा आ.व. **२०७५/७६** मा **९,७२५** परिवारको पुनर्स्थापना कार्य सुनिश्चित गरिएको छ।

(घ) मुक्त कमैयाको जग्गा खरिदका लागि ३६१ परिवारलाई अनुदान, ३९४ परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण, घर निर्माणका लागि ३६४ परिवारलाई अनुदान, ३९४ परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण, काठ खरिदका लागि १०,२०८ परिवारलाई अनुदान, १,०८० परिवारका लागि स्रोत हस्तान्तरण र १२५ परिवारको लगत कट्टा गरिएको छ। ४ हजार परिवारको घर निर्माणको बक्यौता रकम भुक्तानी गरिएको छ।

(ङ) मुक्त कमैया तथा मुक्त हलिया पुनर्स्थापना कार्यक्रम यसै वर्ष सम्पन्न गर्ने व्यवस्था मिलाइ स्थानीय तहमा ४७ करोड बजेट हस्तान्तरण गरिएको छ। मुक्त कमैया तथा मुक्त हलिया पुनर्स्थापना कार्य सम्पन्न भएको औपचारिक घोषणा गर्नका लागि आवश्यक तयारी गरिएको छ।

(७) आदिवासी जनजाति

(क) वन मन्त्रालयद्वारा आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको परम्परागत ज्ञान, सीप, संस्कृति, सामाजिक परम्परा र अनुभवलाई संरक्षण र संवर्द्धन गर्न वनस्पति अध्ययन, अनुसन्धान तथा बजारीकरण कार्यक्रम मार्फत यस आ.व.मा ४ जाति/समुदाय (मुसहर, तामाङ्ग, रानाथारु, मगर) को वनस्पतिसम्बन्धी परम्परागत ज्ञानको अभिलेखीकरण भएको छ।

(ख) आदिवासी जनजाति समुदायहरूको आफ्नो विशिष्ट मौलिक पहिचानसँग जोडिएका परम्परागत ज्ञान सीपमा आधारित विभिन्न पेशा व्यवसायहरूको प्रवर्द्धन र विकास गरी तिनीहरूको व्यावसायिकीकरण मार्फत आर्थिक उन्नति गर्ने विभिन्न सीपमूलक तालिम कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित सीप विकास तालिमहरू निम्नबमोजिम सम्पन्न भएका छन्:-

तालिका नं. ११- सीप विकास तालिमसम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	कार्यक्रमको विवरण	तालिम सञ्चालन भएको जिल्ला	साझेदारी गरिएको स्थानीय तहको नाम
१	सिलाई कटाई तालिम	झापा	हल्दिबारी गाउँपालिका
२	ढाका बुनाई तालिम	खोटाङ	दिक्तेल रूपाकोट मझुवा नगरपालिका
३	वेतबास तालिम	सर्लाही	हरिवन नगरपालिका
४	वाईरिङ/प्लम्बर तालिम	सिन्धुली	मरिन गाउँपालिका
५	वेतबास तालिम	सिन्धुपाल्चोक	इन्द्रावती गाउँपालिका
६	होमस्टे तालिम	लमजुङ	मर्स्याङ्दी गाउँपालिका
७	तान बुन्ने तालिम	रूपन्देही	सैनामैना नगरपालिका
८	ढाका बुनाई तालिम	गुल्मी	मालिका गाउँपालिका
९	तान बुन्ने तालिम	सुर्खेत	वीरेन्द्रनगर नगरपालिका
१०	सिलाई कटाई तालिम	धनगढी, कैलाली	बेदकोट नगरपालिका

(८) सीमान्तकृत लक्षित समुदायको विकास

तराई मधेशका मानव विकास सूचकाङ्कमा तुलनात्मक रूपमा पछाडि परेका स्थानीय तहहरूमा भौतिक पूर्वाधार लगायत विकासका कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरी सघन रूपमा आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरण गर्न एवम् जनताको सार्वजनिक सेवामा पहुँच अभिवृद्धि गरी जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनका लागि सञ्चालित तराई मधेश समृद्धि कार्यक्रमबाट यस आ.व.मा सामूहिक आवास, छात्रावास निर्माण, खानेपानी जस्ता आयोजनाहरू सञ्चालन भई मानव विकास सूचकाङ्कमा पछाडि परेका सीमान्तकृत समुदाय, विपन्न, दलित, मुसहर, चमार, विपन्न मुस्लिम वर्गहरूले प्रत्यक्ष लाभ प्राप्त गरेका छन्। यस कार्यक्रमका प्रमुख उपलब्धिहरू निम्नानुसार रहेका छन्।

- सामूहिक आवास भवन निर्माण- ४५० वटा
- सामुदायिक पूर्वाधार निर्माण- १८१ वटा
- सडक निर्माण- ४४ कि.मि.
- खानेपानी तथा सरसफाइ- १० वटा
- सिँचाइ तथा नदी नियन्त्रण- २ कि.मि.
- उर्जा लाइन विस्तार- २ कि.मि.
- विपद् न्यूनीकरण- १ वटा

(९) गरिबी निवारण

सबै प्रकारको गरिबी निवारण गरी पिछडिएका व्यक्ति, परिवार, वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गराइ विकासको प्रतिफल न्यायोचित रूपमा वितरण गरी मुलुकमा आर्थिक असमानता घटाउनका लागि योजनाबद्ध प्रयास अगाडि बढाइएको छ। नेपालमा कोही भोकै पर्दैन, भोकले कोही मर्दैन भन्ने नारालाई सार्थक बनाउन गरिब घर परिवार पहिचान गरी गरिब लक्षित कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न आवश्यक रहेको छ। यस क्षेत्रमा भएका महत्त्वपूर्ण कार्य एवम् उपलब्धि निम्नानुसार रहेका छन्ः

(क) गरिबी निवारण नीति, २०७६ लागू भएको छ।

(ख) गरिबसँग विश्वेश्वर कार्यक्रम अन्तर्गत गरिबी सूचकाङ्कमा पछि परेका सात प्रदेशका १४ वटा गाउँपालिका/नगरपालिकाका अति विपन्न समुदायमा उनीहरूको जीवनस्तर उकास्न गरिब लक्षित विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्न रु. ५० लाखका दरले सम्बन्धित स्थानीय तहमा निकासा दिइएको छ।

(ग) गरिब घर परिवार पहिचानका लागि सर्वेक्षण गर्न १२ जिल्लाका सबै स्थानीय तहमा १८ करोड वित्तीय हस्तान्तरण गरिएको छ।

(घ) प्रदेश नं. १ र ५ मा गरिबी निवारणसम्बन्धी कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिएको छ।

(ङ) २६ जिल्लाका ३ लाख ९१ हजार ८३१ परिवारको परिचय पत्र तयार गरिएको छ।

(च) गरिब घर परिवार पहिचानका लागि दोस्रो चरणमा सञ्चालित पहिचान कार्यक्रमका लागि सर्वेक्षणको विधि, प्रक्रिया तथा डाटा कलेक्सन एप्लिकेसन तयार भएको छ। हालसम्म २३ जिल्लामा दोस्रो

चरणमा सञ्चालित उक्त कार्यक्रम अन्तर्गत करिब ३ लाख ८५ हजार परिवारको तथ्याङ्क सङ्कलन भएको छ।

(छ) गरिबी निवारण कोष मार्फत सञ्चालित कार्यक्रमहरूको विस्तृत विवरण तयार गरी कार्यक्रम सञ्चालनसम्बन्धी मार्गदर्शन सहित सम्बन्धित स्थानीय तहलाई हस्तान्तरण गरिएको छ।

(१०) सामाजिक सुरक्षा

(क) योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा ऐन, २०७४ का प्रावधानहरू कार्यान्वयन गर्न योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा नियमावली, २०७५ तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(ख) योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना अन्तर्गत रोजगारदाता र श्रमिकको सूचीकरणसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ जारी भई सो कार्यविधिबमोजिम रोजगारदाता र श्रमिकहरूको सूचीकरण भइरहेको छ।

(ग) योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनाको ११ मंसिर, २०७५ मा शुभारम्भ भएको छ। यो योजना कार्यान्वयनमा आए पश्चात् पहिलो चरणमा प्रतिष्ठान स्तरका श्रमिकहरूको सूचीकरण भई सामाजिक सुरक्षा कोषबाट औषधी उपचार, स्वास्थ्य तथा मातृत्व सुरक्षा, दुर्घटना तथा अशक्तता सुरक्षा, आश्रित परिवार सुरक्षा र वृद्धावस्था सुरक्षा योजना अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षा सुविधा प्राप्त गर्ने सुनिश्चितता गरिएको छ।

(घ) सामाजिक सुरक्षा योजना सञ्चालन कार्यविधि, २०७५ बमोजिम सामाजिक सुरक्षा कोषले सञ्चालन गर्ने योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजनामा १२ हजार ९२ रोजगारदाता र १ लाख ४० हजार ९५१ श्रमिकहरू सूचीकृत भई रु. ४९ करोड २८ लाख ९८ हजार ६३९ योगदान जम्मा भएको छ।

(ङ) सामाजिक सुरक्षा सूचना प्रणालीको सफ्टवेयर (SOSYS) तयार गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ।

(११) युवा तथा खेलकुद

नेपालको कुल जनसङ्ख्याको ४०.३५ प्रतिशत युवा (१६ देखि ४० वर्ष) रहेको जनसाङ्ख्यिक लाभको अवसरलाई पूँजीकृत गरी मुलुकको आर्थिक समृद्धिमा युवाको सहभागिता सुनिश्चित गर्न सञ्चालित मुख्य काम तथा प्राप्त उपलब्धिहरू निम्नानुसार छन्:

युवा विकास तथा परिचालनतर्फ

(क) ८ जना प्रतिभावान युवा र २ वटा संस्थालाई रु. १ लाख नगद पुरस्कारसहित राष्ट्रिय युवा प्रतिभा सम्मानद्वारा सम्मानित गरी प्रतिभावान युवालाई प्रोत्साहित गरिएको छ। युवा उत्प्रेरणा, युवा उद्यमशीलता र रोजगारी, लगायतका विषयमा मुलुकका विभिन्न स्थानमा २,३३० जना युवालाई परामर्श सेवा प्रदान गरिएको छ। ७७ वटा स्थानीय तहका १,०९४ वटा वडामा युवा क्लब गठन गरी विकासका विभिन्न क्षेत्रमा युवालाई परिचालन गरिएको छ। २२ जिल्लाका ३२ वटा युवा उद्यमी समूहलाई प्रति समूह रु. ५ लाखका दरले उद्यम सञ्चालन गर्न नेफ्स्कुन मार्फत रकम निकासा गरी उद्यमशीलताको विकासमा प्रोत्साहन गरिएको छ। २४८ जना युवाले सीप तथा नेतृत्व विकाससम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेका छन्।

(ख) राष्ट्रिय अपाङ्ग कोषसँगको सहकार्यमा २१७ जना अपाङ्ग युवाका लागि सहयोग सामग्री वितरण गरिएको छ। जोखिममा रहेका ५०० जना युवाको उद्धार, पुनर्स्थापनाका लागि विशेष स्कूल, केन्द्रीय बाल कल्याण समिति र मानव सेवा आश्रममार्फत सहयोग उपलब्ध गराइएको छ। २५१ वटा सहकारी संस्थाहरूमार्फत रु. १ अर्ब ५२ करोड १६ लाख कर्जा लगानी भई १२,८४० जना स्वरोजगार भएका छन्। ४,१६७ जना व्यवसायीहरूलाई रु. ४ करोड ९ लाख २४ हजार ब्याज अनुदान प्रदान गरिएको छ। युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोषबाट प्रवाह भएको ऋणमध्ये ९५ प्रतिशत ऋण असूली भएको छ।

(ग) पोखरामा ९ राष्ट्रका विदेशी स्काउटहरू सहित ४,०६२ जना स्काउटहरूको सहभागितामा रोवरमुट कार्यक्रम सम्पन्न भएको छ। ५०० जना विद्यार्थीहरूलाई स्काउट तथा स्वयंसेवक तालिम प्रदान गरी प्रोत्साहनस्वरूप पोशाक र औजार वितरण गरिएको छ। ६०० जनालाई स्काउट तथा विपद् व्यवस्थापन तालिम प्रदान गरिएको छ। विभिन्न राष्ट्रिय दिवस, मेला पर्व र सांस्कृतिक अवसरहरूमा १६ हजार ५०१ जना स्काउट स्वयंसेवक परिचालन गरिएको छ।

(घ) राष्ट्रिय युवा परिषद् ऐन, २०७२ लाई संशोधन गर्न बनेको विधेयकको मस्यौदा र युवा तथा साना व्यवसायी स्वरोजगार कोष सञ्चालन नियमावलीको मस्यौदा तयार गरिएको छ।

(ङ) यस अवधिमा ४८ जना युवाहरूको प्रतिनिधिमण्डलले भारतको भ्रमण गरी दुई देश बीचको अनुभव आदान प्रदान गरिएको छ।

खेलकुद

(क) राष्ट्रिय खेलकुद विकास विधेयक, २०७५ को मस्यौदा तयार गरी संघीय संसदमा पेश भएको तथा खेलकुदसँग सम्बन्धित ५ वटा निर्देशिका तथा कार्यविधि तयार भएको छ।

(ख) इलाम, वीरगञ्ज, म्याग्दी, प्यूठान, डोल्पा, बाजुरामा गरी ३२५ जना खेलकुदकर्मीहरूलाई खेलकुदमा प्रतिबन्धित औषधी सेवन विरुद्ध सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ।

(ग) १३ औँ दक्षिण एशियाली खेलकुद प्रतियोगिता आयोजनाका लागि पूर्वाधार निर्माण लगायतका तयारीका कार्यहरू गरिएको छ।

(घ) खेलकुदको क्षेत्रमा कार्यरत एउटा खेल संस्था र ९ जना विभिन्न विधाका खेलाडी तथा प्रशिक्षकहरूलाई रु. १ लाख नगदसहित सम्मान गरिएको छ।

(ङ) विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकाहरूका लागि ५४ जिल्ला, ४ प्रदेश र केन्द्रस्तरमा राष्ट्रपति रनिङ सिल्ड प्रतियोगिता आयोजना गरिएको छ।

(च) चालू आर्थिक वर्षमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पदक विजेता १०१ जना खेलाडीहरूलाई २ करोड १४ लाख नगद पुरस्कार प्रदान गरिएको छ।

(छ) अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिताहरूमा पदक प्राप्त गरेका १६१ जना खेलाडीहरूलाई सम्मान स्वरूप मासिक भत्ता प्रदान गरिएको छ।

(ज) इटहरी, धरान, वीरगञ्ज, झापा (मेची रङ्गशाला), चितवन, पोखरा, गुल्मी, नेपालगञ्ज र धनगढीमा रङ्गशाला निर्माण चालू रहेको छ।

(झ) काठमाडौंको मूलपानी र कीर्तिपुर, भैरहवा, पोखरा, मोरङ्गको बैजनाथपुर, दाङको लमही, बाँकेको कोहलपुर, कञ्चनपुरको महेन्द्रनगर, चितवनको चित्रवन र धनुषामा राम जानकी क्रिकेट मैदान निर्माण कार्य चालू रहेको छ। कीर्तिपुर, भैरहवा, पोखरा, बैजनाथपुर, लमही, कोहलपुर र कञ्चनपुरको क्रिकेट मैदान खेल्न योग्य भएको छ।

(ञ) सुदूरपश्चिम प्रदेशको धनगढीमा एक ब्लक जनरल प्यारापिट र प्रदेश नं. २ को धनुषामा कम्पाउन्ड वाल निर्माण कार्य भएको छ। कर्णाली प्रदेशको सुर्खेतमा रङ्गशाला निर्माणका लागि DPR तयार भएको छ। अन्य प्रदेशहरूमा निर्माणका लागि प्रदेश सरकारसँग समन्वय भइरहेको छ।

(ट) देशका ९० स्थानमा स्थानीयस्तरका खेल मैदानहरूको निर्माण सम्पन्न भएको छ। ७५३ वटै पालिकाहरूमा खेल ग्राम निर्माणका लागि कार्यविधि निर्माण भएको छ।

(ठ) दशरथ रङ्गशालाको साधारण प्यारापिट र ट्र्याक एण्ड फिल्डको निर्माण कार्य सम्पन्न भएको, च्यासल फुटबल रङ्गशालामा १० हजार दर्शक क्षमताको जनरल प्यारापिट निर्माणको ७५% कार्य सम्पन्न भएको, कीर्तिपुर तथा मूलपानी क्रिकेट मैदान निर्माणाधीन र पोखरामा आवश्यक पूर्वाधार निर्माण तथा स्तरोन्नति कार्य चालू रहेको छ। ललितपुरको सातदोबाटोमा कराँते र तेक्वान्डो कभर्ड हल र पोखरामा बहुउद्देश्यीय कभर्ड हल निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। ललितपुरको सातदोबाटोमा पौडी पोखरी र सुटिङ्ग रेञ्जको पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। सन् २०१९ को डिसेम्वर १-१० सम्म तेह्रौं दक्षिण एशियाली खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गर्ने मिति निर्धारण भएको छ।

(ड) पूर्वाधार निर्माण कार्य सम्पन्न भई मिति २०७६ वैशाख ५-११ सम्म प्रदेश नं. ५ का विभिन्न जिल्लाहरूमा आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सम्पन्न भएको छ।

(ढ) इन्डोनेसियामा भएको १८ औँ एशियाली खेलकुद प्रतियोगितामा सहभागी भई प्याराग्लाइडिङ्गतर्फ रजत पदक हासिल भएको छ।

(ण) १५ हजार खेलाडीलाई सबै जिल्लामा नियमित रूपमा खेलसम्बन्धी प्रशिक्षण प्रदान भइरहेको छ।

२.२.११. न्याय र दण्ड व्यवस्थासम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ट) ले न्याय र दण्ड व्यवस्था सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. न्याय प्रशासनलाई छिटो छरितो, सर्वसुलभ, मितव्ययी, निष्पक्ष, प्रभावकारी र जनउत्तरदायी बनाउने,

२. सामान्य प्रकृतिका विवाद समाधानका लागि मेलमिलाप, मध्यस्थताजस्ता वैकल्पिक उपायहरू अवलम्बन गर्ने,

३. राजनीतिक, प्रशासनिक, न्यायिक, सामाजिक लगायत सबै क्षेत्रको भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणका लागि प्रभावकारी उपाय अवलम्बन गर्ने।

न्याय र दण्ड व्यवस्थासम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरूः

समाजमा शान्ति सुव्यवस्था कायम गरी सुशासनको अनुभूति हुने गरी विद्यमान न्याय प्रणालीलाई समयानुकूल सुदृढ गर्दै लैजान सूचना प्रविधिमैत्री न्याय सम्पादन, भौतिक पूर्वाधार विकास र न्यायिक जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। न्यायपालिका तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका आवधिक रणनीतिक सुधारका योजनाहरू निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएका छन्। नेपालको देवानी तथा

फौजदारी कानूनलाई समसामयिक तथा आधुनिकीकरण गर्ने नयाँ फौजदारी एवम् देवानी संहिता लागू भएका छन्। न्यायमा पहुँचको महत्त्वपूर्ण पक्षको रूपमा रहेको निःशुल्क कानूनी सहायतालाई प्रभावकारी बनाउनका लागि नीतिगत व्यवस्था गर्न नीति तर्जुमा अन्तिम चरणमा पुगेको छ। साथै, हिरासतमा रहेका थुनुवा र कैदीका सम्बन्धमा खुला अनुगमन गरी उनीहरूको मानव अधिकारको प्रत्याभूतिमा जोड दिइएको छ। यसका अतिरिक्त, समग्र कानून र न्याय प्रणालीमा उल्लेखनीय सुधारको अभियान सहित यस वर्षमा देहायका कार्यहरू सम्पन्न भई निम्न उपलब्धिहरू हासिल भएका छन्:

(क) यस अवधिमा व्यवस्थापिका संसदबाट जारी भएका मुलुकी देवानी संहिता, **२०७४**, मुलुकी अपराध संहिता, **२०७४** लगायतका संहिताहरू, फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन, **२०७४** कार्यान्वयनमा आएका छन्। यी संहिता तथा ऐनको कार्यान्वयनबाट नेपालको कानून प्रणालीलाई समयसापेक्ष बनाउन सहयोग पुगेको छ।

(ख) फौजदारी न्याय प्रणालीलाई मानव अधिकारमैत्री तथा प्रविधिमैत्री बनाउनका लागि कानूनी आधार तयार भई कार्यान्वयनमा लगिएको छ। अदालतबाट सजाय निर्धारणका लागि सुनुवाइको व्यवस्थामा सुधार गरी निश्चित कसूरमा कसूर ठहर भएपछि सजाय निर्धारणका लागि बेग्लै सुनुवाइ हुने व्यवस्था गरिएको छ। सजाय निर्धारण गर्दाको अवस्थामा सजाय पूर्वको प्रतिवेदन माग गर्न सकिने, सजाय निर्धारण गर्दा कसूरको गाम्भीर्यता बढाउने र घटाउने आधारहरूको समेत कानूनबाटै व्यवस्था भएको छ। संहिताहरूले गरेका व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि न्यायपालिकाबाट आवश्यक मापदण्ड तथा आधार विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ। संहिताहरूका व्यवस्थालाई व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि सुधार गर्न आवश्यक देखिएका कतिपय विषयहरूमा संशोधन गर्नेगरी मुलुकी संहितासम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्ने ऐन, **२०७५** जारी भएको छ।

(ग) संघीय व्यवस्था सुदृढीकरणका लागि नेपालको संविधान जारी हुँदाका बखत लागू रहेका तथा त्यसपछि बनेका ऐनहरूको पुनरावलोकन गरी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, **२०७५** र संविधान अनुकूल बनाउन केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, **२०७५** बाट **१६५** वटा ऐनहरूलाई संशोधन गरिएको छ। नयाँ ऐन निर्माण तथा संशोधन सहित अन्य विभिन्न **३२** वटा ऐनहरू जारी भएका छन्। संघीय संसदमा विभिन्न **५९** वटा विधेयक दर्ता तथा पेश गरिएको छ। कानून न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयको सक्रियतामा नेपालको संविधान प्रदत्त मौलिक हकहरूको कार्यान्वयनका लागि ऐनहरू जारी भएका छन्। त्यसैगरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा रहेका विषयको सन्दर्भमा मौजुदा ऐनहरूको पुनरावलोकन गरी आवश्यक संशोधनको काम सम्पन्न भएको छ। प्रदेशको कानूनको निर्माण तथा साझा अधिकारको सूचीको विषयमा कानून निर्माणका लागि अवलम्बन गर्नुपर्ने सैद्धान्तिक, व्यावहारिक तथा नीतिगत विषयमा छलफल भएका छन्। कानून र न्याय प्रणालीमा भएका सुधार कार्यान्वयनका लागि निम्न नियमावली, निर्देशिका एवम् मापदण्ड जारी भएका छन्।

- मुलुकी देवानी कार्यविधि नियमावली, **२०७५**
- मुलुकी फौजदारी कार्यविधि नियमावली, **२०७५**
- फौजदारी कसुर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन)सम्बन्धी नियमावली, **२०७५**
- फौजदारी कसुरको अनुसन्धानसम्बन्धी नियमावली, **२०७५**
- फौजदारी कसुर (कैद कट्टा) नियमावली, **२०७६**

- जिल्ला अदालत नियमावली, **२०७५**
- उच्च अदालत (पहिलो संशोधन) नियमावली, **२०७५**
- बाल न्याय सम्पादन (कार्यविधि) नियमावली, **२०७६**
- नेपाल सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दाको बहस, पैरवी, प्रतिरक्षा तथा कानूनी रायसम्बन्धी निर्देशिका, **२०७५**
- सरकारी वकील कार्यालयको निरीक्षण तथा अभियोजन परीक्षण निर्देशिका, **२०७५**
- सर्वोच्त अदालतले गरेको कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादन गरेको कानूनी सिद्धान्त कार्यान्वयनको अनुगमनसम्बन्धी निर्देशिका, **२०७५**
- सरकारी वकीलको विशिष्टिकरणसम्बन्धी मापदण्ड, **२०७५**
- सरकारी वकील तथा कर्मचारीलाई पुरस्कार प्रदान गर्नेसम्बन्धी मापदण्ड, **२०७५**
- सरकारी वकील तथा सरकारी वकील कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूको आचार संहिता, **२०७५**

(घ) स्वच्छ सुनुवाइको मौलिक हकलाई सुनिश्चित गर्नका लागि स्वच्छ सुनुवाइको अवधारणाको कार्यान्वयन अवस्थाको बारेमा विभिन्न अनुसन्धानमूलक अध्ययन गरी स्वच्छ सुनुवाइका आधारभूत सिद्धान्त, संविधान तथा कानूनी व्यवस्थाहरू समेतको स्रोत पुस्तिका तयार गरी सबै सरकारी वकीललाई वितरण गरिएको छ। कार्यालय परिसर र बयान कक्षमा जानकारीमूलक सूचना राखी अभियुक्तले आफ्नो अधिकार बारेमा जान्ने, कानून व्यवसायीसँगको परामर्श र आफन्तसँगको भेटघाट सहज हुने व्यवस्था गरिएको छ।

(ङ) पीडित तथा साक्षीहरूको संरक्षण गर्ने उद्देश्यले **६५** भन्दा बढी जिल्ला सरकारी वकील कार्यालय तथा उच्च सरकारी वकील कार्यालयहरूमा छुट्टै पीडित-मैत्री कक्षको व्यवस्था गरी पीडित-मैत्री वातावरण सम्बन्धमा प्रशिक्षण समेत गरिएको छ।

(च) न्याय प्रक्रियासँग सम्बन्धित कार्यविधिहरूलाई सरल बनाउने, कानूनी सहायता प्रणालीलाई थप प्रभावकारी बनाउने, गुनासो सुनुवाइको संयन्त्र, न्यायिक सूचना प्रवाह प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने कार्यलाई न्यायपालिकाबाट निरन्तरता दिइएको छ। यससम्बन्धी आवश्यक नीति तथा रणनीति तर्जुमा र कार्यान्वयनले समेत निरन्तरता पाएको छ।

(छ) सरकारको हक, हित र सरोकार रहेका विषयको प्रतिरक्षा सम्बन्धमा आवश्यक प्रशिक्षण, विशिष्टीकृत तालीम एवम् सरोकारवाला निकायसँग निरन्तर समन्वय छलफल भएका छन्। मुद्दाको प्रकृतिका आधारमा विषय विज्ञ सरकारी वकीलको नेतृत्वमा समूहगत रूपमा मुद्दामा प्रतिनिधित्व गर्ने अभ्यासको प्रारम्भ गरिएको छ। सरकारी वकीललाई बहसका लागि आवश्यक विषयगत नजिर सङ्कलन गरी प्रकाशन र वितरण गरिएको छ।

(ज) सरकारी वकील र नेपाल प्रहरीको महिला तथा बालबालिका सेल बीचको छलफलबाट महिला पीडित भएको वा महिला संलग्न भएको मुद्दामा अपराध अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषय पहिचान गरिएका छन्। उपत्यकाका सरकारी वकील, प्रहरी वरिष्ठ अधिकृत र विधि विज्ञान विज्ञहरूबीच सरकारवादी मुद्दामा प्रमाणको वैज्ञानिक परीक्षणसम्बन्धी विद्यमान अवस्था र भावी कार्यनीति विषयमा छलफल गरिएको छ।

(झ) सरकारवादी फौजदारी मुद्दाका पीडित महिला, तथा बालबालिकाहरूको हक हित संरक्षण गर्न र न्यायमा सहज पहुँच कायम गर्नका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा तथा मातहतका सरकारी वकील कार्यालयहरूमा महिला तथा बालबालिका एकाइको स्थापना गरिएको छ। साथै, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय अन्तर्गत स्थापित अपराधशास्त्रीय अनुसन्धान केन्द्रले विभिन्न मुद्दाहरूको प्रवृत्ति सम्बन्धमा अनुसन्धान गरिरहेको छ।

(ञ) प्रत्येक प्रदेशमा एउटा सरकारी वकील कार्यालयलाई नमूना सरकारी वकील कार्यालयको रूपमा विकास गर्ने नीति अनुरूप प्रदेश नं. १ को सुनसरी र झापा, प्रदेश नं. २ को धनुषा र बारा, प्रदेश नं. ३ को ललितपुर र धादिङ्ग, गण्डकी प्रदेशको कास्की र तनहुँ, प्रदेश नं. ५ को रूपन्देही र बाँके, कर्णाली प्रदेशको सुर्खेत र जुम्ला र सुदूर पश्चिम प्रदेशको कञ्चनपुर र दार्चुला जिल्लाका सरकारी वकील कार्यालयलाई नमूना सरकारी वकील कार्यालय घोषणा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(ट) स्थानीय तहको न्यायिक समितिको कार्य सम्पादन व्यवस्थित र प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको न्यायिक समितिबाट निरूपण हुने विषयमा एकरूपता कायम गर्नका लागि स्थानीय तहका २,४०२ जना पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूलाई न्यायिक समिति विषयक तालिम प्रदान गरिएको छ। विवाद समाधानका लागि वैकल्पिक उपायहरूको प्रवर्द्धन गर्न मेलमिलापसम्बन्धी कार्यलाई प्रोत्साहन गरिएको छ। २०७५ भदौ १ बाट लागू भएका संहिताको व्यवस्थाले मेलमिलाप गर्न सकिने मुद्दाको दायरालाई फराकिलो बनाएको छ।

(ठ) न्याय प्रशासनलाई प्रभावकारी तथा पहुँच योग्य बनाउनका लागि स्थानीय न्यायिक समितिको कामकारबाहीमा प्रभावकारिता ल्याउन न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरू बीच छलफल तथा अन्तरक्रिया र न्याय सम्पादन प्रक्रियाको सम्बन्धमा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका छन्। सेवामा रहेका जनशक्तिलाई दक्ष बनाउने, पुनर्ताजगी गर्ने तथा न्याय प्रशासनमा कानून तथा न्यायको क्षेत्रमा विकास भएका नवीनतम अवधारणा, अभ्यास र मान्यताको बारेमा प्रशिक्षित गर्ने सन्दर्भमा कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको छ। न्याय सेवा तालिम केन्द्रबाट सेवा प्रवेश तालिम, सेवाकालीन तालिम र अर्ध न्यायिक निकायका अधिकारीहरूका लागि कानून र न्यायसम्बन्धी तालिम गरी १९ वटा तालिम सञ्चालन गरिएको छ।

(ड) बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग ऐन, २०७१ बमोजिमका आयोगको निरन्तरताका लागि सो ऐनमा संशोधन गर्न आवश्यक भएकाले बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग (दोस्रो संशोधन) ऐन, २०७५ जारी भएको छ। सङ्क्रमणकालीन न्यायको विषयलाई निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको छानबिन, सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोगका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिसका लागि सर्वोच्च अदालतका पूर्व प्रधान न्यायाधीशको अध्यक्षतामा सिफारिस समिति गठन भई काम भइरहेको छ।

(ढ) आधारभूत कानूनको विषयमा सबै जानकार हुनुपर्छ भन्ने सिद्धान्त अनुसार न्यायमा पहुँच बढाउनका लागि मुलुकी संहिताहरूको मुख्य-मुख्य विषयवस्तुहरू समावेश गरी पुस्तिका प्रकाशन, मुलुकी संहिताहरूको सरल भाषाको पुस्तिका प्रकाशन, मौलिक हक कार्यान्वयन गर्न बनेका ऐनहरूको मुख्य-मुख्य विशेषता रहेको पुस्तिका प्रकाशन तथा नेपालको संविधान हाते पुस्तिका आकारमा प्रकाशन गरी

निःशुल्क वितरण गरिएको छ। कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयबाट स्थानीय तहका शैक्षिक संस्था तथा स्थानीय तहमा समेत कानूनको विषयमा जानकारी दिने गरी सचेतनामूलक कार्यक्रम सम्पन्न गरिएका छन्।

राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट सम्पन्न भएका कार्यहरू

(क) भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रणको क्षेत्रमा यस आर्थिक वर्षमा राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट विभिन्न कार्यहरू सम्पन्न भएका छन्। सार्वजनिक निर्माण गुणस्तर परीक्षण प्रयोगशाला सञ्चालन तथा परीक्षण निर्देशिका, २०७५ जारी भई कार्यान्वयनमा आएको छ। निर्माण सामग्री परीक्षण प्रयोगशाला सञ्चालन भएको छ। सम्पत्ति विवरण बुझाउनु पर्ने दायित्व भएका सार्वजनिक पद धारण गरेका पदाधिकारी/कर्मचारीहरूबाट पेश गरिएको विवरण जाँच गर्ने अनलाइन सफ्टवेयरको प्रयोग गरिएको छ। आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा सम्पत्ति विवरण बुझाउनु पर्ने दायित्व भएका सार्वजनिक पद धारण गरेका पदाधिकारी/कर्मचारीहरूमध्ये सम्पत्ति विवरण नबुझाउने १७,१२७ व्यक्तिहरूलाई कारबाहीका लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा लेखी पठाइएको छ। यस आ.व.मा केन्द्रमा पर्न आएका उजुरीहरूमध्ये १,४११ वटा उजुरी (७५.४१ प्रतिशत) फछ्र्यौट गरिएको छ।

(ख) यस अवधिमा Non Destructive Test सम्बन्धी विभिन्न नौ किसिमका आवश्यक उपकरण खरिद गरिएको छ। प्राविधिक परीक्षण समन्वय गोष्ठी तथा प्राविधिक परीक्षकहरूलाई एक दिने अभिमुखीकरण तालिम सम्पन्न गरिएको छ। गत आ.व.मा प्राविधिक परीक्षण गरिएका १०७ वटा आयोजनाहरूलाई त्रुटि सच्याउन लेखी पठाइएको छ।

(ग) आ.व. २०६१/६२ देखि आ.व. २०७५/७६ सम्म सम्पन्न गरिएका प्राविधिक परीक्षणसम्बन्धी विवरण निम्नानुसार रहेको छ:

तालिका नं. ११ राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट भएको प्राविधिक परीक्षणसम्बन्धी विवरण

क्र.सं.	निकायहरू	आ.व. २०७४/७५ सम्म	आ.व. २०७५/७६	हालसम्म
१	राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरू	८५	११	९६
२	सडक/ग्रामीण सडक आयोजना	२७४	६५	३३९
३	पुल आयोजना (झोलुङ्गे पुल सहित)	८१	११	९२
४	सिँचाइ आयोजना	५४	६	६०
५	भवन निर्माण तथा शहरी विकास आयोजना	१५९	३	१६२
६	विमानस्थल आयोजना	७	१	८
७	खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना	२९	२	३१
८	नदी तथा जलउत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण आयोजना	७	२	९
९	जलविद्युत आयोजना	६	१	७
१०	बाढीजन्य क्षति पुनर्निर्माण आयोजना	१२	-	१२
११	ऊर्जा/विद्युत प्रसारण तथा वितरण	४	२	६
१२	दूर सञ्चार	३	२	५
१३	अन्य	५	१	६
	जम्मा	**७२६**	**१०७**	**८३३**

(घ) राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्रबाट आ.व. २०७४/७५ सम्म ३४० जनालाई प्राविधिक परीक्षणसम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएकोमा यस आ.व.मा २४ जनालाई यससम्बन्धी तालिम प्रदान गरिएको छ।

२.२.१२. पर्यटनसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ को खण्ड (ठ) ले पर्यटन सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

नेपालका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, पुरातात्त्विक र प्राकृतिक सम्पदाहरूको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्द्धन एवम् प्रचार प्रसार मार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा पर्यावरण अनुकूल पर्यटन उद्योगको विकास गर्ने, पर्यटन संस्कृतिको विकास गर्न आवश्यक वातावरण एवम् नीति निर्माण गर्ने तथा पर्यटन उद्योगको लाभ वितरणमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिने।

पर्यटनसम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू:

यस आर्थिक वर्षमा पर्यटनलाई मुलुकको आर्थिक आधारको रूपमा ग्रामीण तहसम्म विकास र विस्तार गरी यसको प्रतिफल जनजीवनको तल्लो तहसम्म पुर्‍याउन संस्कृति र पर्यटन क्षेत्रको विविधीकरण, विस्तार, प्रवर्द्धनका साथै आन्तरिक र बाह्य हवाई यातायातको विकास गरी थप सुरक्षित, स्तरीय र भरपर्दो बनाउन प्रयास गरिएको छ। पर्यटन उद्योगले हाल नेपालको निर्यात उपभोग्य वस्तुको ३८% वस्तुहरू र गैर-उद्योग सेवाहरूको कुल २०% र विदेशी विनिमय आय आर्जनको लगभग ३% योगदान पुर्‍याएको छ। यस वर्ष पर्यटन प्रवर्द्धनको क्षेत्रमा गरिएका कार्य र हासिल भएका उपलब्धिहरू निम्नानुसार रहेका छन्ः

(क) हरेक प्रदेशका १/१ वटा स्थानलाई प्रमुख पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने उद्देश्यअनुरूप इलामको सन्दकपुर, जनकपुरको धनुषाधाम, मकवानपुरको इन्द्रसरोवर, कास्कीको पञ्चासे, कपिलवस्तुको निग्लीहवा, मुगुको रारा र कैलालीको भादगाउँ छनौट गरी पूर्वाधार निर्माण कार्य १५ प्रतिशत सम्पन्न भएको छ। तनहुँको भानु शिखर कटेरीमा निर्माणाधीन रामायण भवन निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। नेपालको उच्च पहाडी तथा हिमाली क्षेत्र समावेश हुनेगरी ५८ कि.मि. (GHT सहित) पद मार्ग निर्माण भएको छ। साथै, विभिन्न स्थानमा जम्मा ३९ कि.मि. पद मार्ग पुनर्निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ।

(ख) १०० पर्यटकीय गन्तव्यहरू छनौट गरी नेपाल पर्यटन बोर्ड मार्फत ५५ वटाको प्रारम्भिक स्तरको प्रोफाइल तयार भएको छ।

(ग) नेपालका Heritage sites, Nature र Adventureको पर्यटन प्रवर्द्धनसम्बन्धी ७ वटा भिडियोहरूको निर्माण गरी नेपाल पर्यटन बोर्डको वेबसाइट तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रवर्द्धनको कार्य अगाडि बढाइएको छ। नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० को सचिवालय स्थापना गरिएको छ।

(घ) पर्यटन उद्योग सेवा प्रवाह निर्देशिका, २०७० संशोधन गरिएको छ। पर्वतारोहण र पद यात्रामा जाने पर्यटकलाई थप सुरक्षाको प्रत्याभूति दिन पर्यटक खोज, उद्धार, उपचार तथा अनुगमनसम्बन्धी कार्यविधि, २०७५ कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ङ) हवाई यातायातमा यात्रु बीमा दायित्वलाई एकीकरण गर्नेसम्बन्धी महासन्धि (Montreal Convention, १९९९) अनुमोदन भई लागू भएको छ। यसबाट अन्तर्राष्ट्रिय हवाई यात्रा गर्ने नागरिकको दुर्घटना बीमा रकममा वृद्धि भएको छ।

(च) हवाई सुरक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक उड्डयन सङ्गठनबाट प्रतिपादित मापदण्ड तथा सिफारिसहरू, Guidelines, नागरिक उड्डयनसम्बन्धी ऐन, नियम तथा राष्ट्रिय नागरिक उड्डयन सुरक्षा कार्यक्रममा रहेका प्रावधानहरू प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल नागरिक उड्डयन प्राधिकरण र नेपाल प्रहरी बीच पारस्परिक समझदारी-पत्र (MOU) मा हस्ताक्षर गरिएको छ। अन्तर्राष्ट्रिय नागरिक सङ्गठनबाट नागरिक उड्डयन प्रशिक्षण प्रतिष्ठानलाई ICAO TRAINAIR PLUS को पूर्ण सदस्यता प्राप्त भएको छ।

(छ) नेपालका निजी क्षेत्रलाई अन्तर्राष्ट्रिय हवाई सेवा सञ्चालनका लागि इजाजत प्रदान गर्नेसम्बन्धी कार्यविधि, **२०७५**, हवाई दुर्घटना जाँच कार्यविधि, **२०७५** तथा नेपाल एभियसन सेफ्टी प्लान (**२०१८-२०२२**) कार्यान्वयनमा आएको छ।

(ज) सबै स्थानीय तहमा कम्तीमा एक हेलिप्याड निर्माण गर्न जमिनको सतहमा हेलिप्याड निर्माण तथा सञ्चालनसम्बन्धी कार्यविधि, **२०७५** कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ।

(झ) पर्यटक खोज, उद्धार, उपचार तथा अनुगमनसम्बन्धी कार्यविधि, **२०७५** जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ। । उक्त कार्यविधिले व्यवस्था गरेको पर्यटक खोज तथा उद्धार निर्देशक समितिबाट नियमित रूपमा अनुगमन भइरहेको छ।

(ञ) त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थललाई दैनिक **२१** घण्टा सञ्चालनमा ल्याइएको छ। बुटिक एयरपोर्टको कार्यविधि स्वीकृत भई सौन्दर्यीकरण र सुविधा विस्तारका कार्य भइरहेको छ। जनकपुर, धनगढी र चन्द्रगढी गरी **३** वटा विमानस्थलहरूमा समेत रात्रिकालीन उडान शुरु गर्नेगरी पूर्वाधार तयार गरिएको छ।

(ट) त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको धावनमार्ग विस्तार (NCB-01) Runway Extension and Associated works कार्य **९७** प्रतिशत सम्पन्न भएको छ। गौतमबुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको धावन मार्ग **३** हजार मि. लम्बाइ र **६०** मि. चौडाइ कालोपत्रे र पार्किङ क्षेत्र (एप्रोन) निर्माण कार्य सम्पन्न भएको छ। पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको अन्तर्राष्ट्रिय टर्मिनल फाउण्डेसन, टर्मिनल भवनको फुटिङ्ग कार्य तथा धावन मार्ग निर्माण लगायतका कार्य सम्पन्न भएका छन्।

(ठ) नागरिक उड्डयन प्राधिकरणलाई सेवा प्रदायक र नियमनकारी निकायको रूपमा विकास गर्न विधेयकको तर्जुमा गरिएको छ।

(ड) Visit Nepal Year **२०२०** को प्रवर्द्धन गर्ने सम्बन्धमा **५** वटा प्रवर्द्धन विशेष कार्यक्रम/मार्ट, **१५** वटा सेल्स मिसन तथा **१५** भन्दा बढी देशहरूका **३८** वटा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन मेलाहरूमा सहभागिता जनाइ यससम्बन्धी प्रवर्द्धनको कार्य गरिएको छ।

(ढ) पोखरा लेकसाइड क्षेत्रमा Street Numbering तथा Millennium Trail मा **४२** वटा साइनेजहरू स्थापना गरिएको छ। सात प्रदेशमा छनौट भएको नमूना पर्यटकीय गन्तव्यहरूको पूर्वाधार निर्माण कार्य करिब **१५%** सम्पन्न भएको छ। लुम्बिनीमा पाँच हजार अट्ने सभा हलको निर्माण कार्य **५२** प्रतिशत सम्पन्न भएको छ।

(ण) मुक्तिनाथको मन्दिर परिसर तथा कागवेनीमा डिपिआर बमोजिमको पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण कार्य **२०** प्रतिशत सम्पन्न भएको छ।

(त) चिनियाँ भाषामा थप **३** वटा भिडियो निर्माण भई पर्यटन प्रवर्द्धन भइरहेको छ।

(थ) भारतको ११ वटा स्थानमा र चीनको ६ वटा स्थानहरूमा Sales Missions तथा ट्राभल मार्ट कार्यक्रमहरू सम्पन्न गरिएको छ।

(द) स्वयम्भूनाथ क्षेत्रको अनन्तपुर र प्रतापपुर, किमडोल गुम्बा, आनन्दकुटी विहार, बौद्धनाथ स्तूप, मृगस्थलीक्षेत्रका १० वटा शिवालयहरू, नरसिंह मन्दिर, लाल गणेश मन्दिर लगायतका विश्व सम्पदा क्षेत्रका ९१ वटा सम्पदाहरूको पुनर्निर्माण सम्पन्न भएको छ।

(ध) नेपाल पर्यटन तथा होटल व्यवस्थापन प्रतिष्ठान (Nepal Academy of Tourism and Hotel Management), नेपाल पर्यटन बोर्ड (Nepal Tourism Board) र Nepal Mountaineering Association (NMA) गरी ३ वटा संस्थाद्वारा करिब १० हजार जनालाई तालिम प्रदान गरिएको छ।

(न) अवैध रूपमा नेपालबाट बाहिरी मुलुकमा पुर्‍याइएका मध्ये ४५ वटा कलात्मक धार्मिक तथा ऐतिहासिक महत्त्वका मूर्तिहरू फिर्ता ल्याई ३६ वटा मूर्तिहरूलाई प्रदर्शनीमा राखिएको छ।

२.२.१३. अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी नीति

नेपालको संविधानको धारा ५१ (ड) ले अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धका सम्बन्धमा निम्नलिखित नीतिहरूको व्यवस्था गरेको छः

१. नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, स्वाधीनता र राष्ट्रिय हितको रक्षा गर्न क्रियाशील रहँदै संयुक्त राष्ट्रसंघको वडापत्र, असंलग्नता, पञ्चशीलको सिद्धान्त, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र विश्वशान्तिको मान्यताका आधारमा राष्ट्रको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी स्वतन्त्र परराष्ट्र नीति सञ्चालन गर्ने,

२. विगतमा भएका सन्धिहरूको पुनरावलोकन गर्दै समानता र पारस्परिक हितको आधारमा सन्धि सम्झौताहरू गर्ने।

अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धसम्बन्धी नीति कार्यान्वयनबाट प्राप्त मुख्य उपलब्धिहरू

नेपालको संविधानको धारा ५ ले परिभाषित गरेको राष्ट्रिय हित र धारा ५१ ले मार्गनिर्देश गरेको परराष्ट्र नीतिको मर्मअनुरूप मुलुकमा दिगो शान्ति, विकास र समृद्धि हासिल गर्ने उद्देश्यले यस अवधिमा द्विपक्षीय, क्षेत्रीय तथा बहुपक्षीय कूटनीतिको माध्यमबाट समग्र राष्ट्रिय हितको रक्षा र प्रवर्द्धनका लागि महत्त्वपूर्ण कार्यहरू भएका छन्। यस अवधिमा नेपालबाट द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय गरी १९ भन्दा बढी उच्चस्तरीय भ्रमण भएका छन्। यी भ्रमण अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा नेपालको प्रतिष्ठा अभिवृद्धि गर्न, विश्वका सबै राष्ट्रहरूसँग सार्वभौम समानता र आपसी हितका आधारमा मैत्रीपूर्ण सम्बन्ध कायम राख्न सहयोगी भएका छन्। छिमेकी लगायत मित्रराष्ट्रहरूसँग पारस्परिक सहयोगको क्षेत्रमा रहेका मुद्दाहरू समाधान गर्ने, विकास परियोजनाको कार्यान्वयन पक्ष सुदृढ गर्ने, सहयोग र व्यापार तथा लगानीका नयाँ क्षेत्रहरू पहिल्याउने तथा आपसी विश्वासलाई सुदृढ गर्न सहयोग पुगेको छ। लामो समयपछि नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा उच्चस्तरको पहुँच बढेको तथा नेपाल प्रति अन्तर्राष्ट्रिय अभिरुचि बढाउन मद्दत पुगेको छ। यस अवधिमा भएका मुख्य-मुख्य कार्य र उपलब्धि निम्नानुसार रहेका छन्:

(क) नेपालले अध्यक्षका हैसियतले बिमस्टेकको चौथो शिखर सम्मेलन र वैदेशिक रोजगारीमा कामदार पठाउने १२ मुलुकहरूको संवाद संयन्त्र (कोलम्बो प्रोसेस) को छैठौं मन्त्रिस्तरीय बैठक काठमाडौंमा

सफलतापूर्वक सम्पन्न गरेको छ। यसबाट छोटो समयमै उच्चस्तरीय कूटनीतिक सम्मेलन आयोजना, व्यवस्थापन र त्यसलाई परिणाममुखी बनाउन नेपालको क्षमता बढेको छ।

(ख) नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघ मानव अधिकार परिषद्, अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठन, शान्ति निर्माण आयोग जस्ता निकायमा सक्रिय र प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गरेको छ। द्विपक्षीय उच्चस्तरीय भ्रमणहरूको आदानप्रदान र बहुपक्षीय मञ्चहरूमा खेलिएको सक्रिय भूमिकाले नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा 'देखिने र सुनिने' उपस्थिति कायम गर्न सफल भएको छ।

(ग) सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी बनाउन राहदानी विभाग, कन्सुलर सेवा विभाग तथा विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूलाई छिटो, छरितो र सेवाग्राहीमैत्री बनाइएको छ।

(१) उच्चस्तरीय भ्रमण

यस अवधिमा नेपालबाट सम्माननीय राष्ट्रपति, सम्माननीय उपराष्ट्रपति, सम्माननीय प्रधानमन्त्री, तथा माननीय परराष्ट्र मन्त्रिस्तरमा विभिन्न मितिमा उच्चस्तरीय द्विपक्षीय, क्षेत्रीय एवम् बहुपक्षीय भ्रमणहरू र विदेशबाट नेपालमा उच्चस्तरीय भ्रमणहरू भएका छन्। उच्चस्तरीय भ्रमणहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची- ३ मा समावेश गरिएको छ। भ्रमणबाट भएका समझदारी एवम् सहयोग तथा अन्य मुख्य-मुख्य उपलब्धिहरू निम्नानुसार रहेका छन्:

(क) नेपाल र भारत बीच भएका दुई उच्चस्तरीय भ्रमणको अवसरमा काठमाडौं-रक्सौल विद्युतीय रेलमार्गका लागि सर्भेसम्बन्धी (Memorandum of Understanding regarding Preliminary Engineering-cum-Traffic Survey of the Broad Gauge Line between Raxaul and Kathmandu) समझदारी पत्रमा हस्ताक्षर भएको छ। यस्तैगरी काठमाडौंको तिलगंगामा भारत सरकारको सहयोगमा निर्माण गरिएको नेपाल-भारतमैत्री पशुपति धर्मशाला संयुक्त रूपमा उद्घाटन भएको छ। उच्चस्तरीय भ्रमणका अवसरमा द्विपक्षीय परियोजनाको कार्यान्वयन अनुगमन गर्ने संयन्त्र निर्माण भएको छ भने द्विपक्षीय सहयोगका परियोजनाको कार्यान्वयन प्रभावकारी र शीघ्रताका साथ सम्पन्न गर्न सहयोग पुगेको छ।

(ख) गणतन्त्र नेपालको राष्ट्रपतिको हैसियतमा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट जनवादी गणतन्त्र चीनको पहिलो राजकीय भ्रमण सम्पन्न भएको छ। नेपाल र चीनबीच भएका उच्चस्तरीय भ्रमणका अवसरमा पारवहन यातायात सम्झौताको प्रोटोकल; विद्यमान चिनियाँ सहयोग अन्तर्गतका पुनर्निर्माण गरिएका परियोजनाहरूको हस्तान्तरण; भन्सारका विषयहरूमा सहयोग एवम् पारस्परिक प्रशासनिक सहायतासम्बन्धी सम्झौता; गुणस्तर मापनसम्बन्धी सहयोगको समझदारी पत्र; आर्थिक तथा प्राविधिक सहायतासम्बन्धी सम्झौता; नेपालको उत्तरी भागमा जीविकोपार्जनको क्षेत्रमा सहयोगलाई सुदृढ गर्ने सम्बन्धी बैठक; सांस्कृतिक सम्पदाको चोरी, अदृश्य उत्खनन र गैरकानूनी पैठारी तथा निकासी रोकथामसम्बन्धी सम्झौता सम्पन्न भएका छन्।

त्यस्तैगरी नेपाल-श्रीलंका बीच सम्पन्न उच्चस्तरीय भ्रमणका अवसरमा नेपाल-श्रीलंका द्विपक्षीय सम्बन्धको विविध विषयमा छलफल हुनुका साथै नेपालको परराष्ट्र मामिला अध्ययन प्रतिष्ठान र श्रीलंकाको बन्दरानाइके अन्तर्राष्ट्रिय कूटनीतिक तालिम केन्द्रबीच सहयोग आदान-प्रदान गर्ने र युवा विकासका लागि सहयोग आदान-प्रदान गर्ने दुईवटा छुट्टा-छुट्टै समझदारी पत्रहरूमा हस्ताक्षर सम्पन्न भएको छ।

(ग) सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट २०७६ जेठ २५ देखि असार १ गतेसम्म भएको यूरोप भ्रमणको क्रममा बेलायत र फ्रान्सको औपचारिक भ्रमण भई ती मित्रराष्ट्रहरूसँगको नेपालको द्विपक्षीय सम्बन्ध थप मजबुत भएको छ। लामो अन्तराल, झण्डै १७ वर्षपछि नेपालबाट भएको उच्चस्तरीय भ्रमणले बदलिँदो परिवेशमा नेपाल बेलायतको उच्च राजनीतिक तहमा संवादको थालनी भएको छ। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको विश्वविख्यात अक्सफोर्ड यूनियनमा भएको सम्बोधनबाट चेतनशील एवम् विद्वत वर्गमा नेपालको पहिचान स्थापित गराउन र नेपालप्रति सुदूर भविष्यसम्म टिक्ने दिगो सद्भाव बनाइ राख्न मद्दत पुग्ने विश्वास लिइएको छ । साथै, नेपालको सामाजिक आर्थिक विकासमा बेलायत सरकारको दह्रो प्रतिबद्धता व्यक्त भएको छ, थप लगानी र पर्यटन प्रवर्द्धनमा सहयोगको मार्ग प्रशस्त भएको छ । त्यसैगरी सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तहमा १८ वर्षपछि भएको फ्रान्सको भ्रमणले उच्च राजनीतिक तहमा संवादको थालनी भएको छ । यस तहमा सम्पन्न भ्रमणले फ्रान्सेली सरकार र जनता माझ नेपाल अशान्तिबाट शान्ति तर्फ अस्थिरताबाट स्थिरता तर्फ र अविकसित अवस्थाबाट विकासको मार्गमा दह्रो पाइला चाल्ने राष्ट्रका रूपमा नेपालको पहिचान स्थापित गर्न सघाउ पुऱ्याएको छ।

(घ) नेपाल र म्यानमारबीच भएका उच्चस्तरीय भ्रमणका अवसरमा द्विपक्षीय सम्बन्ध अझ प्रगाढ बनाउने तथा व्यापार, पर्यटन तथा लगानीका क्षेत्रमा सहयोग आदान-प्रदान गर्ने विषयमा छलफल भएको छ। यस अवसरमा दुई देशबीच व्यापार तथा लगानी सहयोगसम्बन्धी सम्झौता सम्पन्न भएको छ। यस अवधिमा नेपाल र कम्बोडियाका प्रधानमन्त्री तहमा पहिलो पटक दुई पक्षीय औपचारिक भ्रमणको आदान-प्रदान हुनुको साथै नेपाल कम्बोडिया द्विपक्षीय परामर्श संयन्त्रको स्थापना, कूटनीतिक तथा अफिसियल राहदानी वाहकहरूलाई भिसा छुट, हवाई सेवा र सांस्कृतिक सहयोगको आदान-प्रदानसम्बन्धी चारवटा सम्झौता तथा समझदारी पत्रहरूमा हस्ताक्षर भएको छ। सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट सम्पन्न मित्रराष्ट्र भियतनामको भ्रमणका अवसरमा कूटनीतिक/सरकारी राहदानी वाहकहरूलाई भिसा छुट गर्ने समझदारीपत्र, दुई देशका परराष्ट्र मन्त्रालयबीच द्विपक्षीय संयन्त्र स्थापना गर्ने समझदारीपत्र र व्यापार तथा लगानी सम्झौता गर्ने सम्बन्धी आशयपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ।

(ङ) नेपाल र जापानबीच सन् १९९३ मा हस्ताक्षर गरिएको हवाई सेवा सम्झौता संशोधनका लागि पत्रहरूको आदानप्रदान (Exchange of Notes) मा हस्ताक्षर हुनुको साथै नेपाल र जापानका परराष्ट्र मन्त्रालयहरू बीच द्विपक्षीय परामर्श बैठक आयोजना गर्ने सम्बन्धी समझदारीपत्रमा हस्ताक्षर भएको छ। साथै, जापान सरकारले ल्याएको नयाँ अध्यागमन नीति अनुसार नेपाली श्रमिकहरूले जापानमा रोजगारीको अवसर पाउने विषयमा विचारको आदानप्रदान भएको छ।

(च) द्विपक्षीय भ्रमणहरूबाट सहयोगका क्षेत्र विस्तार तथा सम्भावनाका ढोकाहरू खुलेको र द्विपक्षीय सम्बन्ध सुदृढ बन्न गई नेपालको राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धनमा योगदान पुगेको छ।

(छ) यस अवधिमा पोर्चुगल, क्यानडा, कम्बोडिया, भियतनाम र फिनल्याण्ड गरी पाँचवटा मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय परामर्श संयन्त्रको स्थापना भएको छ। त्यसैगरी, बेलायत, चीन, क्यानडा, गणतन्त्र कोरिया, फ्रान्स, अमेरिका, पोल्याण्ड, फिनल्याण्ड, अष्ट्रिया, अष्ट्रेलिया र टर्की गरी एघार वटा मुलुकहरूसँग द्विपक्षीय परामर्श बैठकहरू सम्पन्न भएका छन्। यी बैठकहरूबाट नेपाल र ती मुलुकहरूबीचको द्विपक्षीय सम्बन्धलाई थप सुदृढ गर्न मद्दत पुगेको छ।

(ज) नेपालले यस अवधिमा थप ६ वटा मुलुकहरूसँग कूटनीतिक सम्बन्ध स्थापना गरेको छ। यो सँगै नेपालको कूटनीतिक सम्बन्ध स्थापना भएका मुलुकहरूको सङ्ख्या १६६ पुगेको छ। यसैगरी यस अवधिमा विभिन्न मुलुकहरूमा रिक्त रहेका चौध स्थानमा राजदूतहरूको नियुक्ति तथा नियुक्तिका लागि सिफारिस गरिएको छ।

(२) क्षेत्रीय एवम् बहुपक्षीय कूटनीति

(क) सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी सम्मेलन (UNFCCCCOP24) मा सहभागी हुने सिलसिलामा २०७५ मंसिर १५ देखि १९ गतेसम्म पोल्याण्डको भ्रमण सम्पन्न भयो। सम्मेलनमा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट नेपालले जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धी अवलम्बन गरेका नीतिगत तथा कार्यक्रमगत प्रयासहरू प्रस्तुत गर्नुका साथै, नेपाल लगायतका अति कम विकसित मुलुकहरूलाई यस सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग गर्न विश्व समुदायलाई आग्रह गर्नुभयो। भ्रमणका क्रममा सम्माननीय राष्ट्रपतिले पोल्याण्डका राष्ट्रपति Andrej Duda सँग ४ डिसेम्बर २०१८ का दिन द्विपक्षीय भेटवार्ता गर्नु भई द्विपक्षीय सम्बन्धको प्रवर्द्धन र हितका विषयमा समकक्षीसँग विचारको आदानप्रदान गर्नुभयो।

(ख) नेपालको तर्फबाट संयुक्त राष्ट्रसंघको ७३ औँ महासभालाई २७ सेप्टेम्बर २०१८ मा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीले सम्बोधन गर्नुभयो। सो सम्बोधनका माध्यमबाट नेपालमा नयाँ संविधान जारी भएपछि सङ्क्रमणकालको अन्त्य भएको, संविधानले तोकेको मितिभित्र संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहको निर्वाचन सफलतापूर्वक सम्पन्न भई संघीयता कार्यान्वयनमा लगिएको व्यहोरा विश्व समुदायलाई जानकारी गराउने अवसर प्राप्त भयो। उक्त सम्बोधनमा नेपालको शान्ति प्रक्रिया विश्वका द्वन्द्वरत मुलुकका लागि एक असल अभ्यासका रूपमा लिन सकिने धारणा विश्व समुदाय माझ राखिएको छ। सो अवसरमा समकालीन विश्वका विभिन्न जल्दाबल्दा मुद्दाहरूमा नेपालको स्पष्ट दृष्टिकोण राखिएको छ। न्यूयोर्कस्थित एसिया सोसाइटी जस्तो प्रतिष्ठित थिङ्क ट्याङ्कमा नेपालको लोकतान्त्रिक रूपान्तरणको विषयमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट दिइएको मन्तव्यले अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा एक शान्तिपूर्ण, स्थिर र लोकतान्त्रिक नेपालको प्रभावकारी उपस्थितिको सन्देश प्रवाह गरेको छ। संयुक्त राष्ट्रसंघको महासभाको अवसरमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट स्वीटजरल्याण्डका राष्ट्रपति, बेलायत, क्यानडा र कम्बोडियाका प्रधानमन्त्रीसँग द्विपक्षीय भेटवार्ता गरी आपसी सम्बन्ध मजबुत तुल्याउने कार्य भएको छ।

सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तहमा नेपाल पहिलो पटक २१-२५ जनवरी २०१९ सम्म डाभोसगा सम्पन्न विश्व आर्थिक मञ्च (World Economic Forum) मा सहभागी भयो। विश्व अर्थ व्यवस्थामा प्रभाव राख्न सक्ने सरकारी तथा सार्वजनिक, निजी र बहुराष्ट्रिय कम्पनीका उच्च नेतृत्वहरू सहभागी हुने उक्त मञ्च मार्फत नेपालले मुलुकमा राजनीतिक स्थायित्वसँगै आर्थिक विकास एवम् लगानीका लागि अनुकूल वातावरण तयार भएको सन्देश दिन सक्षम भएको छ।

(ग) सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको तहमा ILO को शतवार्षिकी सम्मेलनमा भएको नेपालको सहभागिताबाट विश्व समुदायले नेपाललाई वैदेशिक श्रम लगायतका विषयमा मार्गदर्शक (Path Finder) मुलुकको रूपमा स्वीकारेको छ। श्रम विवाद संवादबाट हल गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम मापदण्डलाई राष्ट्रिय

कानूनमा आन्तरिकीकरण गर्ने मुलुकका रूपमा नेपालको पहिचान बनेको छ। यसबाट लगानीकर्तालाई नेपालमा लगानी गर्न उत्प्रेरित गर्ने वातावरण बनेको छ ।

(घ) बहुपक्षीय प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगका लागि बंगालको खाडीको प्रयास (बिमस्टेक) का सदस्य राष्ट्र प्रमुख तथा सरकार प्रमुखहरूको चौथो शिखर सम्मेलन **२०७५** भाद्र **१४** र **१५** गते काठमाडौंमा सम्पन्न भयो। सम्मेलनले बिमस्टेक सचिवालयको प्रशासनिक तथा वित्तीय विषयहरू हेर्नका लागि एक स्थायी कार्य समितिको स्थापना गर्ने, सङ्गठनको वडापत्रको मस्यौदा गर्ने, बिमस्टेक संयन्त्र सञ्चालनको लागि कार्य सञ्चालन प्रक्रिया (Rules of Procedure) को मस्यौदा गर्ने, बिमस्टेक विकास कोषको स्थापनाको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने, सचिवालयको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, सहयोगका विद्यमान क्षेत्रहरूको समीक्षा तथा पुनर्संरचना गर्ने लगायतका निर्णयहरू गर्यो। सम्मेलनका क्रममा MoU on BIMSTEC Grid Interconnection मा हस्ताक्षर हुनुको साथै क्षेत्रीय सहयोगका अन्य विविध विषयहरूमा समेत सारभूत छलफल भयो। सम्मेलनबाट क्षेत्रीय सहयोगमार्फत राष्ट्रिय हित प्रवर्द्धन गर्न मद्दत पुगेको तथा महत्त्वपूर्ण क्षेत्रीय सवालहरूमा नेपालको दृष्टिकोण प्रतिबिम्बित भएको छ। शिखर सम्मेलनको सफल आयोजनाबाट नेपालले क्षेत्रीय सहयोग प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याएको छ, मुलुकको आत्मसम्मान बढेको छ।

(ङ) वैदेशिक रोजगारीमा कामदार पठाउने एशियन राष्ट्रहरूको साझा संस्था ‘कोलम्बो प्रोसेस’ को उच्च अधिकारीहरूको पाँचौं र मन्त्रिस्तरीय छैठौं बैठक नेपालको अध्यक्षतामा **२०७५** कात्तिक **२९** र **३०** गते काठमाडौंमा सम्पन्न भएको छ। बैठकमा **१२** सदस्य राष्ट्रहरूको सहभागिता र श्रमिक गन्तव्य मुलुकबाट समेत उच्चस्तरको प्रतिनिधित्व रहेको थियो। बैठकको अन्त्यमा काठमाडौं घोषणापत्र जारी भएको थियो। बैठकबाट वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरूका साझा हित र चासोका मुद्दाहरूमा एकीकृत दृष्टिकोण बनाउन र श्रमिकहरूको हितमा गन्तव्य मुलुकको समझदारी बढाउन सहयोग पुगेको छ।

(च) संयुक्त राष्ट्रसंघको **७३** औँ महासभाको अवसरमा अध्यक्षको हैसियतले नेपालले SAARC मन्त्रिपरिषद्को अनौपचारिक बैठक आयोजना गऱ्यो। उक्त बैठकले सार्क शिखर सम्मेलन लगायत क्षेत्रीय सहयोगका अन्य विषयमा विचार आदान-प्रदान गर्ने अवसर प्रदान गऱ्यो। बैठकबाट सार्कका नयाँ महासचिवको नियुक्ति अनुमोदन भयो। सार्क शिखर सम्मेलनको प्रक्रिया अवरुद्ध रहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा अध्यक्षको नाताले नेपालको सक्रियतामा क्षेत्रीय सहयोग मञ्चलाई गति दिने प्रयास हुनु आफैंमा एक उपलब्धि हो।

(छ) **३०** अप्रिलदेखि **१** मे **२०१९** सम्म कतारको दोहामा आयोजित एसिया सहयोग मञ्चको छैठौं मन्त्री स्तरीय बैठकमा नेपालको तर्फबाट सहभागिता जनाइएको थियो। बृहत्तर क्षेत्रीय सहयोग अभिवृद्धिमा यो सहभागिताले मद्दत पुऱ्याएको छ।

(ज) संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषद्को **४०** औँ अधिवेशन (**१३-१६** फागुन **२०७५**) को उच्चस्तरीय सत्रमा नेपालका तर्फबाट परराष्ट्र मन्त्री सहभागी भई परिषद्लाई सम्बोधन गर्नुभयो। सम्बोधनका क्रममा परराष्ट्र मन्त्रीले नेपालको लोकतान्त्रिक रूपान्तरण, शान्ति प्रक्रिया, मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षणमा भएको सार्थक उपलब्धि, सङ्क्रमणकालीन न्याय र परिषद्को सदस्यको हैसियतले

नेपालले निष्पक्ष र प्रभावकारी भूमिका निर्वाह गर्ने बारेमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायलाई आश्वस्त पार्नुभएको छ।

(३) उम्मेदवारी तथा निर्वाचन

नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषद्मा सन् २०२१ देखि २०२३ अवधिका लागि पुनः निर्वाचन; संयुक्त राष्ट्रसंघीय आर्थिक तथा सामाजिक परिषद्को २०२४ देखि २०२६ का लागि सदस्य र Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW) को २०२१ देखि २०२४ सम्मका लागि सदस्यमा पुनः निर्वाचनका लागि उम्मेदवारी प्रस्तुत गरेको छ। नेपाल सन् २०१९ को जनवरी १ देखि दुई वर्षको लागि संयुक्त राष्ट्रसंघको Peace Building Commission को सदस्यमा निर्वाचित भएको छ। त्यसैगरी, २४ वैशाख २०७६ मा United Nations Commission on Narcotic Drugs को सदस्य (सन् २०२०-२३) का लागि भएको निर्वाचनमा अत्याधिक मतका साथ नेपाल निर्वाचित भएको छ। जेनेभास्थित व्यापार र विकासका लागि संयुक्त राष्ट्रसंघीय सम्मेलन (UNCTAD) को ६६ औं सेसनको बोर्ड बैठकबाट UNCTAD को व्यापार र विकास व्यूरो (Trade and Development Bureau) मा नेपाल उपाध्यक्ष (Vice President) पदमा २०१९-२०२० अवधिका लागि निर्वाचित भएको छ। यी महत्त्वपूर्ण अन्तर्राष्ट्रिय जिम्मेवारीहरूमा नेपालको निर्वाचन हुनुले मुलुकको प्रतिष्ठा अभिवृद्धि भएको छ र आफ्नो हित अनुकूल भूमिका खेल्ने अवसर प्राप्त भएको छ।

(४) आर्थिक कूटनीतिको परिचालन

यस अवधिमा विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूबाट निर्यात व्यापार, लगानी, पर्यटन प्रवर्द्धन तथा श्रम गन्तव्य मुलुकहरूमा श्रमिकको सुरक्षा र हक, हित तथा सचेतना लगायत ८०० भन्दा बढी कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन्। त्यसबाट नेपाल भ्रमण गर्ने पर्यटकको सङ्ख्यामा वृद्धि भएको छ, नेपालमा लगानी गर्ने चासो बढेको छ र वैदेशिक रोजगारीमा रहेका नेपालीहरूको हक, हित रक्षा तथा प्रवर्द्धनमा उपलब्धि हासिल भएको छ।

(५) राहदानी तथा कन्सुलर सेवा प्रवाह

यस अवधिमा राहदानी विभागबाट ५,१५,१४६ थान राहदानी जारी भएका छन्। जिल्ला तथा इलाका प्रशासन कार्यालयबाट जारी गरिने राहदानी तथा सङ्कलित आवेदन फारामहरू विभागबाट सम्बन्धित जिल्लासम्म ढुवानीको व्यवस्थालाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी बनाउन मुलुकभरका १० वटा विमानस्थलमा विमान मार्फत ढुवानीको व्यवस्था गरिएको छ।

कन्सुलर सेवा विभागबाट कुल २,६३,७५४ थान कागजात प्रमाणीकरण गरिएको छ। विभागबाट प्रदान हुने सेवालाई छिटो, छरितो र प्रभावकारी बनाउने उद्देश्यले सेवाग्राहीलाई आधा घण्टाभित्र सेवा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ। यसका लागि विभागबाट प्रदान गरिने कानूनी सेवा, कागजात प्रमाणीकरण, भिसा सिफारिस, कूटनीतिक सुविधा तथा उन्मुक्ति र अधिकृत वारेसनामा प्रमाणीकरण लगायतका अधिकांश सेवा प्राप्तिका लागि अनलाइनबाट आवेदन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

सरकारले लिएका नीति तथा कार्यक्रमहरू तथा कूटनीतिक प्राथमिकताका सम्बन्धमा काठमाडौंस्थित कूटनीतिक नियोगहरूका प्रमुखहरूलाई दुई पटक ब्रिफिङ गरिएको छ। परराष्ट्र नीतिका सरोकारवाला

पक्षहरूको सहभागितामा परराष्ट्र नीति राष्ट्रिय संवाद कार्यक्रम सम्पन्न गरिएको छ। साथै, विभिन्न मुलुकहरूमा नेपालको प्रतिनिधित्व गर्नुहुने अवैतनिक वाणिज्यदूतहरूलाई काठमाडौंमा 'Nepal Promotion Programme' नामक कार्यक्रमको आयोजना गरी नेपाल सरकारले लिएका नीति तथा कार्यक्रमहरू, समसामयिक नीतिगत परिवर्तनहरू एवम् नेपाल सरकारको प्राथमिकताका विषयहरूमा जानकारी दिइएको छ। नेपाली डायस्पोरासँगको बढ्दो सम्पर्क एवम् सहकार्य, विदेशमा रहेका विद्वत् नेपालीहरूको अभिलेख राख्ने र उनीहरूको ज्ञान सीप परिचालनमा सहजीकरण गर्ने उद्देश्यले Brain Gain Center को स्थापना गरिएको छ। नेपालको परराष्ट्र नीति तथा कूटनीतिलाई विश्व सामु प्रभावकारी ढङ्गले प्रस्तुत गर्दै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नेपालको छवि उजिल्याउने उद्देश्यका साथ नेपालमा हरेक २ वर्षको अन्तरालमा सगरमाथा संवाद (Sagarmatha Sambaad) को आयोजना गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।

राहदानीसम्बन्धी कानूनलाई संशोधन तथा एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, २०७५ संघीय संसदमा पेश भएको छ। प्रदेश तथा स्थानीय तहले विदेशी सरकार, नियोग, प्रतिनिधि र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग सम्पर्क गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधिसम्बन्धी निर्देशिका, २०७६ कार्यान्वयनमा आएको छ।

(६) श्रमिक हकहित संरक्षण

परराष्ट्र मन्त्रालयले विभिन्न देशहरूमा अवस्थित सम्बन्धित नियोगहरू मार्फत विदेशमा रहेका नेपालीहरूको हक-हित संरक्षण एवम् उद्धारका कार्यहरू गर्ने गरेको छ। यस अवधिमा विदेशस्थित नेपाली नियोगहरूबाट ५,७८२ जनालाई उद्धार गरिएको र सोको देशगत विवरण देहायको ग्राफ चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ।

चित्र नं. ४- विभिन्न मुलुकहरूबाट उद्धार गरिएका व्यक्तिहरूको देशगत विवरण

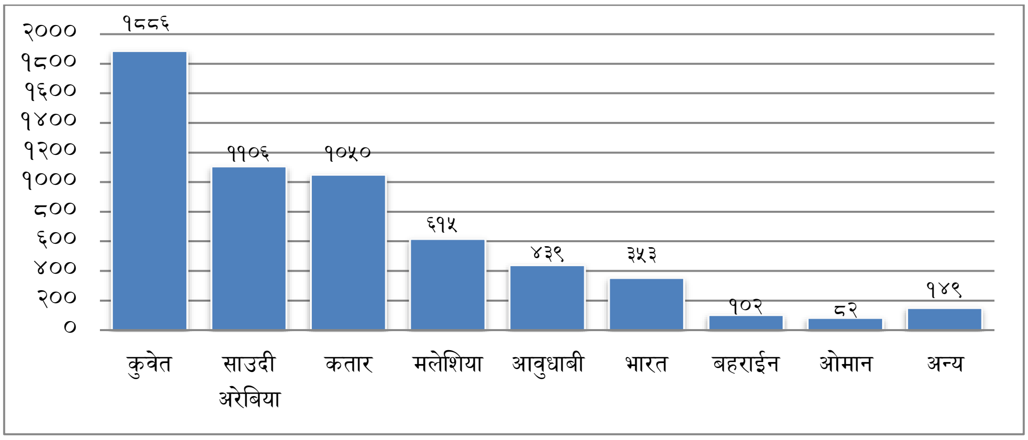

परिच्छेद- तीन

उपसंहार

नेपालको संविधानको भाग ४ मा उल्लिखित राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति तथा दायित्वको कार्यान्वयनका क्रममा आर्थिक वर्ष **२०७५/७६** मा नेपाल सरकारबाट भए गरेका कार्यहरूबाट हासिल भएका प्रगति एवम् सुधारका उपलब्धिहरूलाई यस प्रतिवेदनले समेटेको छ। नेपालको संविधानको धारा **५२** ले "नेपालको स्वतन्त्रता, सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता र स्वाधीनतालाई अक्षुण्ण राख्दै मौलिक हक तथा मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन, राज्यका निर्देशक सिद्धान्तहरूको अनुसरण तथा राज्यका नीतिहरूको क्रमशः कार्यान्वयन गर्दै नेपाललाई समृद्ध तथा समुन्नत बनाउने राज्यको दायित्व हुनेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको छ।

विगत लामो समयदेखिका राजनीतिक सङ्क्रमणकालको अन्त्य भई स्थिर सरकार सञ्चालनमा रहेको छ। सरकार गठनको पहिलो वर्ष आधार वर्षको रूपमा रहेकोमा यस वर्षदेखि सरकारको ध्यान मुलुकको समृद्धि र विकासमा केन्द्रित भएको छ। सरकारले अङ्गीकार गरेका वार्षिक विकास योजना तथा बजेट अन्तर्गतका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि उपलब्ध स्रोत साधनहरूको समानुपातिक बाँडफाँट गरी सन्तुलित राष्ट्रिय विकासको अभियानमा सरकार निरन्तर लागि परेको छ।

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय स्वतन्त्रता, स्वाधीनता, सार्वभौमसत्ता र राष्ट्रिय अखण्डतालाई अक्षुण्ण राख्न आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको छ। नागरिकका मौलिक हक र अधिकार संरक्षणका लागि राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गरेका प्रतिबद्धताहरूको पालना र पृष्ठपोषण गर्न संविधानद्वारा निर्दिष्ट मौलिक हक र मानव अधिकारसँग सम्बन्धित व्यवस्थाहरूलाई आत्मसात् गरी तदनुरूप आवश्यक कानूनी व्यवस्थाको साथै यससँग सम्बन्धित नीतिहरूको कार्यान्वयनमा सरकार कटिबद्ध रहेको छ।

सङ्घीयताको भावना र मर्म अनुरूप नीति, कानून, संरचना एवम् कार्यविधिहरूको निर्माण, संशोधन तथा परिमार्जन गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिइएको छ। शासकीय सुधारका क्षेत्रमा अनुभूतियोग्य कदमहरू चालिएका छन्।

संविधानको भाग ४ को धारा **५०, ५१** र **५२** मा व्यवस्था भएबमोजिम राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीति र दायित्वहरू एक अर्कासँग अन्तरसम्बन्धित र परिपूरक रहेका छन्। राज्यका निर्देशक सिद्धान्त, नीतिहरूको कार्यान्वयन र राज्यका दायित्व वहन गर्ने सिलसिलामा सरकारबाट भए गरेका काम कारबाहीहरूको सन्दर्भमा यस प्रतिवेदनमा उल्लिखित विवरणहरूले मुलुक आर्थिक समृद्धितर्फ बढिरहेको पुष्टि गर्दछन्। थप प्रभावकारी शासकीय प्रबन्ध सहितको गुणस्तरीय सेवा प्रवाह गरी नागरिकमा सुशासनको अनुभूति गराउन तथा समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको महाअभियानलाई सफल पार्न संविधानले मार्गनिर्देश गरे बमोजिमको राज्यका नीतिहरूको अझ प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु आजको आवश्यकता हो भन्नेमा सरकार स्पष्ट छ।

यस अवधिमा नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनका क्रममा आइपरेका बाधा, व्यवधान तथा व्यावहारिक कठिनाइहरूलाई पृष्ठपोषणका रूपमा ग्रहण गरी सोही क्रममा देखिएका चुनौतीहरूलाई अवसरका रूपमा लिई आगामी दिनमा नीति तथा कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनमा थप प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्दै जाने र उपलब्ध सीमित स्रोत साधनको उच्चतम उपयोग गरी समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको महाअभियानलाई व्यवहारमै उतार्न सरकार प्रतिबद्ध छ।

अनुसूची- १

हेलो सरकारमा प्राप्त गुनासा र गुनासा फछ्र्यौटको विवरण

क्र.सं.	कार्यालयको नाम	गुनासाको सङ्ख्यात्मक विवरण			
		प्राप्त	फछ्र्यौट	बाँकी	फछ्र्यौट प्रतिशत
(क)	**मन्त्रालयहरू**				
१	प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	८१	४७	३४	५८
२	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	२६०	१८८	७२	७२
३	युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	१४४	७६	६८	५३
४	भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	४२७	२१८	२०९	५१
५	गृह मन्त्रालय	४२४५	३५२३	७२२	८३
६	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	१२४६	४५३	७९३	३६
७	अर्थ मन्त्रालय	१२९५	५०९	७८६	३९
८	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय	२२४	१११	११३	५०
९	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	८३२	३६०	४७२	४३
१०	रक्षा मन्त्रालय	१२८	९८	३०	७७
११	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	११५३	४९४	६५९	४३
१३	सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय	६८१	३७६	३०५	५५
१४	कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	२४४	११६	१२८	४८
१५	संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	७४४	४८६	२५८	६५
१६	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	३३३	१२१	२१२	३६
१७	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	३६४	२१९	१४५	६०
१८	श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	६८९	४०६	२८३	५९
१९	परराष्ट्र मन्त्रालय	४३६	२४४	१९२	५६
२०	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२१७३	७२४	१४४९	३३
२१	सहरी विकास मन्त्रालय	१६५	१०२	६३	६२
२२	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	३१४३	१५१४	१६२९	४८
२३	खानेपानी मन्त्रालय	३३८	१३२	२०६	३९
(ख)	**अन्य निकायहरू**				
२४	राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण	१७३	७५	९८	४३
२५	राष्ट्रिय योजना आयोग	३४	२८	६	८२
२६	राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र	७६०	३१५	४४५	४१
२७	सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालय	३०	१५	१५	५०
२८	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	३५८	१५०	२०८	४२
२९	राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड	५१	३४	१७	६७
३०	नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड	२८०	२२७	५३	८१
३१	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	४३०	४२५	५	९९
३२	निर्वाचन आयोग	७	६	१	८६
३३	लोक सेवा, आयोग	४५	२३	२२	५१
३४	अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	१८	१०	८	५६
३५	हेलो सरकार, हेटौंडा	४	३	१	७५
३६	हेलो सरकार, दिपायल	६	३	३	५०
३७	हेलो सरकार, पोखरा	४	३	१	७५
३८	हेलो सरकार, सुर्खेत	१०	६	४	६०
३९	हेलो सरकार, काठमाडौं	१५८१	७८७	७९४	५०
४०	तत्काल समस्या समाधान शाखा, प्र.म.तथा मं.प.का.	४७	२४	२३	५१
	जम्मा	२३२०४	१२६७०	१०५३४	५५

अनुसूची- २

चालू, पूँजीगत र वित्तीय व्यवस्थाको विनियोजन र खर्च विवरण

आर्थिक वर्ष २०७५/७६

निकाय	बजेट (रु. लाखमा)			खर्च (रु. लाखमा)			जम्मा		प्रगति %			
	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	खुद बजेट	खर्च	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	जम्मा
१०१ राष्ट्रपति	१,९८१	१,०७५	०	१,१०१	९२३	-	२,२५६	२,०२४	९३.१९	८५.९०		८९.७२
१०२ उपराष्ट्रपति	३४२	३६	०	४३१	३१	-	३७८	४६२	१२६.१४	८६.३३		१२२.३४
२०२ संघीय संसद् सचिवालय	१२,२५७	१४१	०	१०,४९१	१,४१२	-	१२,३९८	११,९०३	८५.५९	१००१.२५		९६.००
२०४ अदालत	३६,१३२	८,९००	०	३७,७९७	५,७३४	-	४५,०३२	४३,५३२	१०४.६१	६४.४३		९६.६७
२०६ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग	५,०९६	२,७३७	०	५,२१९	१,९१०	-	७,८३३	७,१२८	१०२.४०	६९.७७		९१.००
२०८ महालेखा परीक्षकको कार्यालय	४,५४७	३,४६५	०	३,४३२	१,६७४	-	८,०१२	५,१०६	७५.४८	४८.३२		६३.७३
२१० लोक सेवा आयोग	६,८४१	६७७	०	५,०९८	६३६	-	७,५१८	५,७३३	७४.५२	९३.८९		७६.२६
२१२ निर्वाचन आयोग	४,६१६	६०७	०	३,१०३	२०६	-	५,२२३	३,३०९	६७.२३	३३.९४		६३.३६
२१४ राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग	२,०१९	३२	०	१,५७९	११९	-	२,०५१	१,६९८	७८.२२	३७२.१८		८२.८१
२१८ न्याय परिषद्	४९५	२८	०	५१६	२८	-	५२३	५४४	१०४.२४	९८.५१		१०३.९४
२२० राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग	७४९	१७५	०	४०८	१८२	-	९२४	५९०	५४.४६	१०४.२१		६३.८८
२२२ राष्ट्रिय महिला आयोग	१,१४४	७१	०	६६८	३५९	-	१,२१५	१,०२७	५८.४०	५०५.३६		८४.५२
२२४ राष्ट्रिय दलित आयोग	२७८	१२३	०	८४	२९४	-	४०१	३७८	३०.२३	२३९.२९		९४.३५
२२६ राष्ट्रिय समावेशी आयोग	२७८	१२३	०	१००	३९७	-	४०१	४९८	३६.०६	३२३.०३		१२४.०८
२२८ आदिवासी जनजाति आयोग	२७८	१२३	०	८०	३७२	-	४०१	४५२	२८.६३	३०२.८३		११२.७४
२३० मधेशी आयोग	२७८	१२३	०	१३८	२१९	-	४०१	३५७	४९.६५	१७७.८६		८८.९८
२३२ थारू आयोग	२७८	१२३	०	१०२	१०४	-	४०१	२०६	३६.७०	८४.७२		५१.४३
२३४ मुस्लिम आयोग	२७८	१२३	०	१०९	३७०	-	४०१	४७९	३९.०८	३००.८४		११९.३७
२५० प्रदेश प्रमुखहरू	२,३०३	६२३	०	१,३६८	४५५	-	२,९२६	१,८२२	५९.४०	७२.९६		६२.२८
३०१ प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय	९७३,९६५	५८८,८९७	०	५५६,९००	३७४,९११	-	१,५६२,८६२	९३१,८११	५७.१८	६३.६६		५९.६२
३०५ अर्थ मन्त्रालय	१२५,४७०	६७,३५८	०	५३,८८०	१६,९५४	-	१९२,८२८	७०,८३४	४२.९४	२५.१७		३६.७३

निकाय	बजेट (रु. लाखमा)			खर्च (रु. लाखमा)			जम्मा		प्रगति %			
	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	खुद बजेट	खर्च	चालू	पूँजीगत	वित्तीय	जम्मा
३०७ उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	२४,९४५	४८,०३९	०	२४,५२९	२६,३६४	-	७२,९८४	५०,८९३	९८.३३	५४.८८		६९.७३
३०८ ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय	५०,८५९	४०४,५३९	१६,७३७	३२,७५२	२८५,३०२	-	४७२,१३५	३१८,०५३	६४.४०	७०.५३		६७.३६
३११ कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	५,०३९	४२	०	२,७७३	१०१	-	५,०८१	२,८७४	५५.०२	२४०.८९		५६.५६
३१२ कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय	२९९,३३६	३७,७८५	०	२३२,९३९	२६,१६०	-	३३७,१२१	२५९,०९९	७७.८२	६९.२३		७६.८६
३१३ खानेपानी मन्त्रालय	६,६६५	१७२,७८९	०	५,३१७	८८,५२३	-	१७९,४५४	९३,८४०	७९.७८	५१.२३		५२.२९
३१४ गृह मन्त्रालय	४७३,३२१	६९,८२३	०	४७७,४४४	७६,०६९	-	५४३,१४४	५५३,५१३	१००.८७	१०८.९५		१०१.९१
३२५ संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	२८,४३८	१२,१३६	०	२५,६०६	९,७२०	-	४०,५७४	३५,३२७	९०.०४	८०.०९		८७.०७
३२६ परराष्ट्र मन्त्रालय	३६,०४४	१६,३२०	०	३३,५४०	८,३२९	-	५२,३६४	४१,८७०	९३.०५	५१.०४		७९.९६
३२९ वन तथा वातावरण मन्त्रालय	१०३,०४६	४२,१५९	०	६९,२९९	२२,७८२	-	१४५,२०५	९२,०८१	६७.२५	५४.०४		६३.४१
३३७ भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	७६,७९६	९३७,२८२	०	७१,२२३	९१४,९१४	-	१,०१४,०७८	९८६,१३७	९२.७४	९७.६१		९७.२४
३४० महिला बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	९,२७३	१२५	०	३,९४२	१५५	-	९,३९८	४,०९७	४२.५१	१२४.१०		४३.६०
३४३ युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	१५,१५७	२२,३९७	०	१६,८३९	१८,३३२	-	३७,५५४	३५,१७१	१११.१०	८१.८५		९३.६५
३४५ रक्षा मन्त्रालय	३८३,२४१	६७,८४१	०	३८४,४७५	११८,३८२	-	४५१,०८२	५०२,८५७	१००.३२	१७४.५०		१११.४८
३४७ शहरी विकास मन्त्रालय	४५,५५४	१७१,००१	०	७०,२१७	१९०,६७९	-	२१६,५५५	२६०,८९६	१५४.१४	१११.५१		१२०.४८
३५० शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	४६२,०६२	३,३०२	०	३६२,०२७	२,५००	-	४६५,३६४	३६४,५२७	७८.३५	७५.७०		७८.३३
३५८ सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय	४३,२६४	१३,१९४	०	४०,८०३	१०,६१३	-	५६,४५८	५१,४१६	९४.३१	८०.४४		९१.०७
३६५ संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	५३५,९८२	७५,३८५	०	४८२,१९७	८४,३७९	-	६११,३६७	५६६,५७६	८९.९७	१११.९३		९२.६७
३७० स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय	२५५,११२	८५,७११	०	१८६,२५०	५८,६०५	-	३४०,८२३	२४४,८५५	७३.०१	६८.३८		७१.८४
३७१ श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	३७,२५४	२,०७४	०	२७,२६२	५५७	-	३९,३२८	२७,८१८	७३.१८	२६.८३		७०.७३
३९१ राष्ट्रिय योजना आयोग	६,२७८	२४८	०	४,७४४	३४४	-	६,५२६	५,०८८	७५.५७	१३८.५२		७७.९६
५०१ अर्थ मन्त्रालय- वित्तीय व्यवस्था	०	०	९५३,७८१	-	-	९८१,२५०	९५३,७८१	९८१,२५०			१०२.८८	१०२.८८
५०२ अर्थ मन्त्रालय- आन्तरिक ऋण भुक्तानी	२२१,२५६	०	३५०,६४५	१६२,०९४	-	३४३,१३१	५७१,९०१	५०५,२२५	७३.२६		९७.८६	८८.३४
५०३ अर्थ मन्त्रालय- वैदेशिक ऋण भुक्तानी (बहुपक्षीय)	३८,३८९	०	२००,१९३	३८,७०२	-	१७६,८६४	२३८,५८२	२१५,५६६	१००.८२		८८.३५	९०.३५
५०४ अर्थ मन्त्रालय- वैदेशिक ऋण भुक्तानी (द्विपक्षीय)	४,९६७	०	३५,८०४	६,३४९	-	२३,५२६	४०,७७१	२९,८७४	१२७.८२		६५.७१	७३.२७
६०१ अर्थ मन्त्रालय- कर्मचारी सुविधा तथा सेवा निवृत्त सुविधा	६१०,०००	०	०	५००,२३२	-	-	६१०,०००	५००,२३२	८२.०१			८२.०१
६०२ अर्थ मन्त्रालय- विविध	४१८,५००	२८२,२३०	०	८,१९३	६५,५२६	-	७००,७३०	७३,७२०	१.९६	२३.२२		१०.५२
७०१ प्रदेश	१,१३४,३४१	०	०	१,१०४,६७०	-	-	१,१३४,३४१	१,१०४,६७०	९७.३८			९७.३८
८०१ स्थानीय तह	१,९५०,५३१	०	०	२,१०७,१५४	-	-	१,९५०,५३१	२,१०७,१५४	१०८.०३			१०८.०३
जम्मा	८,४५४,४७५	३,१३९,९८२	१,५५७,१६०	७,१६४,१७६	२,४१५,६२५	१,५२४,७७०	१३,१५१,६१७	११,१०४,५७१	८४.७४	७६.९३	९७.९२	८४.४४

अनुसूची -३

उच्चस्तरीय भ्रमणहरू सम्बन्धी विस्तृत विवरण

क. सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट सम्पन्न भ्रमणहरू

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
१.	जनवादी गणतन्त्र चीनको राजकीय भ्रमण	२०७६ वैशाख ११ देखि १८	२०७६ वैशाख १३ मा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागि दोस्रो बेल्ट एण्ड रोड फोरमको उद्घाटन समारोहमा सहभागिता।
२.	कतारको औपचारिक भ्रमण	२०७५ कार्तिक १२ देखि १५	नेपाल र कतार बीच तीनवटा सम्झौताहरू भई सम्बन्ध थप मजबुत भएको।
३.	न्यूयोर्क (संयुक्त राज्य अमेरिका) भ्रमण (शक्तिमा महिलासम्बन्धी उच्चस्तरीय सम्मेलन)	२०७५ फागुन २६ देखि चैत्र १	संयुक्त राष्ट्रसंघीय महिलाको अवस्थासम्बन्धी आयोगको ६३ औँ अधिवेशन (CSW63) मा सहभागिता।
४.	पोल्याण्डको भ्रमण (COP24)	२०७५ मंसिर १५ देखि १९	संयुक्त राष्ट्रसंघीय जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सम्मेलन (UNFCCCCOP24) मा सहभागिता

ख. सम्माननीय उपराष्ट्रपतिज्यूबाट सम्पन्न भ्रमणहरू

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
१.	जनवादी गणतन्त्र चीन	२०७५ असोज ३ देखि ८	सिचुवान प्रान्तको छेङ्दुमा आयोजना भएको 17th Western China International Fair (WCIF) मा सहभागिता।
२.	अस्ट्रिया (Austrian World Summit on Climate Change)	२०७६ वैशाख १४ देखि १७	Austrian World Summit on Climate Change मा सहभागिता।

ग. सम्माननीय प्रधानमन्त्रीबाट सम्पन्न भ्रमणहरू

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
१.	कोष्टारिका	२०७५ असोज १३-१५	२०७५ असोज १५ मा शान्ति विश्वविद्यालयमा आयोजित विशेष समारोहलाई सम्बोधन।
२.	मियतनाम	२०७६ वैशाख २६ देखि ३०	हनोई स्थित प्रतिष्ठित हो चि मिन्ह नेशनल एकेडेमी अफ पोलिटिक्समा एक सभालाई सम्बोधन।
३.	कम्बोडिया	२०७६ वैशाख ३० देखि जेष्ठ १	प्रधानमन्त्री स्तरमा भ्रमण भई भिसा exemption तथा द्विपक्षीय व्यापार वृद्धि गर्न महत्त्वपूर्ण रहेको
४.	भारत	२०७६ जेठ १६-१७	भारतका महामहिम प्रधानमन्त्रीको शपथ ग्रहण समारोहमा सहभागिता।
५.	स्वीट्जरल्याण्ड, बेलायत र फ्रान्स	२०७६ जेठ २५ देखि असार ०१	• ILO को शतवार्षिकी समारोहको अवसरमा स्वीटजरल्याण्डमा आयोजित उच्चस्तरीय सेसनमा सहभागी भई २०७६ जे७ २७ मा सो उच्चस्तरीय बैठकलाई सम्बोधन • २०७६ जेठ २७ गते साँझ अक्सफोर्ड विश्वविद्यालय स्थित अक्सफोर्ड युनियनले आयोजना गरेको एक विशेष समारोहलाई सम्बोधन।
६.	संयुक्त राष्ट्रसंघ महासभाको ७३ औँ अधिवेशन	२०७५ असोज ११ मा संयुक्त राष्ट्रसंघको ७३ औँ महासभालाई सम्बोधन गर्नुभएको	न्यूयोर्कमा रहेको प्रसिद्ध थिंकट्याङ्क एसिया सोसाइटीद्वारा आयोजित एक कार्यक्रममा नेपालको शान्ति, लोकतन्त्र र विकास विषयमा एक सार्वजनिक सम्बोधन।

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
७.	विश्व आर्थिक मञ्च (Davos)-स्वीट्जरल्याण्ड	२०७५ माघ ७-११	प्रधानमन्त्री स्तरमा नेपाल सहभागी भएको पहिलो, नेपालमा नयाँ संविधान जारी भई राजनीतिक स्थायित्वसँगै आर्थिक विकासका लागि अनुकूल वातावरण तयार भएको सन्देश दिन महत्त्वपूर्ण भ्रमण।

घ. परराष्ट्र मन्त्रीबाट सम्पन्न भ्रमणहरूः

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
१.	संयुक्त राज्य अमेरिका	२०७५ पौष ३ देखि ५	विदेश मन्त्री H.E. Mr. Michael R. Pompeo सँग द्विपक्षीय भेटवार्ता।
२.	जापान	२०७५ मंसिर १ देखि ५	नेपालको एक भरपर्दो विकास साझेदार भएकोले द्विपक्षीय सम्बन्ध मजबुत बनाउन महत्त्वपूर्ण।
३.	अस्ट्रिया	२०७५ असोज १ मा अस्ट्रियाका परराष्ट्र मन्त्रीसँग Breakfast meeting	62nd General Assembly of IAEAमा सहभागिता
४.	पोर्चुगल, बेल्जियम र लक्जम्बर्ग	२०७५ साउन ७ देखि १६	परराष्ट्र मन्त्रीस्तरमा भएको भ्रमणले ती देशहरूसँग द्विपक्षीय सम्बन्ध थप प्रगाढ भएको।
५.	भारत	• २०७५ पुस २४ देखि २६ मा भारतको नयाँ दिल्लीमा आयोजित Raisina Dialogue 2019 मा सहभागी भई २०७५ पुस २६ मा आफ्नो प्रस्तुति राख्नु भएको। • २०७५ साउन ३१ गतेदेखि भदौ १ मा पूर्व प्रधानमन्त्री अटल विहारी बाजपेयीको अन्त्येष्टिमा सरिक।	
६.	अर्जेन्टीना (South-South cooperation)	२०७५ चैत ४ देखि ११	Second High Level United Nations Conference on South-South Cooperationमा सहभागिता।
७.	जेनेभा (मानव अधिकार परिषद्)	२०७५ फागुन १३ देखि १६	संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार परिषद्को ४० औँ सेसनको उद्घाटन समारोहमा High Level Segment को कार्यक्रममा फागुन १४ गते सो अधिवेशनलाई सम्बोधन।
८.	जनवादी गणतन्त्र चीन	२०७६ असार १५ देखि २०	13th Annual Meeting of the WEF New Champions 2019 मा सहभागिता।

ङ. नेपालमा भएका भ्रमणहरू

सि.नं.	देश/मञ्च	मिति	कैफियत
१.	श्रीलङ्काका राष्ट्रपति	२०७५ भदौ १६ देखि १७	द्विपक्षीय भेटघाट, लुम्बिनी भ्रमण समेत भएको।
२.	जापानका परराष्ट्र मन्त्री	२०७५ पुस २५ देखि २६	जापान नेपालको एक भरपर्दो विकास साझेदार भएकोले द्विपक्षीय सम्बन्ध मजबुत बनाउन महत्त्वपूर्ण भ्रमण रहेको।
३.	अस्ट्रियाका परराष्ट्र मन्त्री	२०७५ फागुन ९ देखि ११	भियनामा नेपाली नियोग स्थापना भए पश्चात् द्विपक्षीय सम्बन्धले उचाइ ग्रहण गरेको।
४.	म्यानमारका लगानी तथा विदेश आर्थिक सम्बन्ध मन्त्री	२०७५ चैत १५ देखि १६	लगानी सम्मेलनमा सहभागी भई समान आर्थिक अवस्था भएका राष्ट्रहरू बीचको पारस्परिकता प्रवर्द्धनमा योगदान पुगेको।
५.	चौथो बिमस्टेक शिखर सम्मेलन	२०७५ भदौ १४ देखि १५	श्रीलङ्काका राष्ट्रपति, म्यानमारका राष्ट्रपति, भारतका प्रधानमन्त्री, बंगलादेशका प्रधानमन्त्री, थाइल्याण्डका प्रधानमन्त्री र भुटानका अन्तरिम सरकारका अध्यक्षले नेपाल भ्रमण गर्नुभएको।
६.	एसिया प्यासिफिक समिट	२०७५ मंसिर १३ देखि १४	समोआका राष्ट्राध्यक्ष, टुभालुका राष्ट्राध्यक्ष, नाउरुका राष्ट्राध्यक्ष, फिलिपिन्सका उपराष्ट्रपति, कम्बोडियाका प्रधानमन्त्री र म्यानमारका स्टेट काउन्सिलरले नेपाल भ्रमण गर्नुभएको।